

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK **XXVIII. ÉVFOLYAM, KÜLÖNSZÁM**

Dicsőséges múlt, nehéz jelen

*Pillanatképek az Egyesült Államok
jelenkori történetéből*



A TEMATIKUS LAPSZÁM SZERKESZTŐJE
HAÁG ZALÁN ISTVÁN ÉS NYERGES ÁDÁM

BELVEDERE

MÉRIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), JANCSAK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS

Tanácsadó testület ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, BANGÓ JENŐ, GARDA DEZSŐ, GEBEI
SÁNDOR, **KOSZTA LÁSZLÓ** KUBINSZKY MIHÁLY, SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,
NAGY GÁBOR DÁNIEL

Munkatársak GATTI BEÁTA, KISPÁL RICHÁRD



A külön szám megjelenését támogatja:

REGIOPOLIS Regionális Politikai Kutatások Intézete **REGIOPOLIS**

*A lapszám szerkesztésben nyújtott szakmai segítségért a szerkesztők köszönetet mondanak
dr. Gulyás Lászlónak és dr. A Gergely Andrásnak.*

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-252
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu
Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.
ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalomjegyzék

- HAÁG ZALÁN ISTVÁN
Istenben bíznak. A hit szerepe az 2016-os amerikai elnökválasztás aspiránsainak életében és politikai programjában {5}
 The role of faith in the lives and political programs of the 2016 US presidential election aspirants
 DOI 10.14232/belv.2016.ksz.1
- MIKLÓS PÉTER
A Magyar Nemzeti Egyház Amerikában {15}
 The Hungarian National Church in the United States
 DOI 10.14232/belv.2016.ksz.2
- HAÁG ZALÁN ISTVÁN
Idegháború a hidegháborúban: Csapás a nukleáris csapásra {22}
 War of nerves in the Cold War: adversity to the nuclear strike.
 DOI 10.14232/belv.2016.ksz.3
- NYERGES ÁDÁM
Az Egyesült Államok térvészése a globális politikában – okok, szereplők, perspektívák. {35}
 The Influence Losing of the United States in Global Politics – Causes, Actors, Perspectives
 DOI 10.14232/belv.2016.ksz.4
- NYERGES ÁDÁM
*Lehet-e a terroristát vallomásra kényszeríteni?
 Guantánamo és a CIA akciók emberi jogi alapkérdései* {49}
 Is it possible to force the terrorists to signed a confession?
 The basic questions of human rights in view of Guantanamo and the CIA actions
 DOI 10.14232/belv.2016.ksz.5
- GYIMESI PÉTER
Változó jóléti államok – változó oktatás {60}
 Changing Welfare States – Changing Education Systems
 DOI 10.14232/belv.2016.ksz.6
- DÖMÖS MARIANN
*Migrációs tendenciák Olaszországban
 (Az olaszokhoz történő bevándorlás és az USA-ba tartó olasz bevándorlás története)* {72}
 Migration tendencies in Italy
 DOI 10.14232/belv.2016.ksz.7

T É K A — R E V I E W

A. GERGELY ANDRÁS

Független függések, avagy Common Sense és földrészpopulizmus
Independent dependencies, or Common Sense and the continent-populism

{90}

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.8

NYERGES ÁDÁM

A választói akarat és a koalíciók kettőssége
(Horváth Péter: *Pártok és koalíciók. Kormányalakítás Magyarországon, 1990-2014 könyvéről*).
The duality between the voters' volition and the coalition composition

{98}

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.9

MIKLÓS PÉTER

A posztjugoszláv Horvátország
The post-yugoslavian Croatia

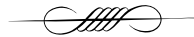
{101}

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.10

HAÁG ZALÁN ISTVÁN
haagzalan@yahoo.de
PhD-hallgató (PTE BTK), egyetemi oktató (SZTE)

*Istenben bíznak*¹

*A hit szerepe az 2016-os amerikai elnökválasztás aspiránsainak életében
és politikai programjában*



*The role of faith in the lives and political programs of the 2016 US presidential
election aspirants*

ABSTRACT This paper attempts to provide an insight into the American pre-election candidates' perceptions of the faith and religion. Could personal belief play a role in creation and representation of a social and political program? – This study tries to examine this question.

KEYWORDS pre-elections, 2016, faith, social program, political program,

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.1 <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Haág Zalán István (2016): Istenben bíznak
A hit szerepe az 2016-os amerikai elnökválasztás aspiránsainak életében és politikai program-
jában. *Belvedere Meridionale* 28. évf. Különszám. 5–14. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

¹ *Istenben bízunk*, angolul *In God we trust* az USA nemzeti jelmondata, melyet az 1956-os kongresszusi törvény szentesített, s amely többek között az amerikai dolláron is szerepel. Előzménye a nemzeti himnusz utolsó strófájának következő mondata: *And this be our motto: 'In God is our trust'* (És legyen ez a mottónk: „Istenben a bizodal munk”)

Mint tudjuk, az egymástól szétválasztott állam és egyház viszonya az Amerikai Egyesült Államokban merőben más, mint (Nyugat-) Európában. A legkorábbi iskolákat és egyetemeket – sok esetben a hitük miatt száműzetésbe vonuló puritánok vagy a reformáció más irányzataihoz tartozó – egyházi közösségek alapították az újkor hajnalán Amerikában, és a gyermekek szocializációjában ma is meghatározó szerepet töltenek be a különböző, elsősorban keresztény vallási közösségek. Ugyanakkor az egyházak és egyházi intézmények nem kaphatnak közvetlen állami támogatást – közösségeik ereje miatt erre nem is szorulnak rá – ami nagyfokú függetlenséget biztosít számukra. Az identitás fontos eleme maradt a hit és a vallási hagyomány a „jenki protestáns” népesség számára – akár az újonnan bevándorló evangélikus német, illetve katolikus ír, német, olasz, lengyel, majd mexikói lakossággal szemben, akik viszont szintén támaszt találtak őseik hitében a mindennapi nehézségek közepette is.²

Az amerikai elnökök az elmúlt 130 évben nemcsak hogy vallásosak voltak, de sokszor az ország ügyeit érintően is igénybe vették lelkészeik tanácsát. A 20. század leghíresebb prédikátora, Billy Graham tizenhárom amerikai elnökkel állt személyes kapcsolatban Harry Trumantól Barack Obamaig. A legtöbb amerikai elnök szorgalmasan látogatta gyülekezete istentiszteleteit, és nem tudunk olyanról, aki személyes meggyőződése szerint ateista lett volna – nyilvános megszólalásaikban pláne nem tettek hitetlenségükre vonatkozó utalást. A „keresztény jobboldallal” szövetségre lépő republikánus politikusok az utóbbi évtizedekben közéleti megszólalásaikban általában gyakrabban hivatkoznak a Bibliára és a keresztény értékrendre, mint demokrata társaik, és általában társadalmi kérdésekben is inkább tetten érhető vallási konzervativizmusuk. Ám ami a személyes hitbéli meggyőződést illeti, az utóbbi fél évszázad amerikai elnökei közül a legvallásosabbnak sokan épp egy demokratát, Jimmy Cartert (1977–81) tartják. Ő – akárcsak a szintén demokrata Harry Truman (1944–1953) vagy Bill Clinton (1992–2001) – a baptista egyház híveként élt. Egy időben házról házra járó misszionáriusként végzett térítő munkát, de minden héten tanított a vasárnapi iskolában is. Naponta olvasta a Szentírást és mellette természetesen imádkozott is. Elnökké választása sem hozott számára változást a vallásgyakorlásban: továbbra is eljárt a baptista istentiszteletre és ha tehetné, a vasárnapi iskolában is oktatott. Nyíltan beszélt hitéről, magát „újjászületett kereszténynek” vallva. Később is szerepet vállalt diakónusként a baptista egyházban. De mély vallásosságával korántsem volt egyedül „kollégái” sorában, hiszen például legyőzője és utóda, a republikánus Ronald Reagan (1981–89), aki korábban a kongregacionalista egyházhoz tartozott, nyíltan vallotta, hogy presbiteriánusként lett „újjászületett keresztény”, s politikájában is igyekezett nyíltan felvállalni a vallásos konzervatív eszmék képviseletét.³ Az amerikai elnökök többsége egyébként megfelelt az alapító atyáktól eredeztetett, irányadónak tekintett „WASP” (White, Anglo-Saxon, Protestant, vagyis fehér, angolszász, protestáns) kategóriának. Ez alól eddig a katolikus vallású, demokrata John Fitzgerald Kennedy (1961–63) és a kenyai fekete–amerikai fehér szülőktől származó, ugyancsak demokrata Barack Obama (2009–) jelentett kivételt – utóbbi viszont megfelelt a „protestantizmus” követelményének, még ha ellenfelei, lejárató szándékkal, gyakran „muszlimként” beszéltek is róla.⁴

² ZSIGMOND 2014.

³ PETRŐCZ 2012.

⁴ Barack Hussein Obamát második neve okán és amiatt, hogy egy ideig indonéziai muszlim iskolába járt és apja családjában jelen volt az iszlám, „vádolták” meg azzal, a muszlim vallást követi, és a Biblia helyett a Koránra esküszik. Valójában azonban anyja családja kereszténynek nevelte, s ő a kongregacionalista Krisztus Egyesült Egyháza keresztény felekezethez tartozónak vallja magát. (<http://kanadaihirlap.com/2012/11/06/in-god-we-trust-amerikai-elnokvalasztasok-egyhazi-szemmel/>)

Bár arányuk csökkenőben, az amerikaiak többségének még mindig fontos saját vallásos hitük, sőt az is, hogy elnökük vallásos legyen. És bár különösen a kilencvenes évektől (az amerikai fehér katolikusoknál már évtizedekkel korábban) megindult egyfajta kiábrándulás a hagyományos vallási felekezetekből, ez is „amerikai módon” zajlott, és nem úgy, ahogyan Európában megszokhattuk. Az ötvenes évek óta jelentősen csökkent az istentiszteletre járók aránya, s az akkori 5 százalékról – különösen az elmúlt két évtizedben – 20 százalékra nőtt a felekezeten kívüliek aránya, a 30 év alattiak körében ráadásul ez az arány 32 százalék! De ne gondoljuk, hogy ők egyáltalán nem foglalkoznak vallási kérdésekkel. Kétharmaduk hisz Istenben és egynegyedük rendszeresen imádkozik is. A hagyományos, intézményesült egyházakból való kiábrándulásukban sokak szerint szerepet játszott a hagyományos neoprotesztáns egyházakban előretörő evangéliumi keresztény konzervatív jobboldal, melyet a fiatalok túlságosan átpolitizáltak tartanak, s melyek a republikánus tábor bázisát alkotják. Az amerikaiak szabadsága a hitválasztásban amúgy is hagyományosan tetten érhető: tizből négyen más vallási felekezet választanak, mint szüleik. Ebbéli elhatározásuk gyakran nem jár „éles” szakítással, hiszen a neoprotesztáns gyülekezetek többsége nem csecsemőkorban keresztel, hanem felnőtteket fogad teljes jogú tagjaivá, azok szabad elhatározásából. Tehát attól még, hogy valaki szüleivel az egyik felekezet templomába járt, felnőve és elköltözve hazulról teljes meggyőződéssel válhat egy másik, gyakran hasonló hitű egyház tagjává. Amerika vallási szempontból egyébként is meglehetősen tarkabarka képet mutat.⁵

Ha Magyarország rendszerváltozás utáni állam- és kormányfőinek vallásfelekezetét vizsgáljuk, a következőt állapíthatjuk meg: a 13 köztársasági elnök, illetőleg miniszterelnök közül tízen vannak, akiről tudjuk, hogy vallásukat gyakorolják / gyakorolták. Közülük nyolcan katolikusok, ketten pedig a református egyház hívei. Ez egyébként jól leképezi a magyar társadalom tagjainak felekezeti hova tartozását is.

Az USA elnökei vallási hovatartozásának sokszínűsége ugyanakkor jól példázza az amerikai viszonyokat. Az 1945 utáni 12 elnök közül hárman baptisták, ketten-ketten presbiteriánusok, kongregacionalisták, illetve episzkopálisok voltak, de találunk közöttük kvékert, metodistát és római katolikusot is. És persze az sem mindegy, hogy valaki mondjuk az északi avagy a déli baptista egyházhoz tartozik-e stb. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a 12 említett elnökből négyen életük során felekezetet váltottak.⁶

A fentiek alapján nem meglepő, hogy a politikai élet szereplőinek többsége is vagy vallásos volt, vagy igyekezett megfelelni a hívő népesség vallási meggyőződésen alapuló erkölcsi elvárásainak. Nem is beszélve az elnökjelölt-aspiránsokról, elnökjelöltekről és elnökként újraválasztásukra pályázókról: tekintettel kell lenniük saját potenciális szavazótáborukra, hogy elnyerjék az elnökjelöltséget, majd újabb szavazói rétegekre, hogy végül a Fehér Házba költözhessenek. Természetesen a vallási szemponton kívül számtalan más tényező is fontos szerepet játszik egy-egy kampányban, de a vallási nézetek és a vallási nézeteken alapuló erkölcsi kérdések mégis olyan jelentőséggel bírnak, ami Európában ilyen mértékben egész egyszerűen elképzelhetetlen.

Mivel nem közvetlen, általános választásról van szó, vagyis nem az az elsődleges, szövetségi szinten ki hány szavazatot szerez, hanem az, ki mely államokban diadalmaskodik, különösen felértékelődnek a helyi sajátosságok. Így a vallásföldrajzi tényezők szerepe is fontos.

⁵ PINTÉR 2013.; és Amerikai elnökök fehérre meszelve <http://mindennapi.hu/cikk/egyhazi/amerikai-elnokok-feherre-meszelve/2011-02-18/1514>, valamint *Religious Affiliation of U.S. Presidents*.

⁶ PINTÉR 2013.; és Amerikai elnökök fehérre meszelve <http://mindennapi.hu/cikk/egyhazi/amerikai-elnokok-feherre-meszelve/2011-02-18/1514>, valamint *Religious Affiliation of U.S. Presidents*.

Külön is érdemes megemlíteni az USA egyes, főként déli-délkeleti államaiból álló, „Biblia-övezetnek” (Bible Belt) nevezett területet. Ez az Amerikai Egyesült Államok azon területeinek szellemes elnevezése, ahol elsősorban az evangéliumi (neo)protestáns felekezetek, napjainkban főleg baptisták határozzák meg a kultúrát, és általában jellemző a konzervatív társadalomszemlélet és a hívők magas aránya. Az elnevezés a területet megkülönbözteti a fővonalbeli protestáns és katolikus északkeleti, a felekezeti szempontból változatos középnyugati és Nagy Tavak-környéki, a mormon Utah és dél-Idaho, illetve a viszonylag szekuláris vagy vallásilag változatos nyugati államoktól. A Bibliaövezet azon része, ahol erősek a katolicizmus bástyái, Rózsafüzér-övezetnek nevezik. A területek vallási sajátosságait a jelölteknek figyelembe kell venniük kampányuk során.⁷

Mivel az előválasztás már elkezdődött, és a helyzet hétről hétre változik, nem lehetséges a kampányt most a maga teljességében elemezni a vallási kérdések oldaláról. Eddigi pályájuk alapján viszont röviden ismertetni lehet, melyik jelölt számára mit jelent a hit, és ebből levezethető-e, milyen társadalmi-politikai programmal áll elő, ha esetleg őt választják az Egyesült Államok első emberévé.

A Demokratáknál kezdetben hárman, e tanulmány születésekor pedig már csak ketten küzdenek az elnökjelöltségért. A legesélyesebbnek tartott, legtapasztaltabb és legszívósabb jelölt, Hillary Clinton, aki az Egyesült Államok első női elnöke lenne, nem jól indult az előválasztásokon. Az egykori first ladyt, az első Obama-adminisztráció külügyminiszterét gyakran vádolják azzal, hogy túl mesterkéltséggel, kevés nőies és emberi vonást mutat, vagyis határozott, céltudatos, de egyszersmind kemény, aki nem mutat gyengeséget és érzelmeket. Pedig próbálta és próbálja más arcát is megmutatni. Így még 2007-ben, amikor sikertelenül indította kampányát a későbbi végső befutó Obamával szemben, őszintén beszélt hitéről egy televíziós műsorban. Mint mondta, a hit segítette elviselni azt a megaláztatást, amikor az egész világ számára nyilvánossá vált férje viszonya a fehér házi gyakornok Monica Lewinskyvel. Mint Hillary fogalmazott, az imában és vallási meggyőződésben talált vigaszt, ez segítette abban, hogy folytassa házasságát és közös életét az akkori elnökkel, Bill Clintonnal. „Nagyon hálás vagyok, hogy a hitben olyan alapot kaptam, ami bátorságot és erőt adott ahhoz, hogy azt tegyem, amit helyesnek tartok, függetlenül attól, mit gondol a világ.”⁸

Miközben Hillary Clinton – sok demokrata politikustársához hasonlóan – komolyan gondolja hitét, azt személyes ügyének tekinti, és nem elsősorban egyháza társadalmi tanítása alapján kívánja intézni hazája dolgait. Ebben férje útját járja: bár Bill rendszeresen látogatta a baptista istentiszteleteket, és fontos kérdésekben lelkésze véleményét is kikérte, felekezete tanítása dacára támogatta a homoszexuálisok társadalmi megkülönböztetésének felszámolását és az abortusz kérdésében is meglehetősen liberális álláspontot képviselt. Persze árgus szemekkel figyelte a közvélemény-kutatásokat. Elnöksége végén még 57 százalék ellenezte az azonos nemű párok egybekelését, nem csoda, ha Bill 1996-ban még aláírta azt a szövetségi törvényt, mely megtiltja a szövetségi ügynökségeknek az azonos nemű házasságok elismerését, akkor is, ha azok egy adott államban legálisak. A közhangulat változásával változott a Clinton-házaspár hozzáállása is a kérdéshez: ma már a többség „melegházasság-párti”, így a 2008-ban még csak élettársikapcsolat-bejegyzés mellett érvelő Hillary immáron harcosan kiáll a homoszexuálisok

⁷ ZSIGMOND 2014.

⁸ Clintonnak a hit segítette elviselni a Monica Lewinsky-botrányt. *Kitekinto* 2007. június 10., http://kitekinto.hu/amerika/2007/06/10/clintonnak_a_hit_segített_elviselni_a_monica_lewinsky_botranynyt/#.VsJTH_LhDIU (letöltés ideje: 2016. február 25.)

házassága mellett, és Bill is hibának tartja, hogy húsz éve aláírta az ominózus jogszabályt.⁹

Miután az USA államainak többségében teret nyert a „melegházasság” intézménye (s a Legfelső Bíróság 2015-ös döntésével ezt az USA teljes területére kiterjesztette), a konzervatívok több helyütt „vallásszabadságot helyreállító törvénnyel” próbálták megvédeni a vallásos magánvállalkozásokat, lehetővé téve, hogy azok – lelkiismereti okokra hivatkozva – megtagadhassák a homoszexuális házaspárok kiszolgálását. Központi kérdéssé vált, hogy kötelezhető-e arra egy virágáros, hogy vallási meggyőződése ellenére virágot adjon el egy azonos nemű pár esküvőjére. Hillary Clinton szerint igen, ellenkező esetben diszkriminációt követnek el. Vagyis a konzervatív politikai körök által szorgalmazott és helyenként megszavazott vallásszabadságot helyreállító törvények szerinte „*túlmutatnak a vallás védelmén és igazságtalan diszkriminációt jelentenek a leszbikusokkal, melegekkel, biszexuálisokkal és transzneműekkel szemben*”. Kritikusai szerint Hillary vallásszabadság alatt voltaképp kizárólag az istentisztelet szabadságát érti.¹⁰

Míg Bill baptista templomba jár, Hillary – lányával, Chelseával – régóta methodista gyülekezet tagja. A család ugyanakkor különösen jó viszonyt ápol az amerikai zsidósággal is, sőt Chelsea Clinton férje, gyermekeinek apja a zsidó vallást követő Marc Mezvinsky, a Goldman Sachs bankára.¹¹

Arra, hogy Hillary Clinton mennyire nem keverné a vallást a jogalkotással és a politikával, jó példa az a lényegében szimbolikus jelentőségű megegyezés, amit még külügyminiszterként sikerült tető alá hoznia. Az Iszlám Konferencia Szervezete korábban tizenkét éven át folytatott kampányt az istenkáromlás, (iszlám) vallásgyalázás ellen, s tagországaiban kemény törvényekkel lépett fel ezek (vélt) megvalósítóival szemben, ami adott esetben egyes vallási kisebbségeket is hátrányosan érintett. 2011-ben Hillary megállapodásra jutott az Iszlám Konferencia Szervezetének vezetőjével, hogy új módját keresik a vallás(ok) körüli viták rendezésének anélkül, hogy istenkáromlást büntető jogszabályokat alkalmaznának. A clintoni álláspont szerint védelem illeti a hívőket, el kell utasítani a vallási diszkriminációt és a gyűlöletbeszédet – de nem a büntető-jog eszközével kell fellépni az erőszakos cselekményre nem buzdító emberekkel, csoportokkal szemben.¹²

Korábban senki sem gondolta volna, hogy egy magát demokratikus szocialistának valló politikus labdába rúghat az Egyesült Államok elnöki posztjáért zajló versenyben. Most megtörtént, a 74 éves vermonti szenátor, Bernie Sanders a fiatalok kedvencévé vált, nem kis fejtörést okozva a demokrata jelöltséget korábban szinte biztosra vevő Clinton-stábnak. Sanders zsidó származású (apja családja életét vesztette a holokausztban), demokratikus szocialista, aki, mint mondja, „nem gyakorolja különösebben a vallását”.¹³ Már ez külön figurává teszi, hiszen eddig nyíltan nem vallásos jelölt, ha volt egyáltalán, nem tudott győzni Amerikában. Arról azonban, hogy ateista lenne, vagy legalábbis hogy a nyilvánosság előtt ezt vállalná, szó sincs. A hitére vo-

⁹ Melegjogok a mérlegen. *Népszava* 2013. április 2., <http://nepszava.hu/cikk/634583-melegjogok-a-merlegen> (letöltés ideje: 2016. február 25.)

¹⁰ Dúl a háború Amerikában a melegjogok és a vallásszabadság között. *Mandiner* 2015. április 1., http://mandiner.hu/cikk/20150401_dul_a_haboru_amerikaban_a_melegjogok_es_a_vallasszabadsag_kozott (letöltés ideje: 2016. február 25.)

¹¹ NÉMETH 2010.

¹² Az iszlámkáromlás körüli vitát igyekszik elsimítani Clinton, Breuerpress, 2011. július 15., <http://www.breuerpress.com/2011/07/15/az-islamkaromlas-koruli-vitat-igyekszik-elsimitani-clinton/> (letöltés ideje: 2016. február 25.)

¹³ Bernie Sanders on religion and beliefs, 2016, <http://feelthebern.org/bernie-sanders-on-religion-and-beliefs/> (letöltés ideje: 2016. február 25.)

natkozóan többször adott kitérő választ, ám a közelmúltban kijelentette, „azt hiszem, mindenki hisz Istenben a maga módján”, így ő (Sanders) is, ha nem is „hagyományos módon”. Naná, hogy Clinton mintegy erre válaszul újra nyilvánosan megvallja hitét. „Keresztény vagyok. Metodista vagyok” – hangsúlyozza.¹⁴ Sanders jelenlegi felesége, Jane O’Meara egyébként katolikus, s maga Sanders is gyakran hivatkozik Ferenc pápára, akinek társadalmi igazságosságot, a szegénység felszámolását hirdető, az értelmetlen gazdagságot, pazarlást és kizsákmányolást elutasító társadalmi tanítása különösen közel áll az ő személyes és politikusi meggyőződéséhez, hiszen Sanders folyamatosan harcot hirdet a gazdasági elittel, mindenekelőtt Wall Street-i spekulánsokkal és felelőtlen bankárokkal szemben.

Bár mint láthattuk, választóikhoz hasonlóan rendszerint a demokrata jelöltek számára is fontos személyes vallási meggyőződésük, ebből többnyire nem következik, hogy fontos politikai vagy társadalmi kérdésekben milyen álláspontot foglalnak el. Nem úgy a republikánus indulóknál, ahol a hit és vallás többnyire központi szerepet játszik a politikusi imázs megformálásában és a politikai program megalkotásában és képviselésében is. Különösen igaz ez az előválasztás folyamatára, hiszen a politikailag aktív, konzervatív vallásos csoportok könnyen felemelhetnek vagy akár ejthetnek egy amúgy a végső megméretetésen, a demokrata ellenféllel szemben akár esélyes politikust is.

Érdekes, hogy ezúttal mindkét nagy párt vezetésének két korábban „leírt”, most mégis esélyesnek számító outsider okoz fejtörést. Ahogy a hazai politikában az LMP-nek a Jobbik, úgy a korábban független, most demokrata párti Bernie Sandersnek szinte tökéletes ellenpontja a republikánusok – saját független indulását is meglebegtető – esélyes aspiránsa, Donald Trump. Mindketten lehetőséget kínálnak a változásra, és az amerikai választók jelentős csoportja körében kétségkívül meglévő elitellenességet is hitelesnek tűnő módon képviselik. Persze Sanders tagja a washingtoni politikai elitnek, így aztán az ő célpontjai a Wall Street-i farkasok, a milliárdos üzletember Trump pedig a politikai osztály vezetőit kárhóztatja Amerika bajaiért.

Az elitellenesség és az a tény, hogy Trump a saját erejéből érte el üzleti sikereit, népszerűvé teszi a jelöltet széles társadalmi csoportok számára. Ám ahhoz, hogy elnyerje a republikánusok támogatását, mindez kevés: ha már a pártvezetést nem is tudja meggyőzni, legalább a konzervatív vallásos jobboldal egy részét meg kell nyernie támogatóként. A jelek szerint ez sikerül is neki.

Trump ugyanis előszeretettel hangsúlyozza, hogy presbiteriánus keresztény, hogy Bibliát gyűjt, sőt iowai kampánykörútján – a sajtót is értesítve – elment felekezete egyik helyi gyülekezetébe, vasárnapi istentiszteletre. De talán rossz templomot választott. Az istentiszteleten ugyanis a felolvasások és a tiszteletes prédikációja mintha Trumpnak szóltak volna. „El tudod képzelni, hogy a szem így szól a kézhez: nincs rád szükségem? Vagy hogy a fej rárivall a lábra: ki vagy rúgva, a munkád nem kell többé?” – hangzott el, ami félreérthetetlen célzás volt a jelöltaspiráns által évekkal ezelőtt vezetett valóságshowban elhangzottakra. *Ki vagy rúgva*, szólt a műsor címe és szólt gyakran Donald is, ami a „játékos” számára végzetes jelentéstartalommal bírt. De Pamela Saturnia lelkész ennél is tovább ment. „Jézus ma azt tanítja nekünk, hogy eljött azokért, akik az egyházon kívül vannak, akiket a legkevésbé szeretnek, akiket a leginkább diszkriminálnak, akikről a legjobban megfélemezünk a mi közösségünkben és a mi világunkban is” – fogalmazott, külön is megemlítve a szíriai menekülteket és a mexikói bevándorlókat. Trump ugyanis korábban azt nyilatkozta, minden szíriai menekült előtt lezárná az amerikai határokat,

¹⁴ Why Bernie Sanders doesn’t participate in organized religion, Washinton Post.com 2016. január 26., https://www.washingtonpost.com/politics/bernie-sanders-finally-answers-the-god-question/2016/01/26/83429390-bfb0-11e5-bcda-62a36b394160_story.html (letöltés ideje: 2016. február 25.)

és deportálná az Egyesült Államokból a mintegy tizenegymilliónyi illegális bevándorlót.¹⁵ Sőt, ismételt falépítéssel venné elejét újabb mexikóiak „beözönlésének”. Mindezzel – korántsem szokatlan módon – kivívta Ferenc pápa bírálatát is. „Az az ember, aki nem hidak, hanem csakis falak építésében gondolkodik – bárhol legyenek is ezek a falak – nem keresztény. Ez nincs benne az evangéliumban” – fogalmazott a Szentatyja. „Amikor egy vallási vezető kétségbe vonja valaki hitét, az szégyenteljes. Büszke vagyok arra, hogy keresztény vagyok és elnökként nem engedem majd meg, hogy a kereszténységet állandóan támadják, gyengítsék, ellentétben azzal, amit a jelenlegi elnökünk tesz. Egyetlen vezető – köztük egyetlen vallási vezető – sem lenne jogosult kétségbe vonni más vallását vagy hitét” – replikázott Trump.¹⁶ Szerinte, ha az Iszlám Állam megtámadná a Vatikánt – ami a terrorszervezet egyik célja lehet – a pápa azért imádkozna, hogy ő (Trump) legyen az USA elnöke. A katolikus egyház fő jelenleg aligha ezért fohászkodik, ám újságírói kérdésre sem volt hajlandó tanácsot adni az amerikai katolikusoknak arra vonatkozóan, kire adják voksukat.¹⁷

Gyakorló kereszténységét bizonyítandó – hogy felvegye a küzdelmet a vallásos jobboldal favoritjával, Ted Cruz texasi szenátorral szemben – Trump ellátogatott az evangéliumi keresztények fő bázisaként számon tartott virginiai Liberty Egyetemre is, ám vizitje itt sem sikerült jobban, mint a presbiteriánus templomban. Egyetemi beszédében „két korinthusi levélíróról” szólt, miközben Szent Pál apostol második (korinthusiakhoz írt) levelében foglaltakat taglalta. Vallásgyakorlása, suta megszólalásai azóta is élcelődések tárgyai a vallásos jobboldal vezetőinek köreiben.¹⁸ Ám az egyszerű, evangéliumi keresztény választót a jelek szerint sikerült meggyőznie.

Nem szerzett jó pontokat ugyanakkor Trump az amerikai (és a világ más részein élő) muszlimoknál, amikor a San Bernardinói vérengzés kapcsán (ahol az Iszlám Államnak hűségesküt tett elkövetők hajtottak végre terrorcselekményt), kijelentette: egy időre meg kéne tiltani a muszlimok belépését az Egyesült Államok területére.¹⁹ Ugyanakkor az állítólagos iszlámellenességéről kialakult képet árnyalja, hogy amikor 2015-ben Texasban, a szólásszabadság nevében Mohamed-rajzversenyt hirdettek, ami sértette a muszlim hívők érzékenységét, Trump undorítónak minősítette az akciót.²⁰ A vallásos jobboldal – főleg a neoprotestáns evangéliumi keresztények – fő támogatója elvileg az Iowában győzni tudó 45 éves, ügyvédből lett politikus, Ted Cruz texasi szenátor. Fontos számára a hit, és bár katolikus kubai, illetve ír és olasz felmenői vannak, ő már déli baptistaként született újjá a hitben. Cruz egy-egy szenátusi szavazáskor nem okozott meglepetést saját táborának, és a törvényalkotás során is hangsúlyozza, hogy a jog nem származhat embertől, csakis Istentől. Mint a neoprotestánsok rendszeren, Cruz is lelkes cionista, igaz, ő bírálta is az izraeli falépítéseket, főként a keresztény arabok védelmében, ami miatt persze őt is komoly kritika érte a másik oldalról.

Maga Cruz harcosan kiáll a keresztény értékek és az egyházak szabadsága mellett. Az Egyesült Államokban az elmúlt években központi problémává lépett elő a „melegjogok” kérdése.

¹⁵ Donald Trump istentiszteleten vett részt, hogy megnyerje a vallásos jobboldalt, az MTI híre, 2016. január 25.

¹⁶ Ferenc pápa: Trump nem keresztény. Trump: Ez szégyenteljes!, Mandiner, 2016. február 18. http://keresztény.mandiner.hu/cikk/20160218_ferenc_papa_trump_nem_keresztény_trump_ez_szegyenteljes (letöltés ideje: 2016. február 25.)

¹⁷ Hír TV, Hírvilág, 2016. február 21.

¹⁸ Donald Trump istentiszteleten vett részt, hogy megnyerje a vallásos jobboldalt, az MTI híre, 2016. január 25.

¹⁹ Trump megtiltana a muszlimok beutazását Amerikába, Index, 2015. december 7., http://index.hu/kulfold/2015/12/07/trump_megtiltana_a_muszlimok_beutazasat_amerikaba/

²⁰ 5 faith facts about Donald Trump: A Presbyterian who collects Bibles. Religion News Service 2016. január 31., <http://www.religionnews.com/2016/01/31/donald-trump-religion-bible-evangelicals/> (letöltés ideje: 2016. február 25.)

Az USA-ban, amint már említettem, lehetővé vált az azonos neműek házassága. (Az amerikai lakosság körében az elmúlt évtizedben többségbe kerültek a „melegházasság” támogatói.) Az azonos neműek jogaiért küzdők szerint ez kevés. A keresztények sérelmezik, hogy a hatóságok – a diszkrimináció tilalmára hivatkozva – az állami alkalmazottként vagy a szolgáltatásban tevékenykedő keresztények (virágkötők, fotósok, cukrászok stb.) lelkiismereti szabadságát korlátozzák akkor, amikor nem engedik, hogy ők megtagadják közreműködésüket mondjuk a „meleg párok” egybekelése esetén. Még ezen is túltett 2014-ben az Annise Parker nevével fémjelzett houstoni városvezetés. A San Franciscói Episzkopális Egyház színe előtt lesbikus házasságot kötött polgármester vezette önkormányzat ellenőrizni kívánta a lelképásztorok vallási tevékenységét, így bekérték e-mailjeiket, sms-eiket és prédikációik szövegeit. A szólásszabadság hazájában példátlan tiltakozást váltott ki az akció, melynek oka az volt, hogy egyes lelkészek bírálták a helyi Egyenlő Jogok Rendeletet, amely az LGBT-orientációjuk jogainak védelmében született, de olyan nem túl életszerű rendelkezést is tartalmaz, mely szabadságot ad az egyes személyeknek abban, hogy melyik nem illemhelyiségét használják.

A hívők és lelkészek végül országossá dagadt tiltakozása hatására a houstoni városvezetés meghátrált, s ebben jelentős szerepe volt a konzervatívok tiltakozásának is. Egyikük maga Ted Cruz, Texas állam szenátora volt, aki ellenállásra buzdította a keresztényeket. „Sohasem gondoltam volna, hogy a hittel szemben ekkora ellenállást tapasztalok meg Houstonban. A városnak nincs törvényes hatalma elhallgattatni az egyházat” – mondta, hozzátéve, hogy „a lelkészeknek vállalniuk kell az ehhez hasonló küzdelmeket, vagy a jövő még rosszabb lesz”.²¹ Cruz társadalmi kérdésekben konzervatív, ezt vallási alapról közelíti meg, ezért „kapott” is tőle Trump, aki a fegyverviselésről és abortuszról alkotott liberális álláspontját a közelmúltban cserélte a republikánusoknak tetsző konzervatívra.

Bár a demokrata párti, katolikus vallású Martin O’Malley volt marylandi kormányzó gyorsan kiszállt a versenyből, egyáltalán nem biztos, hogy nem katolikus elnöke lesz az USA-nak jövő januártól. Ez az USA 130 éves történetében eddig egyedül Jack Kennedynak (1961–63) sikerült. Malley – Kennedyhez hasonlóan –, ír katolikus család sarja, a republikánusok katolikus jelölt-aspiránsa, a sokak által kezdetből fogva titkos favoritnak tartott Marco Rubio floridai szenátor viszont kubai bevándorlók gyermeke, aki valóban saját erőből ért el mindent.

A fiatal, 45 éves, négygyermekes Rubio a vallás szempontjából különc, mégis integratív figura. Egyrészt egy végső megmértetésen a hagyományosan demokrata szavazó katolikus latinók megszólításában is eredményes lehet (republikánus létére még Kennedyhez is szívesen hasonlítja magát), másrészt nem állnak távol tőle a protestáns hívők sem. Míg vasárnap természetesen katolikus misén vesz részt, szombaton protestáns (déli baptista) istentiszteletre is ellátogat. Sőt tinédzserként egy ideig mormon templomba járt szüleivel, és olyannyira komolyan vette az Utolsó Napok Szentjeinek hitét, hogy nemcsak megkeresztelkedett, de korholta is kocsmái csapósként dolgozó apját (a mormonok egyáltalán nem fogyasztanak alkoholt).

De ez már a múlt, Rubio végleg megtért a római katolikus hitre, igaz, Ferenc pápa vagyoni egyenlőtlenségre és klímaváltozásra vonatkozó nézeteit nem osztja (szemben Sandersszel, illetve O’Malleyvel). Mint fogalmaz, a pápa tévedhetetlen hit és erkölcs dolgában, de nem az a politika, a tudomány és a közgazdaságtan kérdéseiben. Ugyanakkor a Teremtőbe vetett hitet a legfontosabb amerikai értékeknek tekinti. Kiáll a zsidó-keresztény erkölcs mellett, ebben nincs különbség közte és Ted Cruz között. Vagyis a republikánus vallási jobboldal számára is vonzó társadalmi programja: míg a jelöltségtől visszalépett, demokrata katolikus O’Malley például abortuszpárti, Rubio még vérfertőzés esetén is elutasítja a művi terhesség-megszakítást. Növekvő rajongótáborra

²¹ DINAI 2014.

ellenére továbbra is a földön áll: „Csak egy Megváltó van, és az nem én vagyok. Ez Jézus Krisztus, aki lejött a Földre, és meghalt a bűneinkért” – vallja.

A republikánus elnökjelölt-aspiránsok rendkívül színes képet mutatnak. A még versenyben lévő további jelölteknek nincs már sok esélyük a végső győzelemre, de abban megegyeznek „esélyes” társaikkal, hogy mindannyiuknak fontos a hit. Az adventista, társadalmi kérdésekben (abortusz, melegházasság, drogliberalizáció, bevándorlás-politika) ugyancsak konzervatív Ben Carson nyugdíjas afroamerikai idegsebésznek is. Ő európai liberális szemmel nézve vallási fundamentalistának számít, hiszen orvos létére úgy véli, Darwinnak a Sátán sugallta az evolúció elméletét. Ő a kreacionizmus híve, és hisz abban, hogy Isten hat nap alatt teremtette a világot.²² Ezzel nincs egyedül: tízből kilenc amerikai kisebb vagy nagyobb mértékben kételkedik a darwini evolúció-tanban, ez az arány az evangéliumi keresztények körében 97 százalék. Közülük 40 százalék egyáltalán nem is oktatná az iskolában az evolúció elméletét, helyette a kreacionizmusnak adna teret a tananyagban.²³ Nem csoda, ha számos politikus hasonlóképpen gondolkodik foglalkozástól, végzettségtől és vallástól függetlenül.

A római katolikus gyökerekkel rendelkező, de később az anglikán hitet választó volt Ohio-i kormányzó, a megosztó társadalmi kérdésekben pragmatikus (a republikánus jelöltek között leginkább szabadelvűnek számító) John Kasichnak ugyancsak fontos a hit. Carsonhoz hasonlóan ő is többször vallotta meg kereszténységét, és szívesen beszélt Istenhez fűződő viszonyáról a nyilvánosság előtt is.

A republikánus jelöltek sorát zárjuk a korábban esélyesnek tartott Jeb Bush volt floridai kormányzóval – akinek apja, id. George (1989–93) és fivére, ifj. George Bush (2001–2009) is sikerrel nyerte el az elnöki posztot. Jeb 2016-ban már nem fogja, hiszen felismerve a kezdeti előválasztások realitásait, visszalépett a jelöltségtől. Ő egyébként 1994-ben, amikor elveszítette a Florida kormányzói székéért zajló választást, átgondolta életét, és saját bevallása szerint sokkal mélyebben fordult a hit felé, mint korábban. Ekkor korábbi episzkopális felekezetét hátrahagyva katolikus lett, mint fogalmazott, az egyház adott számára hitet és reményt, hogy meg tudja birkózni az élet kihívásaival.²⁴ Jeb Bush sok kérdésben politikusként is osztja az egyház álláspontját fontos erkölcsi kérdésekben, így elutasítja az abortuszt és az eutanáziát (ezeket képviselni igyekezett kormányzóként is), de akárcsak a fehér katolikusok 59 százaléka, ő is halálbüntetés-párti. Nyolcéves kormányzósága alatt 21 elítélten hajtották végre a legszigorúbb büntetést Floridában.²⁵ Kudarcat az elnökválasztási küzdelemben korán felismerte, de a jelek szerint ez sem rendítette meg hitét. Jellemző módon a következő szavakkal vonult vissza a további politikai küzdelemtől: „Büszke vagyok a kampányunkra, amelyet országunk újraegyesítése érdekében folytattunk, s amelyben olyan konzervatív politikára tettünk javaslatot, amely még több amerikainak teremtette volna meg a lehetőséget a felemelkedésre és Isten adta lehetőségeinek kiteljesítésére” – vagyis még búcsúbeszédében sem feledkezett meg arról, hogy megemlítsa a Történelem Urát.

Régen volt annyira kiszámíthatatlan az amerikai elnökválasztás kimenetele, mint most, 2016 elején. Az USA-nak lehet férfi vagy nő, vallásos katolikus vagy protestáns, vagy épp hitét saját módon megélő zsidó gyökerű vagy a vallási előírásokat hasonlóan „lazán” értelmező protestáns elnöke is. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy vállaltan ateista első embere továbbra sem lesz az Amerikai Egyesült Államoknak. *

²² JERDE 2015; CHAPMAN 2015.

²³ Nem hisznek az evolúcióban *Magyar Nemzet Online* 2014. február 18. <http://mno.hu/szinesvilag/nem-hisznek-az-evolucioban-1211629> (letöltés ideje: 2016. február 25.)

²⁴ BUSH 2015.

²⁵ 5 faith facts about Jeb Bush: Catholicism ‘resonated with me’, Religion News Service, 2016. február 2., <http://www.religionnews.com/2016/02/02/jeb-bush-republican-catholic-evangelicals/>

Irodalom

- 5 faith facts about Donald Trump: A Presbyterian who collects Bibles. *Religion News Service* 2016. 01. 31. <http://www.religionnews.com/2016/01/31/donald-trump-religion-bible-evangelicals/> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- 5 faith facts about Jeb Bush: Catholicism 'resonated with me'. *Religion News Service* 2016. 02. 02. <http://www.religionnews.com/2016/02/02/jeb-bush-republican-catholic-evangelicals/> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- 5 faith facts about Marco Rubio: Once a Catholic, always a Catholic. *Religion News Service* 2016. 02. 1. <http://www.religionnews.com/2016/02/01/rubio-religion-catholic-evangelical/> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Amerikai elnökök fehérre meszelve. *Mindennapi.hu* 2011.02.18. <http://mindennapi.hu/cikk/egyhazi/amerikai-elnokok-feherre-meszelve/2011-02-18/1514> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Az iszlámkaromlás körüli vitát igyekeznek elsimítani Clinton. *Breuerpress* 2011. 07. 15. <http://www.breuerpress.com/2011/07/15/az-islamkaromlas-koruli-vitat-igyekeznek-elsimitani-clinton/> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- B. SIMON KRISZTIÁN (2015): A kubai – Marco Rubio, a republikánusok titkos favoritja. *Magyar Narancs* 51. sz. <http://magyarnarancs.hu/kulpol/a-kubai-97600> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Bernie Sanders on religion and beliefs, *Feelthebern.org* 2016. <http://feelthebern.org/bernie-sanders-on-religion-and-beliefs/> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- BUSH, JEB (2015): Jeb Bush: How Catholic faith changed my life. *CNN.com* <http://edition.cnn.com/2015/09/21/opinions/jeb-bush-pope-francis-visit/> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- CHAPMAN, MICHAEL W. (2015): Ben Carson: 'I Do Believe in the Six-Day Creation' of the World. *CNS News* <http://www.cnsnews.com/blog/michael-w-chapman/ben-carson-i-believe-six-day-creation-world> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Clintonnak a hit segített elviselni a Monica Lewinsky-botrányt. *Kitekinto.hu* 2007. 06. 10. http://kitekinto.hu/amerika/2007/06/10/clintonnak_a_hit_segített_elviselni_a_monica_lewinsky_botranyt/#.V0ixNFiiSq Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- DINAI FANNI (2014): Houstont is támadja a meleglobbi. Harc a vallásszabadságért. *Hetek* 18. évf. 46. sz. http://www.hetek.hu/kulfold/201411/houstont_is_tamadja_a_meleglobbi Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Dúl a háború Amerikában a melegjogok és a vallásszabadság között. *Mandiner* 2015. 04. 01. http://mandiner.hu/cikk/20150401_dul_a_haboru_amerikaban_a_melegjogok_es_a_vallasszabadsag_kozott Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Ferenc pápa: Trump nem keresztény. Trump: Ez szegyeteljes! *Mandiner* 2016. 02. 18. http://keresztény.mandiner.hu/cikk/20160218_ferenc_papa_trump_nem_kereszteny_trump_ez_szegyeteljes Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- JERDE, SARA (2015): Carson In 2011: Darwin 'Encouraged' By Satan To Come Up With Evolution. *TPM.com* <http://talkingpointsmemo.com/livewire/ben-carson-darwin-satan-evolution> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Melegjogok a mérlegen. *Népszava* 2013. 04. 02. <http://nepszava.hu/cikk/634583-melegjogok-a-merlegen> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Nem hisznek az evolúcióban. *Magyar Nemzet Online* 2014. 02. 18. <http://mno.hu/szinesvilag/nem-hisznek-az-evolucioiban-1211629> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- NÉMETH CSILLAG (2010): Közügy lett a Clinton-lány világraszóló esküvője. *Hetek* 14. évf. 29. sz. http://www.hetek.hu/kulfold/201007/kozugy lett_a_clinton_lany_vilagraszolo_eskuvoje Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- PETRŐCZ JORDÁN (2012): Hitrekordok a Fehér Házban. Ki volt a legvallásosabb amerikai elnök? *Hetek.hu* 16. évf. 40. http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201210/hitrekorok_a_feher_hazban Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- PINTÉR KÁROLY (2013): A vallás szerepe az Egyesült Államok múltjában és jelenében. *Századvég* http://www.academia.edu/5580570/A_vall%C3%A1s_szerepe_az_Egyes%C3%BClt_%C3%81llamok_m%C3%BAltj_%C3%A1ban_%C3%A9s_jelen%C3%A9ben Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Religious Affiliation of U.S. Presidents.* http://www.adherents.com/adh_presidents.html Hozzáférés: 2016. 05. 25.
- Szűcs BALÁZS (2012): In God We Trust: amerikai elnökválasztások egyházi szemmel. *Kanadai Magyar Hírlap* <http://kanadaihirnap.com/2012/11/06/in-god-we-trust-amerikai-elnokvallaszasok-egyhazi-szemmel/> Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Trump megtiltana a muszlimok beutazását Amerikába. *Index* 2015. 12. 7. http://index.hu/kulfold/2015/12/07/trump_megtiltana_a_muszlimok_beutazasat_amerikaba Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- Why Bernie Sanders doesn't participate in organized religion. *Washington Post.com* 2016. 01. 26. https://www.washingtonpost.com/politics/bernie-sanders-finally-answers-the-god-question/2016/01/26/83429390-bfb0-11e5-bcda-62a36b394160_story.html Hozzáférés: 2016. 02. 25.
- ZSIGMOND ANNA (2014): A vallás kultúrája és az oktatás Amerikában. *Új Pedagógiai Szemle* 2014/3-4. <https://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-vallas-kulturaja-es-az-oktatas-amerikaban> Hozzáférés: 2016. 02. 25.

MIKLÓS PÉTER PHD
miklospet@gmail.com
intézményvezető (Emlékpont), egyetemi adjunktus (SZTE JGYPK)

A Magyar Nemzeti Egyház Amerikában



The Hungarian National Church in the United States

Abstract The relationship of the denominations and national identity is an interesting research problem both of the modern intellectual history and political history. The nationalisms which appeared in modernity were often containing sectarian and religious commitment – and even in some cases specifically theological too. The author briefly reviews the relations of the nationalities and denominations, as well as church and state in the three major trends in Christianity – Orthodoxy, Catholicism, and Protestantism – and those manifestations in many fields. Furthermore the paper describes the history of the Hungarian National Church in the USA (1913), which existed only for a year and was an attempt to make a Hungarian Catholic church community which is independent of Rome. The sources of the paper were contemporary press materials and manuscripts depository documents.

Keywords catholicism, independent church, hungarian, USA

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.2 <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Miklós Péter (2016): A Magyar Nemzeti Egyház Amerikában. *Belvedere Meridionale* 28. évf. Különszám. 15–21. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Az etnicitás / nacionalitás és a konfesszionalitás kapcsolata az eszmetörténetnek és a modernkori politikátörténetnek egyaránt érdekes kutatási problémája. A modernitásban megjelenő nacionalizmusok ugyanis nem egyszer felekezeti elkötelezettséggel és vallási – sőt, némely esetben kifejezetten teológiai – tartalommal is bírtak. Míg az ortodoxia és a protestantizmus sok esetben hordozott „nemzeti jelleget”, addig a katolicizmus mindig is hangsúlyozta „egyetemes” (ami a katolikus szó eredeti jelentése) jellegét és szupranacionalitását.

Az alábbiakban röviden áttekintem a nemzetiség és a felekezetiiség, valamint az egyház és az állam kapcsolatrendszerének a kereszténység három nagy irányzatában – az ortodoxiában, a katolicizmusban és a protestantizmusban – megfigyelhető jelenségvilágát, valamint ismertetem a Rómától független magyar katolikus egyházi közösség létrehozására tett amerikai kísérlet, a mindössze egy esztendeig működő Magyar Nemzeti Egyház Amerikában (1913) történetét.

A kereszténység ágai közül a keleti ortodoxia esetében markánsan megjelent a nemzetudatban a vallási princípium. Elég csak a Filofej pszkovi szerzetes által megalapozott „Moszkva – harmadik Róma” elméletre (1497) utalnunk, amely szerint a „régii” Róma „eretneksége”, vagyis katolikus teológiai rendszere miatt, míg az „új Róma”, azaz Konstantinápoly – és vele a bizánci birodalom – az eretnek római katolikus egyházzal való egyesülése (ferrara–firenzei zsinat, 1438–1439) következtében bukott el.¹ Így a „harmadik Rómára”, vagyis Moszkvára – és vele a moszkvai nagyfejedelemségből kinövő orosz birodalomra – vár a keresztény „igaz hit” (ortodoxia) megőrzése és a keresztény birodalmi eszme fönntartása (ennek jele, hogy a moszkvai metropolita 1589-ben fölvette a pátriárka, míg a moszkvai uralkodó 1547-ben a császár / cár címet).²

A keresztény teológiából levezetett középkori és kora újkori társadalom- és államelmélet szerint a földi társadalmak és államok Isten mennyei udvartartásának és az őt körülvevő teremtmények hálózatának homályos tükörképei, s ahogy a mennyek országának egyetlen feje van, az Úr, úgy a földi államok is egyetlen centrum – a birodalom – és egyetlen vezető – a császár – köré kell, hogy tömörüljenek.³ S mivel a modernitásban több birodalmi igényű államalakulat is volt a keresztény világban – a csak de jure létező német-római császárság mellett a de facto is működő orosz birodalom –, szükség volt a birodalmi eszme teológiai megalapozására, vagyis annak hangsúlyozására, hogy csak egyetlen keresztény birodalom (Oroszország) és egyetlen keresztény császár (a cár) van a világon, hiszen a német (nyugati katolikus) császár – Filofej szerzetes teóriája alapján – eretnek, nem „igazi” keresztény.

A keresztény birodalom eszméje utóéletének két érdekes momentuma van. Az egyik a francia császári modell, amelyet a történetírás bizonyos irányzata a francia forradalom birodalmi szakaszának tekint, hiszen az uralkodó a francia köztársaság vezetőjeként határozta meg magát. Napóleon ráadásul kilépett a keresztény birodalom paradigmájából. Nem csak azzal, hogy jogilag is közreműködött a német-római császárság megszűnésében, s bábáskodott az osztrák császárság létrejöttében (ami annak is bizonyosága, hogy nem zavarta a „másik” európai császár léte), hanem azzal is, hogy hatalma legitimitási alapjaként az őt császárrá választó népszavazást tekintette (nem pedig isteni kiválasztottságát), s hogy a koronázási ceremóniának a katolikus egyház feje, VII. Pius pápa csak tanúja, nem pedig tevékeny alakítója volt: a császár ugyanis – először a történelemben – saját magát koronázta meg.⁴ A másik érdekes jelenség, hogy a Szovjetunió – mint impérium, azaz birodalom – mintegy „negyedik Rómaként” jelent meg.⁵ Csak éppen a

¹ FILOFEJ SZERZETES 1995.

² FILIPPOV 1995. 5–29.

³ RUGÁSI 2012.

⁴ KÖVÉR 2007.

⁵ MEGGYESY 1992. 45–46.

keresztény alapok helyett a szocialista forradalom és a szocialista társadalom eszméjét tűzte ki kvázi messianisztikus törekvéseinek céljaként, a szocialista államok közötti vezető szerepét is hangsúlyozva. Természetesen a szovjet totális állam és az érdekszférájába tartozó kelet- és közép-európai kommunista diktatúrák a kereszténységet és a monarchiát eltöröklendőnek tartották, s azokból csak a birodalmi gondolatot vették át.

A tizenhatodik század közepétől létrejövő protestáns államokban – amelyek íve az északi német, a németalföldi, a skandináv és a balti államokon keresztül Angliáig és az Egyesült Államokig terjed – előbb az egyház államnak való alárendeltsége jelent meg, arra való hivatkozással, hogy az egyház a lelki, míg az állam az anyagi ügyek felelőse a társadalmi feladatmegosztásban.⁶ Később pedig határozottan hangsúlyozták az állam és az egyház elkülönülését. Erre példa az Egyesült Államok alkotmánya (1787), amelynek hetedik cikkelye kimondja, hogy „nem lehet valósi hovatartozást megkövetelni az Egyesült Államok joghatósága alá tartozó hivatali tisztség vagy megbízás betöltésével kapcsolatban” („no religious Test shall ever be required as a Qualification to any Office or public Trust under the United States”).⁷ Az alkotmány első kiegészítésének (1791) első mondata kimondja, hogy a „Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában” („Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof”).⁸ A valóságban azonban az elmúlt századokban mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban a „hazafiság” elengedhetetlen jellemzőjének tekintették a valamelyik protestáns felekezethez való tartozást.

A katolikus egyház a korai középkortól kezdve kettős alapra helyezte társadalmi és politikai megnyilvánulásait. A római egyház – amelynek szervezőelve a teokratikus hierarchia – feje, a pápa ugyanis mind spirituális (lelki, „túlvilági”), mind temporális (időleges, „evilági”) hatalommal rendelkezett. Ez utóbbinak szimbóluma volt az 1870-ig fennálló pápai állam, majd pedig ennek alapján jött létre 1929-ben Vatikán Állam, amely azóta is aktív külpolitikai tevékenységet folytat, s az európai protokoll szerint az egyes diplomáciai testületek doyenje az adott országba a Vatikán által akkreditált nagykövet, az apostoli nuncius. A katolikus egyház azonban mindig is hangsúlyozta egyetemes jellegét, s egyik nemzet iránt sem mutatott sajátos elkötelezettséget. Ennek jele, hogy amikor a Garibaldi vezette mozgalom képviselői IX. (Boldog) Pius pápának fölínálták az egységesülő Itália uralkodói méltóságát, ő elutasította azt – éppen azzal, hogy Róma püspöke nem csupán egy nemzet vagy ország vezetője, hanem minden megkeresztelt katolikusé.⁹

A római katolikus egyház centralizmusát és a pápának alárendelt hierarchiáját a történelem során többször korlátozni akarták az egyes államok aktuális politikai érdekeik mentén. A galikán mozgalom például a francia abszolutista uralkodók szándékait megfogalmazva hirdette (1682), hogy az állam az egyháztól független, hogy a pápa alá van rendelve az egyetemes zsinatnak, illetve hogy a francia jogszokások (például azok, amelyek alapján az uralkodó kinevezte a főpapokat, illetve a be nem töltött egyházi javadalmakat kezelte) érvényesek függetlenül attól, hogy Róma püspöke elfogadja-e azokat, vagy sem.

A Rómától független „nemzeti katolikus egyházak” megteremtésének igénye azonban a huszadik században a közép- és kelet-európai kommunista diktatúrák idején jelent meg a legintenzívebben. Az államszocialista berendezkedés ugyanis bizalmatlanul tekintett az ellentétes ideológiai alapokon nyugvó, ráadásul külföldi – római – irányítás alatt álló egyházra, amelyek

⁶ SZÁNTÓ 2000. 45–67.

⁷ About America. The Constitution of the United States of America with Explanatory Notes. U. S. Department of State – Bureau of International Information Programs, 2004. 30.

⁸ Uo. 33.

⁹ MEDVIGY 1991. 85–94.

vezetőit az „imperializmus ügynökének” kiáltották ki. Rómától független katolikus egyházat igyekeztek szervezni például a csehszlovákiai kommunisták Csehszlovák Katolikus Akció (1949) néven.¹⁰ De Magyarországon is volt ilyen törekvés, a Magyar Kommunista Párt által támogatott Magyar Nemzeti Máriavita Ókatolikus Egyház (1945–1947), amelyet az eredetileg minorita szerzetesnövendék, később a lengyelországi máriavita mozgalom papjaként tevékenykedő Fehérváry Tamás püspök – eredeti nevén Csernohorszky Gyula – szervezett. „Katolikusok vagyunk, de nem azonosítjuk magunkat sem Mindszentyvel, sem pedig Rómával” – fejtette ki Fehérváry egy korabeli nyilatkozatában, majd megfogalmazta céljukat: „Darabokra zúzzuk a római katolikus egyház hatalmát Magyarországon.”¹¹

A Rómától független magyar katolicizmus megteremtésére irányuló törekvések meglehetősen szövevényes történetének¹² érdekes momentuma a Kubinyi Viktor által alapított kérészéletű Magyar Nemzeti Egyház Amerikában elnevezésű szervezet.¹³ Kubinyi Viktort (1873–1966) a kalocsai főegyházmegyei szeminárium elvégzése után szentelte pappá Császká György kalocsai érsek 1897. március 18-án. Ezt követően segédlelkészként, illetve hitoktatóként dolgozott Bácsordason és Szabadkán, majd az egri érsekség kötelékébe került és Csányon szolgált. 1905-től haláláig az Egyesült Államokban élt, ahol eleinte katolikus papként, később ókatolikus püspökként, végül episzkopális (kálvinista anglikán) lelkészként tevékenykedett. Az 1930-as évek végén fölhagyott az egyházi pályájával és képzőművészetet tanított középiskolákban, valamint festőművészként működött. Számos könyve és műfordítása jelent meg.¹⁴

Az Egyesült Államokba kivándorolt, majd onnan visszatért Rácz Rónay Károly (1888–1937) 1925-ben küldte el Kubinyi Viktor adatait a Szinnyi József névvel fémjelzett magyar írólexikonon dolgozó Gulyás Pál számára. A meglehetősen pontatlan és több tárgyi tévedést tartalmazó adatközlés: „Kubinyi Viktor szül[etett]. 1880. június 8-án Eperjesen. Mint r[ómai]. k[atolikus]. áldozópap az Egyesült Államokba került, ahol 1915-ben mint vallásalapító lépett föl, megalapítván az Indiana állambeli South Bend-ben a »Magyar Nemzeti Egyház«-at. A »vállalkozás« azonban rövidesen fiaskóval végződött.”¹⁵

Kubinyi „fiaskóval végződött vállalkozása” 1912-ben kezdődött, amikor is megalapította a Szent Szív¹⁶ – más forrás szerint a Boldogságos Szűzanya Szíve¹⁷ – független katolikus egyházköziséget, amelynek szervezésére a hívektől száznegyven dollárt gyűjtött össze, s amely a Franciszek Hodur (1866–1953) érsek vezette, ókatolikus hitelveket valló Lengyel Nemzeti Egyház Amerikában hierarchiájába tagozódott be. Kubinyi 1912 végén elhagyta South Bend-et: december 26-án kelt nyílt levelében búcsúzott el magyar híveitől.¹⁸

¹⁰ HALKO 2004.

¹¹ *Kis Újság* 1946. szeptember 28. 4.

¹² MIKLÓS 2010. 159–168.; MIKLÓS 2012. 247–254.; MIKLÓS 2014. 224–230.

¹³ HARSÁNYI 1988. 18–20.; SASVÁRI 1994. 81–125.

¹⁴ MIKLÓS 2013. 31–40.

¹⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fond 39/2409.

¹⁶ MÁTÉ 2011. 187.; 213.

¹⁷ *Szabadság* 1913. április 22. 1.

¹⁸ *Szabadság* 1913. április 22. 1.

Nyílt levél Amerika katolikus magyarságának!

A South Bend-ben való működésem kapcsán elterjedt híresztelésekkel szemben ezennel kijelentem, hogy a mai nappal működésemet megszüntetem, South Bend-ből távoztam és oda nem is fogok visszatérni. Távozásomra nem kényszerített senki, mert a körülmények úgy alakultak, hogy működésemet csak úgy folytathattam volna, ha híveimet a nyílt szakadásba viszem. Ezt tennem az adott körülmények között nem volt szabad.

Amily jószándékkal tettem, amit tettem, oly készséggel alázom meg magam azzal, hogy távozzom. S bár nem tagadom, ami természetes is, hogy ezen megaláztatás teljes súlyát érzem, másrészt megnyugtat az a tudat, hogy ezen lépésemmel a South Bend-i összmagyarságnak teszek jó szolgálatot.

Ha a küzdelem hevében valakit megbántottam volna, habár tudtomon és szándékom kívül, ezért bocsánatot kérek, akik pedig engem bántottak, azoknak meg volt bocsátva régen. Volt híveimet pedig arra kérem, hogy ha meg akarják mutatni, hogy hozzáam való ragaszkodásuk őszinte volt, nyugodjanak bele a helyzetbe. Ezzel, ha első pillanatra másként gondolnák is, saját maguknak teszik a legjobb szolgálatot.

Én tévedésnek, vagy félreértésnek, vagy mindkettőnek lettem az áldozata és nyugodt készséggel, zúgolódás nélkül viselem a súlyos következményeket.

Távozásomat bejelentettem a washingtoni pápai delegátusnál és várom a további intézkedését.

A Mindenható vezérelje, áldja s South Bend-i magyarságot a békességes együttműködésben.

1912. dec[ember]. hó 26-án

Rev[erendus].¹⁹ *Kubinyi Viktor*



Kubinyi Viktor azonban nemsokára visszatért, hiszen 1913. április 27-én South Bend-ben szentelte püspökké az Egyesült Államok első ókatolikus püspökeként ismert Joseph René Vilatte (1854–1929) érsek. Az újonnan szentelt főpap a szertartás után a Hotel Oliverben adott díszebédet.

Kubinyi ekkoriban a következőket nyilatkozta a sajtónak: „Nem azért jöttem vissza South Bend-be, hogy új vagy szakadár egyházat alapítsak. Azzal jöttem ide, hogy egészen új vallást alapítok, amelynek South Bend-ben legyen a központja. Fiókegyházakat azonban az egész Egyesült Államokban alapítunk.”²⁰ Figyelemre méltó, hogy nem pusztán új egyház, hanem – meglepő és érthetetlen módon – hangsúlyozottan új vallás alapítását fogalmazta meg ekkor.

1913 áprilisában, a gyülekezetalapítás idején Várlaky Sándor, a South Bend-i Szent István római katolikus plébánia lelkésze Kubinyi Viktor „independent mozgalmával” kapcsolatban kijelentette, hogy szerinte „Kubinyit nem valamiféle meggyőződés vezeti tetteiben, hanem alantas anyagi érdekek”.²¹ A magyar katolikusok plébánosa kifejtette: olyan híreket hallott, amelyek szerint a püspökszentelés után Kubinyi és hívei a templomot – akár erőszakkal is – el akarják foglalni és ott szertartásokat tartani. Emiatt aggódva a város polgármesteréhez fordultak, kérve, hogy a helyi rendőrség ezt az esetleges „templomfoglalást” akadályozza meg. Várlaky azt

¹⁹ Tisztelendő

²⁰ Szabadság, 1913. április 22. 1.

²¹ Szabadság 1913. április 25. 1.

is elmondta a sajtónak, hogy Kubinyit az Apostoli Szentszék amerikai képviselete hivatalosan „szakadárnak jelentette ki s őt exkommunikálta”.²²

A *Szabadság* című amerikai magyar lap 1913. április 25-i száma mellékletének első oldalán jelent meg a – magát *Egy öreg amerikásnak* nevező szerző tollából – *Krónikás jegyzetek* című cikk. Az írója részletesen közöl információkat Kubinyi Viktorról, az adatai azonban gyakran tévesek: így például születési idejét 1875-re teszi, s azt állítja, hogy – az egyébként közismerten evangélikus vallású – Kubinyi Géza (1851–1920) kormánypárti parlamenti képviselő (Nemzeti Munkapárt) testvére.²³ Ezek természetesen valótlan adatok, s éppen emiatt a cikk további közléseit is fönntartásokkal kell kezelnünk. Így azt is, amely szerint Magyarországról több ezer koronás rendezetlen adóssága miatt volt kénytelen egyházi engedély nélkül távozni. Az viszont tény, hogy az egri főegyházmegyei hatóság engedélye nélkül utazott az Egyesült Államokba.²⁴ Harsányi László és Sasvári László kutatásai szerint 1910-ben – szakítva a római egyházzal – ókatolikus közösséget szervezett Budapesten.²⁵ A civil öltözetben az Újvilágba érkezett Kubinyi – olvashatjuk a *Szabadság* idézett cikkében – New Yorkban több munkát is vállalt: dolgozott egy szabóműhely kifutójaként éppúgy, mint konyhai kisegítőként (ahol krumplihámozás és mosogatás volt a feladata), vagy liftkezelőként.²⁶

A főntebb tárgyalatknál, úgy vélem, jóval érdekesebb, hogy a cikk szerzője hogyan mutatta be Kubinyi egyházszervező tevékenységét, illetve az ókatolicizmust.

„Az ókatolikusok, s így az ókatolikus »érsek« által püspökké avatandó Kubinyi-szekta nem fogadja el a római pápát az egyház fejének.

Nem hisznek a purgatóriumban, sem a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásában. Szerintük a házasság nem szentség. Csak hat szentséget ismernek.²⁷ Miséjük van, valami gyónásuk is, ezeket lehetőleg katolikus szertartásúnak tüntetik fel. A papi nőtlenséget eltörölték. Szóval valami mixtum compositum²⁸ ez a vallás a római katolikus és a lutheri álláspont közt, de minden olyan méretű tekintély nélkül, aminővel ezek a nagy vallások rendelkeznek.

Kubinyi az óházában és az új hazában egyaránt felfüggesztett katolikus pap kétségtelenül bebizonyítja, hogy Amerika csakugyan a határtalan lehetőségek országa, ha akár independens²⁹ püspök is lesz belőle. Hogy be ne következzen az a még hitelenebb lehetőség is, hogy még híveket is tudjon szerezni a püspökségéhez, szükségesnek tartottuk felvilágosításul megírni ezen sorokat.

Az amerikai magyarságnak semmi szüksége új vallásokra, s tiltakozni kell az ellen, hogy bárki is magyar nemzeti vallásnak nevezze el azt a vallást, amelyet ő alapítani akar. S amelynek semmiféle magyar nemzeti jellege nincs.”³⁰

A Magyar Nemzeti Egyház Amerikában azonban nem bizonyult hosszú életűnek. Kubinyi 1913 végén csatlakozott az episzkopális egyházhoz, amelynek keretében megszervezte South Bend-ben az első magyar episzkopális közösséget: a napjainkban is működő Szentháromság egyházközséget. A történeti dokumentumok szerint ezt nyolcvanhárom kivándorolt magyar család alapította Kubinyi Viktor vezetésével.³¹

²² *Szabadság* 1913. április 25. 1.

²³ *Szabadság* 1913. április 25. Melléklet. 1.

²⁴ MÁTÉ 2011. 187.

²⁵ HARSÁNYI 1988. 18. ; SASVÁRI 1994. 84.

²⁶ *Szabadság* 1913. április 25. Melléklet. 1.

²⁷ Az ókatolikusok valójában – hasonlóan a katolikusokhoz – tarják a hét szentséget.

²⁸ keverék

²⁹ független

³⁰ *Szabadság*, 1913. április 25. Melléklet. 1.

³¹ MÁTÉ 2011. 187.

FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
Fond 36
Gulyás Pál magyar írók életrajzával kapcsolatos adatgyűjtése és levelezése.

Sajtó

- Szabadság*, 1913. április 22.
Szabadság, 1913. április 25.
Kis Újság, 1946. szeptember 28.

Felhasznált irodalom

- About America. The Constitution of the United States of America with Explanatory Notes. U. S. Department of State, Bureau of International Information Programs, 2004.
- FILIPPOV SZERGEJ (1995): „Támaszt az eget Istene birodalmat, mely soha örökké meg nem romol.” Történelembölcseleti elképzelések a 15–17. századi Oroszországban. *Aetas* 10. évf. 3. sz. 5–29.
- FILOFEJ SZERZETES (1995): Levél a rossz napokról és órákról. Fordította és a jegyzeteket összeállította: Filippov Szergej és Sisák Gábor. *Aetas* 10. évf. 3. sz. 127–136.
- HAL'KO, JOZEF (2004): *A csehszlovák szakadár Katolikus Akció*. Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti egyházzá formálására Csehszlovákiában. Esztergom–Piliscsaba.
- HARSÁNYI LÁSZLÓ (1988): *Ókatolicizmus Magyarországon*. [Kézirat. Egyetemi szakdolgozat.] Budapest.
- KÓRÁSZ MÁRIA (1996): Az amerikai magyar történetírás kezdetei. Rácz Rónay Károly levelei. *Aetas* 11. évf. 1. sz. 119–138.
- KÖVÉR LAJOS (szerk.) (2007): *Bonaparte Napoleon koronája és üzenete*. Szeged, JATEPress.
- MÁTÉ ANITA (2011): *Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza. (1918–1939)*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Encikl. Munk.
- MIKLÓS PÉTER (2010): Máriavita ókatolikus püspöki pásztorlevél 1945-ből. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 22. évf. 3–4. sz. 181–190.
- MIKLÓS PÉTER (2012): A máriavita ókatolikus mozgalom magyarországi történetéhez. In Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.): *Vallás, közösség, identitás*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 247–254.
- MIKLÓS PÉTER (2014): „Dicsértessék a Legméltóságosabb Oltáriszentség!” Szentisztelet a magyar ókatolikus közösségekben. In Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.): *Lelkiségek, lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában*. Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 224–230.
- MIKLÓS PÉTER (2013): Kubinyi Viktor életrajzához. In Széles Tamás (szerk.): *Kubinyi*. Budapest, Magyar Ókatolikus Misszió. 31–40.
- MEDGYESI M. LÁSZLÓ (1992): Moszkva, a negyedik Róma – a szovjet birodalom lelki gyökerei. *Theológiai Szemle* 35. évf. 1. sz. 45–50.
- MEDVIGY MIHÁLY (1991): *Pápa életpályák*. Budapest, Panoráma Kiadó.
- RUGÁSI GYULA (2012): *A historizmus fantomja*. Budapest, Józsefvég Műhely Kiadó.
- SASVÁRI LÁSZLÓ (1994): Ókatolikus mozgalmak Magyarországon. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 6. évf. 1–2. sz. 81–125.
- SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR (2000): *Anglikán reformáció, angol forradalom*. Budapest, Európa Kiadó.

HAÁG ZALÁN ISTVÁN

haagzalan@yahoo.de

PhD-hallgató (PTE BTK), egyetemi oktató (SZTE)

Idegháború a hidegháborúban: csapás a nukleáris csapásra



War of nerves in the Cold War: adversity to the nuclear strike.

ABSTRACT The study examines in terms of decision-makers the Cuban missile crisis which called the Cold War's hottest two weeks. What reasons, motivations and dilemmas were lead the actors in the conflict? What were the consequences for world politics, the own countries, the alliances and the own personal fate of these decisions?

KEYWORDS cold war, cuban missile crisis, consequences

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.3 <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Haág Zalán István (2016): Istenben bíz-nak Idegháború a hidegháborúban: csapás a nukleáris csapásra. *Belvedere Meridionale* 28. évf. Különszám. 22–34. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Bevezetés

1962 októberében a harmadik világháború szélére sodródott az emberiség. Atomháború rémképe fenyegetett, s nem lehetett világosan látni, hogy a hisztérikus hangulatban lehet-e racionális, józan megoldást találni, hiszen még abban sem volt konszenzus az azonos oldalon állók körében sem, hogy mi számít józan és racionális megoldásnak, illetve hogy valóban az észérvekre, és nem az érzelmekekre kellene-e hallgatniuk a döntés meghozatalakor.

A kubai rakétaválságot a szereplők – nem egyszer saját érdekeiknek megfelelő, s egyes esetekben időről időre módosított – visszaemlékezései, az elmúlt fél évszázadban előkerült dokumentumok és nem kevés spekuláció alapján sokan sokféle nézőpontból vizsgálták és elemezték. Magyar nyelven Glant Tibor tollából a közelmúltban jelent meg egy minden korábbinál átfogóbb áttekintés, különös tekintettel a különböző narratívákra és a konfliktus történetírásának alakulására.¹

Az alábbiakban a hidegháború sokak által legforróbb két hetének tartott kubai rakétaválságot a döntéshozók szempontjából vizsgálom: milyen okok, motivációk és dilemmák vezették a konfliktus főszereplőit, és ezek a döntések milyen következménnyel jártak a világpolitikára, az általuk vezetett országra, szövetségi rendszerre, végül saját személyes sorsukra nézve.

Szuperhatalmi erőviszonyok rakétafronton

Az ötvenes évek végén mindössze négy olyan, atomtöltettel felszerelt interkontinentális rakétával rendelkezett a Szovjetunió, mellyel elérhette volna az USA területét, amit 1962-re sikerült 25-re „feltornászni” (ezek megbízható célba juttatásának esélylatolgatásától ezúttal tekintsünk el). Az Amerikai Egyesült Államok ezzel szemben 75 hasonló interkontinentális rakétával rendelkezett, és több száz tengeralattjáróról indítható, közepes hatótávolságú rakétával is, melyekkel kedvező földrajzi pozícióból szintén el lehetett érni a Szovjetunó területét. A nyugati szövetségi rendszer vezető államának fölénye tehát egyértelműnek tűnik, rakétafronton a döntőnek azonban nem az interkontinentális vagy rakéták ténye bizonyult, hiszen azok elindításának mindenképpen számítnia kellett arra, hogy a megtámadott félnek érdemi ideje és lehetősége van hasonló válaszlépésre. Az USA igazi előnye azokban a szárazföldre telepített, tehát bármikor előkészület nélkül, kedvezőbb távolságról elindítható közepes hatótávolságú rakétákban rejlett, melyekkel ugyancsak elérhette nagy riválisa területét. Ez utóbbiak mindegyikét azok a PGM-19 Jupiter rakéták voltak, melyeket Eisenhower elnöksége végén, illetve Kennedy elnökségének elején telepítettek Olasz- és Törökországba. Ezek révén ugyanis nukleáris támadást lehetett indítani, és percek alatt el lehetett érni a szovjet fővárost, a nagyvárosokat és ismert rakétakilövő állásokat anélkül, hogy arra a kommunista nagyhatalom (hasonló erejű) atomcsapással válaszolhasson. A szovjetek saját közepes hatótávolságú rakétáikkal viszont „legfeljebb” a nyugat-európai NATO-tagállamokat vehették célba.²

¹ GLANT 2014. 126–142.

² ZUBOR 2012. és Az atomválság közepén – 1962, National Geographic Magyarország, 2009. augusztus 14. http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/08/Az_atomvalsag_kozepen_1962 (Letöltés ideje: 2016. január)

Érdekek konfliktusa: a kubai rakétaválság előzményei³

Az USA érdekei és Kennedy dilemmái

Az Amerikai Egyesült Államok megítélésében Kuba – mindenekelőtt annak földrajzi (az amerikai partoktól alig 90 mérföldes⁴) közelsége okán – a 19. század óta kiemelt figyelmet érdemelt. Az USA érdekszférájába tartozónak tekintette a szigetországot, ahol katonai támaszpontot is fenntartott. Ám az amerikai érdekeket (kormányzati és nemzetbiztonsági elvárásokat, tőkét és maffiát) gátlástalanul kiszolgáló Batista-rezsim ellen indított, Fidel Castro vezette forradalom 1959-es győzelme merőben új helyzetet teremtett az Egyesült Államok számára. Általános amerikai vélemény szerint a kétpólusú világrendben ez komoly veszélyeket rejtett az USA számára. Az amerikaiak az előbbiekből kiindulva ráadásul rosszul kezelték a helyzetet: nem voltak hajlandóak tolerálni az amerikai gazdasági érdekeltségeken esett sérelmeket, az államosításokat, nem voltak hajlandóak lenyelni a békát, meg sem kísérelték, hogy – biztonsági garanciák biztosítása mellett – kompromisszumra jussanak a kiépülő Castro-rendszerrel. 1961 áprilisában – John Fitzgerald Kennedy elnök jóváhagyásával és a CIA támogatásával – kubai emigránsok indultak el Amerikából, hogy a kubai a Disznó-öbölben partra szálljanak, s a lakosság feltételezett támogatásával megdöntsék a friss kubai nemzeti baloldali vezetést. A terv teljes kudarcot vallott, a Castro-fivérek, Fidel és Raúl vezetésével a kubaiak könnyedén visszaverték az inváziós kísérletet. Ezzel Amerika viszonya Kubával mélypontra jutott, a békés megegyezés elvi lehetősége is semmivé foszlott. Mindezt még tetézte az USA 1962 februárjában Kuba ellen bevezetett kereskedelmi embargója.

Érdeemes picit elidőznünk a döntéshozók motivációjánál. Hajlamosak vagyunk ugyanis úgy tekinteni egy-egy nagy világpolitikai konfliktusra, mint egy sakkpartira, ahol „játékosok” tologatják a bábukat, s ahol őket nem érheti baj, maximum elveszítenek egy-két tisztet vagy gyalogot. Pedig például mattot is kaphatnak... A kubai rakétaválságban nemcsak Castro hatalma, vagy másik végtelként az atomháború pusztítása között lehetett választani. Egy-egy döntésnek komoly kihatása lehetett arra, hogy a „játékosok” folytathassák a partit. Kennedy elnök nemcsak tekintélyét veszíthette szűkebb stábjá vagy a Kongresszus előtt, de végső soron gondolnia kellett az 1964-es elnökválasztásra is, vagyis arra, milyen megítélése lesz a válság kezelésének hatására az amerikai közvélemény előtt. Nem is beszélve a *történelem ítélszékéről*, vagyis arról, ahogyan majd elnökségét követően értékeli teljesítményét. És fiatalemberként (ekkor még mindössze 45 éves) joggal hihette, hogy államfői munkájának sikerként vagy épp kudarcként történő megítélése életének hátralévő évtizedeiben végig fogja kísérni őt és családját. S bár nem demokratikus választás útján jutottak hatalomra, Castro és Hruscsov hatalma sem volt olyan szilárd, hogy ne kellett volna erősen a hazai közvélemény számára játszania. Hruscsov hitt a kommunizmus sikerében és a kommunista világrend jövőjében, Castro pedig az önálló, független Kubában, s mindkettejüket foglalkoztatta az is, hogyan fogja az utókor értékelni teljesítményüket, amikor az már történelem lesz.

³ Lásd: Tizenhárom nap – Az idegháború (Thirteen Days) című amerikai film (2000, rendezte Roger Donaldson), <https://www.youtube.com/watch?v=kDhIlgR0Uac>, továbbá É. ERDEI 2004.; TARJÁN M.; BARÁTH 2007.

⁴ Kb. 140 kilométer.

A castrói Kuba kényszerpályája

Az amatőr módon kivitelezett partraszállási kísérlettel szemben elért kubai „győzelem” még tovább erősítette Fidel egyébként is meglévő legitimitását a kubai nép körében. A forradalom vezetője azonban tudta, hogy az amerikai hadsereg tényleges támadása ellen nem lenne esélye. S a támadás lehetősége egyáltalán nem tűnt valószínűtlen opciónak. A kubai forradalom vezetőjének ebben a helyzetben nem sok választása maradt, ráadásul az amerikai gazdasági büntetőintézkedések okozta nehézségekre is megoldást kellett találnia. Az azóta eltelt több mint fél évszázad eseményei alapján talán túlzónak tűnik az a kijelentés, hogy az Egyesült Államok politikája hajszolta Kubát a Szovjetunió karjaiba, ám lehet benne igazság. (Természetesen azt a tényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kubai forradalom kommunista harcosai, köztük Fidel öccse, Raúl igyekeztek mindent megtenni a szovjet-kubai együttműködés érdekében.)

Az új kubai vezér az ország amerikaiakkal szembeni katonai védelmét, továbbá gazdasági nehézségei megoldását – azaz a forradalom győzelmét és saját hatalmának hosszú távú biztosítását – remélhette a Szovjetunióval való szövetségtől, a kommunista világrendhez való csatlakozástól. Bár a kubaiak komoly árat fizettek ezért is, saját hatalma megőrzése szempontjából Fidel jól kalkulált: ötven év elteltével is csak életkora és egészsége miatt távozott a hatalomból, hogy 2011-ben végleg átadja azt öccsének, Raúlnak.

Hruscsov optikája

Bár Hruscsovnak – amerikai riválisával szemben – nem kellett naponta szembenéznie a közvélemény-kutatások eredményeivel és négyévente a választók millióinak akaratnyilvánításával, és Castrótól eltérően nem kellett az amerikaiak partraszállásától sem tartania, mint látni fogjuk, ő sem volt annyira irigylésre méltó helyzetben, mint első pillantásra gondolnánk. Bár az űrversenyben a szputnyik fellövésével és Gagarin űrutazásával lépéselőnybe került az amerikaiakkal szemben, katonailag már kevésbé volt kedvező a kép. Ráadásul a Szovjetuniót belső feszültségek is terhelték. A XX. SZKP-kongresszust követő desztalinizációs folyamat hatására a Pártban sem uralkodott el a félelem légköre, ami – kudarcos lépések esetén – lehetséges táptalajt jelentett az elégedetlenség kifejezésre juttatásában egy, a pártvezér elleni államcsíny formájában. A Pártban és a kommunista államban meglévő elégedetlenség gazdasági-társadalmi hatását a következő tényezők alapozták meg:

- 1959-ben csökkentették a nyugdíjakat a Szovjetunióban;
- 1961-ben a megelőző öt éve legrosszabb mezőgazdasági termelése realizálódott;
- 1962–63-ban áruhiány mutatkozott a Szovjetunióban, emelkedtek az árak, újra jegyrendszert vezettek be;
 - a fentiek hatására párton kívüli ellenzéki mozgolódás indult, ami Novocserkasszkban tiltakozó tüntetésbe és sztrájkba torkollt, amit a hadsereg és a belügyesek sortűzekkel és terrorral fékeztek meg (1962. június);
 - a pártapparátus privilégiumait csökkentették, korlátozták a hivatalviselés lehetséges időtartamát;
 - csökkentették a hadsereg létszámát, akárcsak a belügyi és államvédelmi alakulatokét, utóbbiak több privilégiumukat elveszítették.

Utóbbiak a párton belüli, rendszerhű, sztálinista ellenzék megerősödéséhez jelentettek táptalajt.

A fenti, Hruscsov – itt nem részletezett – gazdaságpolitikájának csődjét mutató, illetve részben abból következő intézkedések mellett a szovjet pártvezetőnek szüksége volt arra, hogy

sikert is fel tudjon mutatni, hiszen jól tudhatta, hogy senkinek a hatalma sem tart örökké. Ráadásul saját hatalomra kerülésekor ő sem bánt kíméletesen korábbi ellenfeivel (többen életükkel fizettek az őrsváltás alkalmával), tehát számára sem csupán a hatalom megtartása volt a tét, hisz annak elvesztése akár életébe is kerülhetett.

A külpolitikai siker ugyanakkor segíthetett átvészelni a nehezebb éveket, a szocialista világrend terjeszkedése, a világforradalom győzelmének felcsillanó lehetősége új lendületet adhatott a Szovjetunió számára is.

Am ebből a szempontból sem jól alakultak a dolgok: a Kínai Népköztársasággal fennálló konfliktus, a berlini fal felépítése vagy épp a desztalinizációs politikával „szembeszálló” Albánia ügyei közül egyik sem volt az aktuális szovjet világpolitika sikertörténete.

Ebben a légkörben szinte kapóra jött Raúl Castro 1962 nyarán Moszkvában tett látogatása. A kubai vezetés második embere segítséget kérni jött, Hruscsov szemei előtt pedig felcsillant a várva várt siker lehetősége Kuba szovjet katonai-politikai érdekszférába vonásával, az amerikaiak hátában. Különösen kecsegtetőnek tűnt ez a lehetőség annak fényében, hogy az USA-t a nemzetközi diplomáciában és politikában tapasztalatlan, második éve hivatalban lévő Kennedy vezette, aki egyrészt megégette már magát a Disznó-öbölbeli akcióval, másrészt Hruscsov támaszkodhatott az 1961-es bécsi csúcstalálkozón az amerikai elnökről szerzett személyes élményeire. Az amerikai elnökben egy bizonytalan, meghátrálásra kész ellenfelet látott a szovjet vezető. Ügyes sakk- vagy ha úgy tetszik, pókerjátékosként Hruscsov tehát úgy vélte: egy sikeres kubai rakéta- és védelmi-rendszer-telepítéssel a világ előtt bizonyíthatná fölényét az USA-val szemben, aminek jótékony nemzetközi és szovjet belpolitikai hatásai lehetnek (személyes hatalomgyakorlására nézve is).

Hruscsovot a következő konkrét külpolitikai szempontok is befolyásolták 1962-ben Kuba-politikájában:⁵

Úgy vélte, újabb amerikai támadástól kell tartani Kuba ellen. küszöbön egy újabb, a Castro-rendszer megdöntésére irányuló amerikai támadás, és azt mindenképpen meg akarta előzni. (Azóta beigazolódott a feltevés helyessége: ez lett volna a *Mongoose*-akció.)

Hruscsov számára – a szovjet világrendszer fenntartása és terjeszkedése szempontjából – szimbolikus jelentőséggel, üzenetértékkel bírt Kuba mint Amerika első kommunista országa, ahol első alkalommal tudott győzni a szocializmus szovjet fegyverek segítségével nélkül, és amely mintául szolgálhat más amerikai államok számára is (és nem mellesleg: az afrikai forradalmárok támogatása is könnyebben megoldható tengeri úton Kubából, mint a Szovjetunióból). És viszont: Kuba „eleste” nemcsak a kommunista csatlós országokban és a világ (Latin-Amerika, Afrika, Nyugat-Európa) kommunista pártjaiban okozna elbizonytalanodást, de gyengeséget mutatna az USA és Kína szemében is – nem is beszélve a szovjet katonai és politikai vezetéséről.

Nukleáris téren a Szovjetunió komoly hátrányban volt az USA-val szemben saját biztonságát tekintve, amint arról már szó esett, és ezen Hruscsov minden igyekezete ellenére sem tudott érdemben változtatni egy évtized leforgása alatt sem. A kubai rakéta telepítés erre a helyzetre is megoldást kínált.

Összegzésként elmondható: nemzetközi téren semmiképp sem volt diadalmenet a hatvanas évtized első két éve a Szovjetunió számára, Kuba azonban igazi sikertörténetté válhatott: végre egy ország, amely az amerikai befolyással szemben önként kíván a szovjet világrendszer részévé válni!

⁵ Vö. VALKI 2012.; GLANT 2014. 137.

Lépés- és megegyezési kényszer

Hruscsov lépéskényszere

1962 első felében a szovjet katonai hírszerzés két olyan jelentést is a pártfőtitkár asztalára tett, mely szerint a Pentagon nukleáris (megelőző) csapást tervez a Szovjetunió ellen. Erre leginkább az amerikaiak törökországi rakétabázisairól nyílt lehetőség: a nagy hatótávolságú, 1959-ben telepített Jupiter-rakétákkal elvileg Moszkva is elérhető lett volna. Stílusosan azt is mondhatnánk, hogy Hruscsov átértelmezte az „amit szabad Jupiternek” kezdetű mondatot, és úgy vélte: ha riválisa egy idegen országba telepített bázisokon elhelyezett rakétákkal célba veheti Moszkvát, a Szovjetunió miért ne viszonzhatná ezt a gesztust hasonló módon Washington felé?! Ennek szellemében meg is kezdődött a föld-föld-rakétához szükséges állások építése Kubában, majd nukleáris robbanófejekkel ellátott több mint 40 közép-hatótávolságú ballisztikus rakéta telepítése is, melyekkel az Egyesült Államok egész területe elérhető lett volna. Mindez kiegészült Luna⁶ típusú rakétákkal, melyek nukleáris robbanófejjel felszerelve taktikai atomfegyverként voltak bevethetők. Az akciót több mint 40 ezer szovjet „katonai tanácsadó” végezte, illetve felügyelte.

Kennedy lehetőségei

A CIA már a megelőző hónapokban szerzett arra utaló hírszerzési információkat, hogy légvédelemre alkalmas, föld-levegő-rakétákat telepítettek Kubába. Az amerikaiak biztosra akartak menni, ezért október 14-én a kubai légtérbe küldtek egy U2-es kémrepülőt, hogy helyszíni felvételekkel rendelkezzenek a kubai katonai bázisokról. Rakétát ugyan ekkor nem sikerült lefotózni, de olyan közép-hatótávolságú rakétabázisokat igen, melyhez fogható addig csak a Szovjetunióról készített kémfelvételeken láttak. Az ezekről indított, a szigetországba érkezett R-12, illetve R-14 (NATO-kód szerint: SS-4 és SS-5) típusú föld-föld rakéták atomtöltettel ellátva alkalmasak lettek volna az amerikai városok elpusztítására. Az USA biztonsága veszélybe került. Valamit lépni kellett...

Az amerikai kormánynak a következő főbb lehetőségei voltak ebben a válsághelyzetben (kezdő lépésként):

- I./ Nem veszt tudomást a történeletről
- II./ Formális diplomáciai, vagy informális csatornákon jelzi tiltakozását, és esetleg komolyabb válaszlépéseket helyez kilátásba
- III./ Ultimátumot ad a (vélelmezett) rakéták kivonására, ellenkező esetben katonai válaszlépéseket helyez kilátásba
- IV./ Követeli a rakéták kivonását, nemzetközi nyomásgyakorlás eszközeivel él, és katonai blokádnál veszi a szigetországot (azaz megakadályozza további rakéták és katonai eszközök beszállítását)
- V./ Tiltakozás, ultimátum helyett vagy mellett a légitámadás mellett dönt, és lebombázza a rakétakilövő-állásokat
- VI. Átfogó légitámadásokat hajt végre, előkészítve a terepet az invázióknak és a Castro-rendszer katonai úton történő megdöntésének.

⁶ A NATO-rendszerben kódja FROG-3 és FROG-5.

A döntést, illetve az ezt követő válaszlépéseket az Egyesült Államok részéről J. F. Kennedy elnöknek kellett meghoznia, és ő igényt is formált arra, hogy döntést hozzon. Végig kezében tartotta az irányítást. Bár többször elbizonytalanodott a folyamat során, milyen lépésre milyennel válaszoljon, a céljai világosak voltak: a kubai rakéták esetében meghátrálásra kell kényszeríteni a Szovjetuniót, de anélkül, hogy a nukleáris (világ)háborút kockáztatnák. Emellett be kellett tartani a nemzetközi szövetségekkel fennálló szerződésekből foglaltakat, tehát elfogadhatatlanok voltak számára az esetleges „Berlint Kubáért cserébe” típusú alkuk. Ez persze viszonylag szűk mozgásteret biztosított számára, nem is beszélve arról, hogy korántsem rendelkezett annyi információval a szovjetek és személy szerint Hruscsov terveiről és motivációiról, mint amennyi akár e rövid dolgozat kereteibe belefér, vagyis a hírszerzési információk és tanácsadói véleménye mellett nagy fokú empátiára is szüksége volt „ellenfele” várható lépéseinek kalkulálásakor.

Kennedynek egyébként „házon belül” is meg kellett küzdenie a háborút óhajtó héjákkal, vagyis a hadsereg tábornokaival, akik – látszólag szintén racionális alapon – háborút akartak. Érveik érthetőek: ha a szovjetek elindítják nukleáris robbanófejekkel ellátott rakétáikat Washington ellen (melyek 6-7 perc alatt célba is érnek), maximum hasonló válasza nyílik lehetősége az USA-nak, de saját városai és lakossága pusztulása megakadályozására nem. Egy megelőző csapással viszont (amennyiben az teljes körű, elkerülhető az Egyesült Államok területét sújtó szovjet nukleáris csapás. A héják érvelését gyengítette, hogy amennyiben az USA elsőként támad, a háború aligha úszható meg. Ráadásul valószínűnek látszott, hogy nem sikerülne valamennyi rakétakilövő-állást felderíteni és megsemmisíteni, így akkor mindenképpen megtörténik a nukleáris támadás az USA ellen. S ha mégis sikerült volna minden kubai rakétabázist egyidejűleg elpusztítani, akkor is háború következett volna, igaz, a hadszíntér például Berlin, amelyért az USA-nak (a NATO-tag NSZK felé vállalt kötelezettsége miatt) ugyancsak háborúba kellett volna lépnie, melynek kimenetele igencsak bizonytalannak látszott.

Ugyanakkor tarthatatlannak tűnt az amerikai ENSZ-nagykövet álláspontja is, mely kizárólag tárgyalásos (diplomáciai) megoldást szorgalmazott: a héjáknak abban igazuk volt, hogy a szovjetek csak az erőből értenek. S az egyeztetések elhúzódásával a szovjeteknek lett volna idejük kiépíteni a rakétaállásokat, a rakétákat „élesíteni”, sőt azok védelméről is gondoskodni.

Kennedy lépéselőnye

Az elnök – mérlegelve a lehetőségeket – a IV. változat mellett tette le a voksát azzal, hogy a nemzetközi jogban háborús lépésnek számító „blokád” helyett „karantént” hirdetett (de ez mindössze szóhasználati, és nem tartalmi különbséget jelentett). A szovjet válaszlépések függvényében ugyanakkor az elnök nyitva hagyta az V. és VI. verziót, és ezek előkészítésére is utasítást adott a hadseregnek.

Persze a terv sikeréhez szükség volt a „hierarchikus láncban”⁷ szocializálódott amerikai katonák és persze szovjet „társaik” józanságára is. Elég lett volna egy meggondolatlan döntés, hogy kitörjön a harmadik világháború. (És hiba így is „becsúszott”: egy U-2-es véletlenül ebben a feszült helyzetben repült be a Szovjetunióba, aminek majdnem súlyosabb következménye lett, de a blokád idején az egyik, a háború kitörését feltételező szovjet tengeralattjáró parancsnoka is csak a politikai tiszt vétója miatt nem indította el atomtöltetű rakétáját stb.) A fentiek miatt is az elnök, illetve kormányának tagjai (mint McNamara védelmi miniszter vagy R. F. Kennedy igazságügy-miniszter) végig „kézi vezérléssel” irányították a műveleteket.

⁷ A katonák a parancsot közvetlen feljebbvalójától kapták. Ehhez ragaszkodni kívánt az amerikai vezérkar, de a Kennedyk és McNamara igényt formáltak arra, hogy a rakétaválság idején közvetlenül utasítást adhassanak az amerikai hadsereg bármely katonájának, így igyekeztek végig kezükben tartani az események irányítását.

A blokád pedig – megint csak részben a katonák józanságának köszönhetően – sikeres volt: Hruscsov sem kívánta tovább feszíteni a húrt, a blokádtörésével nem merte a harmadik világháborút, az első atomháborút, és esetleg a Szovjetunió pusztulását kockáztatni.

Hruscsov tartja a tempót

Bár a szovjet politikai marketing tovább folyt a hamis amerikai vádaskodásról, Hruscsov – közvetítőn keresztül – üzent a Fehér Háznak. Az ajánlat így hangzott: a Szovjetunió leszereli rakétatámaszpontjait a karibi szigetországban, és ENSZ-felügyelet mellett elszállítja rakétáit, sőt a kubaiakkal közösen garanciát vállal arra is, hogy a jövőben sem telepítenek ide hasonló támadóeszközöket. Cserébe az USA végleg lemond a Kuba elleni invázióról és arról, hogy támogasson bármilyen akciót, mely a Castro-rendszer megdöntésére irányul.

Hruscsov ezt levelében is megerősítette, bár a rakéták leszerelése itt már homályosabb megfogalmazásban szerepelt. A következő napon azonban egy újabb hruscsovi rádióüzenet már az amerikaiak törökországi rakétáinak kivonását is követelte. Ez az ultimátum már elfogadhatatlan volt Kennedy számára, hiszen az gyengeséget mutatott volna a nemzetközi közösség, illetve a hazai közvélemény előtt.

Azt azonban már érezni lehetett, hogy közel a megegyezés. A gordiuszi csomót végül Robert Kennedy, az elnök öccse, igazságügy-minisztere vágta át. Ő azt javasolta, hogy az eredeti Hruscsov-javaslatot vegyék alapul, s arról tárgyaljanak. A szovjet első titkár azonban szintén nem táncolhatott vissza teljesen, így végül a török kérdésben kompromisszum született.

A nyilvánosság előtt az eredeti ajánlat elfogadásában állapodtak meg ugyan a felek, ám a paktum mintegy titkos záradékként az USA ígéretet tett a törökországi Jupiterek fél évvel későbbi leszerelésére azzal a kitételrel, hogy erről nem beszélnek a nyilvánosság előtt.

A válság megoldása – nyertesek és vesztesek⁸

A kubai rakétaválság egyértelmű nyertesének maga az emberiség számított. Bár a világ közel járt a harmadik világháborúhoz, sőt az atomháborúhoz, Kennedy bölcsessége és Hruscsov belátása ezt megakadályozta. Ám akadnak, akik utóbbit inkább gyávaságnak tekintik, és magyarázatot keresnek arra, miért is táncolt vissza Hruscsov ilyen hirtelen. Állítólag valóban megijedt: tudomást szerzett arról, hogy Kennedy tévészózatra készül, s mivel megbízható hírszerzési értesülései nem voltak ennek tartalmáról, attól rettegett, hogy a támadás bejelentése fog megtörténni. Ezt pedig nem akarta vagy merte megkockáztatni.

Ha a világpolitikai játszma főszereplőit nézzük nyereség és veszteség szempontjából, a következőt állapíthatjuk meg:

JFK pirruszi győzelme

A *közvélemény előtt* a Kennedy vezette Egyesült Államok győzött: határozott fellépéssel, az erővel történő fenyegetéssel és ügyes manőverezéssel megakadályozta, hogy területe nukleáris fenyegetés célpontjává váljon, a leszerelést az amerikaiak is ellenőrizhették. Az USA szövetségi ígéreteit is megtartotta, s elkerülte a háborút. A konfliktusból megerősödve került ki.

A *valós kép* ennél sokkal kedvezőtlenebb. Kennedy hatalomra kerülésekor az USA Szovjet-

⁸ Lásd É. ERDEI 2004. és Tizenhárom nap – Az idegháború (Thirteen Days) című amerikai film. 2000, rendezte Roger Donaldson.

unióra irányuló rakétatámaszpontokkal rendelkezett Törökországban, s Kuba nem volt a szovjet érdekszféra része. Ezzel szemben két évvel később Kuba végérvényesen kommunista országgá vált, mely tény tiszteletben tartására kötelezettséget vállalt az USA. Ráadásul Kuba területén kis híján titokban atomtöltetek is maradtak. Ennek lehetőségét végül nem az amerikaiakkal történt megegyezés miatt, hanem a forrófejű kubai vezetéssel szembeni bizalmatlanság következményeként zárták ki a szovjetek, s 1962 végére valamennyi nukleáris fegyvert kivonták a szigetország területéről. Kisvártatva az amerikaiak is leszerelték törökországi rakétáikat, még ha a világ nem is sejtette, hogy mindezt a szovjetek ultimátuma nyomán tették.

Hruscsov rossz kommunikációja

A *közvélemény*, de még Castro szemében is a Hruscsov vezette Szovjetunió a rakétaválságban meghátrált. Vissza kellett vonnia rakétáit Kubából, és látszólag nem nyert semmit a konfliktuson.

A *valóságban*, az USA tőzsomszédságában Kuba végérvényesen szovjet érdekszférává vált, honvédelme pedig erősebb volt, mint a válság kitörése előtt. Fél évvel a krízist követően megszűnt Moszkva rakétafenyegetettsége Török- és Olaszországból (igaz, egyes brit területen elhelyezett rakétákkal elvileg elérhetőek voltak a Szovjetunió északnyugati területei). Ugyanakkor a szovjetek nagyjából elhibázott kommunikációja a válság kapcsán (például az ENSZ-ben) a „vesztes” szerepébe manőverezte őket.

Fidel sértettsége

A kubai rakétaválság tétje volt Kuba sorsa is. Mégis Castróék kizárásával állapodott meg a szovjet és amerikai vezetés a fentiekben, s erről Hruscsov csak utólag értesítette a karibi vezetőt. Fidel Castro úgy érezte, a szovjetek becsapták. Pedig a szovjet támogatás mellett az amerikaiak is garantálták, hogy a jövőben nem tesznek semmit a Castro-rendszer megdöntésére. Ráadásul évtizedeken át tartó KGST⁹-támogatás segítette Fidel és rendszere virágzását. Pedig alakulhatott volna másként is: Hruscsov Castro által hiányolt „kitartása”, makacssága kiprovokálhatta volna az amerikaiak támadását, és nem biztos, hogy ezt Castro és rendszere túlélte volna – nem is beszélve a karibi lakosságot sújtó háborúról vagy sugárveszélyről. A kommunista Kuba érdekét szolgálta a paktum – ám a forróvérű és -fejű forradalmár fivérek ezt akkor nem tudták elfogadni.

Személyes sorsok

Végezetül ha a játékosok személyes sorsát vizsgáljuk, szintén érdekes eredményre jutunk. A papírforma szerint Hruscsovnak volt nagyobb esélye arra, hogy akár az életével is fizessen sikertelen politikájáért, melyben része lehetett a rakétaválság veszteség-érzésének is. S valóban, két évvel a történetek után a szovjet pártvezetőt elvtársai valóban megpuccsolták, ám életét megkímélték, és viszonylagos jólétben élhetett 7 évvel később bekövetkezett haláláig (még ha végig megfigyelés alatt tartották is).

Ezzel szemben Kennedy, aki – kommunikációs értelemben – sikerrel jutott túl a válságon, alig egy évvel élte túl az eseménysorozatot. (A válság megoldását a hazai és nemzetközi közvélemény Kennedy sikereként könyvelte el, a CIA és különösen az amerikai hadvezetés viszont komoly vereségként értelmezte.) Bár az elnök elleni gyilkos merénylet okairól még ma sem lehet

⁹ Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa, amely a szovjet vezetésű kommunista világrend, különösen Kelet-Európa gazdasági integrációs szervezete szerepét volt hivatott betölteni 1949-től. Kuba már a hatvanas évektől élvezte a KGST-országok szolidaritását gazdasági, pénzügyi, műszaki, tudományos területen. A szervezetnek előbb megfigyelő, majd 1973-tól teljes jogú tagja lett.

biztosan tudni semmit, halálát több összeesküvés-elmélet részben vagy egészben összefüggésbe hozza Castróval, illetve a kubai válság kezelésével.

Végül a mellékszereplő Fidel Castro még közel ötven évig állt Kuba élén, az első számú vezető posztjáról önszántából távozott, s még ma is él. Bár sosem állt világhatalom élén, egyéni sorsa alakulását tekintve jóval sikeresebb volt a két főszereplőnél.

A válság hosszabb távú következményei

A válság hatására a kétpólusú világ mindkét szuperhatalma felismerte, hogy a nukleáris fegyvererzénál elrettentésül szolgálhat ugyan, de bevetése beláthatatlan következményekkel, s akár az adott hatalom vagy az emberiség pusztulásával járhat.

A tanulságok felismerése jelének tekinthetjük, hogy a nagyhatalmak 1963 tavaszán megkötötték az atomcsend-egyezményt, és telefonos „forródrót” létesült a washingtoni Fehér Ház és a moszkvai Kreml között – így véve elejét a kommunikációs hiányosságokból származó esetleges félreértéseknek, melyek rossz kezelése kis híján a harmadik világháború kitöréséhez vezettek 1962 októberében.

A kubai rakétaválság tanulságai – a racionális döntés korlátai és az érzelmek határai

A válság kirobbanását követően az egyik fél lépéseire nyilvánvalóan többféle válasz következhetett a másik fél részéről, ami újabb válaszlepcső-lehetőségeket vetített előre, és így tovább.

Első ránézésre azt gondolhatnánk, hogy a racionális és ésszerű döntés lenne az elvárható ebben a helyzetben, amit azonban számos tényező nehezít. Például amerikai részről nem tudhatták biztosan, hogy a szovjetek döntését is racionális szempontok motiválják-e, avagy inkább az emocionális, netán ideologikus szempontok válnak meghatározóvá a döntési folyamat során.

Természetesen racionális és racionális döntés között is van különbség: nem mindegy ugyanis, hogy ki milyen célt tűz maga elé, hiszen annak érdekében kell meghoznia a döntéseit – tehát ugyanabból a kiindulási alapból ugyanazok a személyek racionális alapon is más-más megoldást választanak, ha eltérő célt jelölnek ki számukra vagy tűznek ki maguk elé. Ráadásul egy politikus esetében a racionális döntéshozatal akár teljesen mást jelenthet, mint egy klasszikus döntéelméleti modellben.¹⁰

A racionális döntéshozatali mechanizmus hatékonyságához, különösen egy ilyen „idegháborús” helyzetben ugyanakkor nagyfokú – értelmi és érzelmi – intelligencia szükségeltetik, hiszen a döntéshozó alapvetően nem hasonló érdekű partnerek vagy potenciális ügyfelek érdekeihez, netán piaci mechanizmusokhoz kell igazítani a döntéseit. Bármilyen furcsa, már önmagában a tulajdon érdekek felismerése is komoly intellektuális teljesítmény, nem is beszélve arról, hogy komoly értelmi intelligencia és beleérző-képesség szükséges az ellenérdekelt fél motivációinak, céljainak, döntési lehetőségeinek feltérképezéséhez. Ahogyan Bretter Zoltán fogalmaz a hidegháborús logika, illetőleg a kubai rakétaválságot elemző művek apropóján: „A racionális döntésnek lehet irracionális – előre nem kiszámítható kimenetele”.¹¹

¹⁰ NYERGES 2014. 81–85.

¹¹ BRETTER 2014. 139.

A válság során a szűk körben sokszor hezitálóknak, bizonytalankodónak mutatkozó Kennedy elnök kiválóan vizsgázott a másik fejével való gondolkodásban, hiszen az általa kítűzött célokat maradéktalanul elérte. S bár kényszerült némi engedményre, ez valójában nem is volt számára az (nem kívánt nukleáris csapást mérni a Szovjetunióra, tehát nem volt szüksége „elrettentésül” a törökországi rakétákra, s mivel a Szovjetunióknak sem maradt ilyen eszköze, a közvetlen fenyegetés is elmúlt).

Világpolitikai szinten az Egyesült Államok megerősödve került ki a konfliktusból, a külvilág szemében – szövetségesi szerződéseit megtartva – meghátrálásra kényszerítette a Szovjetuniót. Kommunikációs és pszichés szempontból erősebbnek mutatkozott nála, ami lehetőséget biztosított számára, hogy az amerikai érdekeket kisebb konfliktushelyzetekben könnyebben érvényre tudja juttatni, amerikai, ázsiai s európai szövetségesi részéről pedig megmaradjon a belé vetett bizalom, továbbra is erős hatalomként tekintsenek rá, ezáltal biztosítva ezen államokban az amerikai dominanciát, illetőleg érdekeket.

Bár összességében a Szovjetunió a kubai válságot követően sokkal kedvezőbb helyzetbe került, mint azt megelőzően volt, a szovjet hatalom erejébe és Hruscsov pártfőtítkárra vetett bizalom világszerte és odahaza is megrendült, ami álláspontom szerint nagy mértékben a kommunikáció fontosságának Hruscsov általi fel nem ismerésének volt betudható, kisebb mértékben pedig Hruscsov vezetői képességének korlátait mutatja meg.

„Bábuk” a sakktáblán és „játékosok” azon túl

A kubai rakétaválság szereplői gondolkodásmódjának jobb megértésekor nem árt azt is szem előtt tartani, hogy a krízis első számú főszereplői – napjaink politikai vezetőinek döntő többségével szemben – életük korábbi szakaszában voltak éles harci bevetésen vagy részesei voltak harci cselekménynek, így a háború közeli helyzetet kísérő stressz kezelésére is lehetett saját egyéni stratégiájuk. JFK az amerikai hadsereg tisztjeként többször került életveszélybe a második világháború Csendes-óceáni frontján, ahol életre szóló sérüléseket is szenvedett. Nyikita Szergejevics a polgárháború vörösgárdistájaként, majd két évtizeddel később altábornagyi rangban az ostromlott Sztálingrád politikai biztosaként vagy épp a sztálini tisztogatásokat megúszandó is kellett, hogy a szó szoros értelemben rendelkezzen „túlélési” stratégiával. Fidelt szintén megedzette a Batista-elleni gerillaharc a Moncada laktanya elleni ostromtól a havannai bevonulásig.

A válság ugyanakkor természetesen más és más reakciót váltott ki az egyes szereplőkből, azonban így vagy úgy, de későbbi személyes sorsuknak is meghatározó eseményévé vált.

JOHN FITZGERALD KENNEDY (1917–1963) az USA 35., demokrata párti elnöke 1961-től.

1960-as kampányában ellenfele, az addigi amerikai alelnök Nixon szemére vetette, hogy olyan kormány tagja volt, mely asszisztált Castro hatalomra kerüléséhez. A kommunista Kubával szemben keményebb, akár fegyveres fellépést ígért (pedig ekkor még szó sem volt kubai rakétatelepítésekről).

A kubai rakétaválság kezelését – az amerikai és nemzetközi közvélemény értékelésével szemben – a hadsereg tábornokai és a CIA vezetői kudarcként élték meg. Kennedy 1963. novemberi meggyilkolása mögött számos összeesküvés-elmélet máig a titkosszolgálatok (és esetleg a hadsereg) puccsát sejtik, míg az események átélői közül sokan Castro Kubáját, megint mások a Castro-ellenes kubai emigránsokat gyanították a merénylet kitervelőiként és végrehajtóiként.

ROBERT FRANCIS KENNEDY (1925–68) JFK öccse, kormányában igazságügy-miniszter és legfőbb ügyész (1964-ig), 1968-ban, mint demokrata párti elnökjelölt-aspiránst meggyilkolták.

Bátyja bizalmasaként vett részt a kubai rakétaválság megoldásában. Eleinte maga is a Kuba elleni támadás

pártján állt, de később a békés megegyezés érdekében tett erőfeszítéseket, ő tárgyalta az elnök megbízásából Dobrynin szovjet nagykövettel, mely elvezetett az USA és a Szovjetunió megegyezéséhez. Emlékeit a rakétaválságról, saját szerepét némileg megszívtve, a Tizenhárom nap című könyvében foglalta össze, mely a halálát követő évben jelenhetett meg, igaz, ebből is „kicenzúráztak” bizonyos részeket (pl. a Jupiter rakéták kivonására tett célzásait).¹²

ROBERT STRANGE MCNAMARA (1916–2009) az USA védelmi minisztere (1961–68), majd a Világbank elnöke (1981-ig).

A kubai rakétaválság idején galambnak mutatkozott, a békés megegyezés híve volt, a vietnami háború idején épp ellenkezőleg: az amerikai beavatkozás egyik fő szorgalmazójaként lépett fel. Szállóigévé vált a rakétaválságot utólag értékelő mondása, mellyel valószínűleg nagyobb igazságot fogalmazott meg, mint azt eredetileg önmaga gondolta volna. „Nagy szerencse is kellett, hogy elkerüljük világunk pusztulását” – fogalmazott. Így is volt: több esetben (mindkét oldalon) a nem vagy rosszul informált, bevetésen lévő katonák lélekjelenlétén, illetve pillanatnyi belátásán múltott, hogy nem került sor nukleáris fegyver bevetésére, ezzel a harmadik világháború és atomháború kitörésére.

FIDEL CASTRO RUZ (1926–) az USA-t kiszolgáló Batista-rendszer elleni gerillaharc, majd forradalom vezéréként – a rezsim megdöntését követően – Kuba első számú vezetője, diktátora előbb miniszterelnökként, majd államelnökként; a kommunista állampárt vezetője, a hadsereg főparancsnoka. Egészségi állapota miatt 2008-ban állami, 2011-ben párttisztviseléséről is önként lemondott öccse, Raúl javára.

Hruscsovnak 1962. október 26-án küldött táviratában azt javasolta, mérjenek csapást az Egyesült Államokra. A konfliktus – Castro feje feletti – lezárást követően a kubai forradalmár árulásnak tartotta a szovjet pártvezető „meghátrálását”, nem véve tudomást arról, hogy egy esetleges atomháború középpontjában Kubának nem sok esélye lett volna elkerülni a teljes pusztulást.

RAÚL CASTRO RUZ (1931–) a Batista-ellenes felkelők kommunista csoportjának tagja már akkor, amikor bátyja még nem kötelezte el magát a marxista-leninista eszmék és a szovjet világbirodalom mellett. 1959-től, az új kubai rezsim hatalomra kerülését követően a tisztogatások irányítója. A legtöbb poszton bátyja helyettese. 2008-tól Kuba elnöke, 2011-től a Kubai Kommunista Párt első számú vezetője is. 2014 decemberében abban állapodott meg Obama amerikai elnökkel, hogy a két ország rendezze kapcsolatait.

1962 júliusában – bátyja felhatalmazásával – mint védelmi miniszter ő tárgyalta és állapodott meg titokban Moszkvában Hruscsovval Kuba szovjetek általi „fokozott segítségéről” és a „kölcsonös védelmi szerződésről”.

NYIKITA SZERGEJEVICS HRUSCSOV (1894–1971) a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára (1953–64), a Minisztertanács elnöke (1958–64).

Leverte a magyar forradalmat, felépíttette a berlini falat, a kubai rakétaválságot pedig lényegében „döntetlenre” hozta. Rakétafronton és Kuba kérdésében ugyanakkor összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben volt a Szovjetunió 1964-ben, mint Hruscsov hatalomra kerülésekor, mégis, a karibi krízisben elszenvedett kommunikációs veresége, azaz a Szovjetunió presztízsvesztése döntő szerepet játszott abban, hogy belső pártellenzéke államcsínnyel el tudta távolítani a hatalomból. Élete hátralévő részét megfigyelés alatt, illetve házi őrizetben töltötte. Ezekben az években jelentek meg Nyugaton a Szovjetunióból kicsempészett emlékiratai, melyben külön fejezetben emlékezik meg a karibi válságról – bizonyos tények figyelmen kívül hagyásával. A memoárban megjelent nyilvánvaló valótlanosságok miatt az első New York-i kiadást (1970) négy év múlva újabb, módosított változat követte.¹³

¹² A visszaemlékezés újabb kiadása angol nyelven A. M. Schlesinger előszavával: KENNEDY 1999. 192.

¹³ A visszaemlékezés legfrissebb – Hruscsov fiának, az amerikai állampolgár Szergej Hruscsovnak a szerkesztésében – megjelent kiadásának vonatkozó része angol nyelven hozzáférhető jegyzetekkel ellátva: The Cuban Missile Crisis, in: Memoirs of Nikita Khrushchev, vol 3. Statesman [1953–64], The Pennsylvania State University Press, 2007. 315–359.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az atomválság közepén – 1962. *National Geographic Magyarország* 2009. 08. 14. http://www.ng.hu/Civilizacio/2009/08/Az_atomvalsag_kozepen_1962 Hozzáférés: 2016.01.10.
- BARÁTH MAGDOLNA (2007): Kis októberi forradalom. Hruscsov leváltása és a magyar pártvezetés. *Múltunk* 2007/4. <http://www.multunk.hu/letoltes/barathm3.pdf> Hozzáférés: 2016.01.10.
- BRETTNER ZOLTÁN (2014): „Őrült beszéd: de van benne rendszer”. Töredékes elemzések és megértő kritikák (Hozzászólás Szabó Márton Közpolitikai diskurzuselemzés című tanulmányához). *Politikatudományi Szemle* 2014/1. 139. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2014_1szam/bretter.pdf Hozzáférés: 2016.01.10.
- É. ERDEI ANDRÁS (2004): A kubai rakétaválság története. *Multi-kor.hu* <http://multi-kor.hu/cikk.php?id=8039&pldx=1> Hozzáférés: 2016.01.10.
- GLANT TIBOR (2014): „Már a kubai rakétaválság sem a régi”. Gondolatok a hidegháború legforróbb pillanatának 50. évfordulója alkalmából. *Aetas*. 29. évf. 2014. 2. sz.
- KENNEDY, ROBERT F. (1999): *Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis*. New York, WW. Norton & Company.
- NYERGES ÁDÁM (2014): A politikai döntéshozatal racionalitásának kihívásai. In Novák Anikó és Rózsa Rita (szerk.): *Kihívások és lehetőségek: válogatott társadalomtudományi tanulmányok*. Subotica, VMDOK. 50-87.
- TARJÁN M. TAMÁS: 1962. október 14. – A kubai rakétaválság kezdete. *RubiconOnline* www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1962_oktober_14_a_kubai_raketavalsag_kezdetek/ Hozzáférés: 2016.01.10.
- The Cuban Missile Crisis, in: *Memoirs of Nikita Khrushchev*, vol 3. Statesman [1953-64], The Pennsylvania State University Press, 2007. 315-359.
- VALKI LÁSZLÓ (2012): Kuba, 1962. *Grotius* 2013. 06. 27. http://www.grotius.hu/doc/pub/IQJNVI/2013-06-27_valki_laszlo_kuba-1962.pdf Hozzáférés: 2016.01.10.
- ZUBOR ZALÁN (2012): Amikor majdnem kitört a harmadik világháború. *Hvg.hu* http://hvg.hu/vilag/20121014_otven_eve_volt_a_kubai_raketavalsag Hozzáférés: 2016.01.10.

NYERGES ÁDÁM

nyerges.adam@pte.hu

PhD hallgató (PTE-BTK), egyetemi oktató (METU)

Az Egyesült Államok térvesztése a globális politikában – okok, szereplők, perspektívák



*The Influence Losing of the United States in Global Politics
– Causes, Actors, Perspectives*

ABSTRACT One of the main ideas of this study based on the book titled “The Grand Chessboard”, which published in 1999 by Zbigniew Brzezinski. The book provides a very good basis for the assessment of the global policy challenges, because it presents the perspectives which were predictable in 1999. So today we can see what really happened as the author imagined and what is not. In our study, we examine some completely new factors – including Russia’s new perceptions of its international role – which influence the loss of control tendency of US in global politics.

KEYWORDS global policy, space loosing, challenges, empires, changes

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.4 <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Nyerges Ádám (2016): Az Egyesült Államok térvesztése a globális politikában - okok, szereplők, perspektívák. *Belvedere Meridionale* 28. évf. Különszám. 35–48. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Jelen tanulmány egyik alap gondolatát *Zbigniew Brzezinski – A nagy sakktabla* című 1999-es kiadású könyve adja. A könyv rendkívül jó alapot ad a globális politikai kihívások vizsgálatához, ugyanakkor párhuzamosan az 1999-ben megjósolható perspektívákat is bemutatja. Így ma, 2016-ban már láthatjuk mi volt az, ami valóban úgy történt, ahogy a szerző gondolta és mi az, ami nem. Tanulmányunkban az Egyesült Államok szempontjából számba vesszünk néhány merőben új kihívást – többek között Oroszország új nemzetközi szerepfelfogását is – amik az Egyesült Államok térszertésében közrejátszanak.

A birodalmi státusz alternatívái

Ha az Amerikai Egyesült Államokat akarjuk vizsgálni, mindenekelőtt annak jelenlegi speciális státuszát kell megértenünk. Mitől is speciális ez a státusz? A bipoláris világ felbomlásakor az USA egy egyedi, globális hatalommal rendelkező országgá vált, amelynek – később még részletesen kifejtett – katonai és pénzügyi képességei lehetővé tették, hogy éljen is e globális hatalmával. A kérdés az, mitől újszerű ez? A válasz egyszerű: az addigi globális hatalomnak gondolt birodalmak csak regionálisak voltak. Szigorúan biztonságpolitikai aspektusban vizsgálva ugyanakkor az is megállapító, hogy az egyes birodalmak történelmi szempontok alapján globális hatalmúnak minősültek, hiszen nem volt akkor más olyan hatalom, amely képes lett volna ezeknek ellenszegülni.

Ezek a birodalmak a saját akciórádiuszukon belül képesek voltak a legfőbb hatalmat gyakorolni, és a területet a kulturális és területi különbözőségek ellenére is egyként kezelni. Határaikat csak saját döntéseik és technológiai korlátaik határozták meg. Például a Kínai Birodalom a *Han-dinasztia* uralkodása idején azért lett akkora területű amekkorává nőtt, mert nem volt érdeke további területek megszerzése.¹ Ha viszont további területeket akart volna elfoglalni, azt könnyen megtehetette volna, hisz egy 57 millió főt számláló birodalom erejéről beszélünk. De ugyanakkor azért sem volt ez globális hatalom, mert párhuzamosan a Római Birodalom is létezett a Föld másik részén, csak éppen nem tudtak egymásról.² Mindkettő regionális nagyhatalom volt tehát, de voltak jellemző vonásaik. Mindkettő jól szervezett bürokráciára épült, és a politikai hatalmat ezen keresztül rendkívül céltudatosan gyakorolták. A hadseregek mindkét birodalomban jól szervezettek voltak és könnyen lehetett őket átcsoportosítani, összevonni. Volt még egy pszichológiai tényező is, ami közös volt ezekben, mégpedig a felsőbbrendűség tudata. Rómában a „*Római polgár*”³ tudata, míg Kínában is megvolt kulturális fölény érzése, amit a *konfucianizmus* is segített.⁴ Ezek a kulturális, ideológiai attitűdök segítették a leigázott területek asszimilációját. Hisz római polgárnak lenni jelentette a legnagyobb dicsőséget az adott korban, amit ember elérhetett, míg kínainak lenni annyit jelentett, mint kultúrembernek lenni. Ezek a tényezők segítettek megerősíteni a birodalmak hatalmát. Róma bukását a kettéválás, a birodalmi gögből fakadó kulturális hedonizmus, és az infláció okozta. A Kínai Birodalom történelme során többször is darabjaira hullott, de mindig meg tudott újulni. A belső kifáradás és a technológiai fejlettség elvesztése volt az, ami a birodalom végső hanyatlásához vezetett, ugyanakkor egységes etnikuma miatt maradhatott fenn a legnagyobb része egységes országgént mind a mai napig.⁵

¹ BRZEZINSKI 1999. 24.

² BRZEZINSKI 1999. 21.

³ *Civis Romanus sum* – Római polgár vagyok

⁴ BRZEZINSKI 1999. 19–22.

⁵ BRZEZINSKI 1999. 24–25.

A Mongol Birodalom is vizsgálándó, hisz ennek óriási kiterjedése *Eurázsia* területére esett. Azonban ez különbözött az előzőektől, hiszen hatalma csak katonai fölényének volt köszönhető, gazdasági vagy kulturális fölényt nem hozott magával a leigázott területekre. Sőt a mongol uralkodók maguk is asszimilálódtak az általuk leigázott népekben. *Dzsingisz kán* halála után, és politikai kultúra híján ez a birodalom is darabjaira hullott, majd nyomtalanul eltűnt.⁶

Az eddig tárgyalt birodalmak történelmének tanulsága, hogy a tartós nagyhatalmi pozíció kiépítéséhez kulturális, gazdasági, és politikai fölényt is ki kell építeni és azt meg is kell tartani, a katonai fölény mellett, hiszen – mint ahogy azt a mongol példa is jól mutatta – ez utóbbi önmagában nem elegendő. Csak ilyen összetett tulajdonságok segítségével lehet tehát globális hatalmi pozíciót fenntartani.

Érdeemes megvizsgálni a modernebb európai hatalmakat is, hiszen a bipoláris világ előtti korszak legmeghatározóbb szereplői a kontinensről kerültek ki. Összességében elmondható, hogy ha európai hatalomról beszélünk, nem mondhatjuk azt, hogy egységes birodalomról beszélhetünk, hiszen a különböző egymással vetélkedő államok folyamatos hatalmi változásainak és váltakozásainak lehettünk tanúi. Portugál, spanyol, francia, majd pedig brit hegemoniák követték egymást, és mind más-más hatalmi eszközzel rendelkezett.

Míg ugyanis a spanyolok és portugálok tengeri fölényrel és misszionárius küldetések segítségével gyarmatosítottak, addig például a franciák szárazföldi erővel tették mindezt és elsősorban az európai hegemoniára törekedtek. Az első világháborúig még mindig európai országé volt a vezető hatalom a világban, de ekkorra már a briteké, akik abszolút tengeri fölényrel rendelkeztek, és a kereskedelmi fölény mellett, még kultúrfőlényt is kiépítettek. Ugyanakkor a kontinentális Európa felett nekik sem volt hatalmuk, csupán egyensúlyban tartották azt.⁷

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy az eddig felsoroltak közül egyik sem volt igazi világbirodalom. Ezzel szemben az Egyesült Államok hatalma az eddig felsoroltakhoz képest példanélküli, hiszen hatalmas területen van jelen, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy átvette az ellenőrzést a világ óceánjai felett. Katonai hatalma rendkívül dinamikus, és bármikor bevethető a Föld bármely pontján, megteremtve ezzel egy olyan lehetőséget, amire a XX. századig nem volt példa.⁸

Az Amerikai Egyesült Államok hatalmi dominanciája

Ha az USA hatalmi dominanciájának mibenlétét vizsgáljuk, kiindulópontnak az eddig felsorolt hatalmakat és birodalmakat kell vennünk, amelyek segítségével körvonalazódott az a négy döntő fontosságú terület, amelyek szükségesek a globális hatalomhoz. Ezek a katonai, gazdasági, technológiai, és kulturális területek. Ezeknek együttesen köszönhető a globális hatalmi pozíció.⁹

Az Egyesült Államok a XX. században elérte azt, hogy mind a négy területen világszerte legyen. Katonailag a XX. században az egyetlen ország volt, amelyiknek bárhová elérhetett a keze, gazdasági szempontból a globális növekedés motorja volt, technológiai szempontból vezető szerepe volt és van ma is – a csúcstechnológiákkal kapcsolatosan – kulturálisan pedig mind a mai napig vezető pozíciót tölt be.¹⁰

⁶ BRZEZINSKI 1999. 26–27.

⁷ BRZEZINSKI 1999. 27–32.

⁸ BRZEZINSKI 1999. 32–34.

⁹ BRZEZINSKI 1999. 32–36.

¹⁰ BRZEZINSKI 1999. 35.

Ez utóbbiról röviden annyit érdemes megjegyeznünk, hogy a XX. században elindult technológiai újítások mentén kialakult kultúrák – például filmkultúra, zenekultúra a rádió és zenelejátszó eszközök segítségével – mind amerikai dominanciát mutatnak. A legmodernebb eszközök segítségével – amelyek a technológiai fölénynek köszönhetően szintén az USA-ban jönnek létre – kulturális befolyást tud gyakorolni az egész világra.¹¹ Ráadásul olyat, amely megerősítő, szerethető, és könnyű vele azonosulni, sőt kifejezetten szeretnének is azonosulni vele az emberek a világban.¹² Ez a fölény a mai napig jelen van, csak parciálisan csorbítják adott területi kultúrák, amelyeknél nem szabad elfelejteni, hogy amerikai mintára jöttek létre.¹³

Visszatérve a katonai és gazdasági vezető pozícióhoz, nem véletlenül használtam a múlt idejű kifejezést. Ugyanis bár az Egyesült Államok a XX. században valóban egyedüli képességekkel rendelkezett a világban, de a XXI. századi eseményeknek köszönhetően ez a kép már árnyaltabbá vált.

Katonai terület

Katonai szempontból vitathatatlan, hogy az USA-nak nukleáris erejét tekintve vezető szerepe van a leszerelést elősegítő programok¹⁴ dacára is. Ez az erő ugyanakkor tulajdonképpen bevethetetlen, mivel más országok is rendelkeznek nukleáris hatalommal – még ha számszerűleg nem is ekkorával – és akár egy kölcsönös egyetlen rakétából álló támadás is mind a két fél részére hatalmas és visszafordíthatatlan anyagi és erkölcsi kárt okozna. A károkozás mértékét és a nukleáris fegyverek bevetésének immanens belső korlátait egy fiktív példán keresztül mutatjuk be.

Amennyiben a korábbi lábjegyzetben már vázlatosan bemutatott Mumbai városát egy Indiával kialakult fegyveres konfliktus során az Egyesült Államok nukleáris rakétával támadná meg, a város elpusztításának következtében megközelítőleg 13 millió 300 ezer ember vesztené életét. Amennyiben egy lehetséges válaszcsepásban az indiai légierő az arizonai Phoenix városát pusztítaná el egyetlen rakétával, úgy az akció 1 millió 445 ezer ember halálát okozná. Egy ilyen kölcsönös nukleáris csapás – nagy valószínűséggel – olyan mértékű morális válságot okozna mindkét hatalomnál, hogy az akár alapjaiban is megrengethétne a résztvevő államok teljes politikai hatalmát.

A bekövetkezett események közül fontos továbbá emlékeztetnünk arra is, hogy 2001. szeptember 11-én 2995 ember vesztette életét. Ez a szám a fiktív példánkban szereplő áldozatok mértékének töredéke, az esemény mégis hatalmas válságot idézett elő az Egyesült Államok kormányzatában, és mekkora az amerikai nép pedig történelmi traumaként élte meg az eseményeket. Fontos tényező továbbá az is, hogy az amerikai liberális és szabad, demokratikus szellemiséghez sem köthető a tömegpusztító fegyverek bevetése egyetlen országgal szemben sem.

A nukleáris fegyverek bevetését általánosságban tehát az alkalmazásuk következtében a világban esetlegesen kialakuló morális válság gátolja. A nukleáris hatalommal élő bármely országot fenyegeti a fellépését szinte azonnal követő ellenséges nemzetközi politikai fogadtatás.

¹¹ GIDDENS 2008. 448–455.

¹² BRZEZINSKI 1999. 37.

¹³ Lásd az indiai Bollywood becenevű Mumbaiban található filmgyártó központot, amely ugyan az egyik legnagyobb ilyen központja ma a világnak, és az indiai kultúrára is épülő hindi nyelvű filmeket készítenek itt, már a becenevből is látszik az amerikai minta elsődlegessége. Az elnevezés maga egyébként Mumbai régi nevének, Bombaynek valamint az amerikai filmgyártás fellekvára, Hollywood nevének összevonásával keletkezett.

¹⁴ Például: START-I, START-II egyezmények.

Ez a hatás az Egyesült Államok esetében fokozottan érvényesül, tekintettel arra, hogy haderejének fejlettsége és erőfölénye miatt a sokkal könnyebben vádolható meg a hatalommal való visszaéléssel, mint bármely más ország.

Összességében, ha gyakorlatiasan közelítjük meg az Egyesült Államok haderejét, láthatjuk, hogy a rendelkezésre álló nukleáris arzenál igazából nem bevethető. Milyen speciális képességekkel rendelkezik tehát az ország ezen túl? A haderejének létszáma, annak összetételének sokszínűsége – szárazföldi, légi, vízi haderő – annak képessége, hogy ez a haderő gyorsan áthelyezhető legyen a világ bármely pontjára, és a technológiai fölény.

A XXI. században pont az ezeken a területeken korábban meglévő hatalmas fölénye kopott meg. Például a folyamatosan állomásoztatott létszámbeli fölényt átvette Kína, ahol ugyan a lakossághoz viszonyított létszám alacsony, de háború esetén a lakosság 10 %-ának bevetésekor már olyan tömeggel kell számolni, ami önmagában egyedülálló. Az összetétel sokszínűségében sem feltétlenül különleges már az USA hadereje, hiszen a tengeri kijáráttal rendelkező európai, afrikai, és közel-keleti országok többsége rendelkezik vízi, szárazföldi, és légi haderővel. Ezen felül az USA tengerészgyalogságot, valamint különleges műveleti erőket¹⁵ is hadrendben tart. Ugyanakkor az Egyesült Államok hadereje ma már ebben sem egyedülálló, hiszen – főként a NATO-nak is köszönhetően – a legtöbb ország felismerte, hogy a jövő hadviselésében a speciális alakulatoké a főszerep. Itt érdekességként megemlíthető, hogy ezt a fölényvesztést az USA önmagának is köszönheti, hiszen a szövetséges országok különleges erőinek kiképző tisztjei az amerikai különleges erők partnerségi kiképzéseiben vesznek részt. A különleges erőkkel való rendelkezés még a kisebb országokra is jellemző, például megemlíthetjük itt Magyarországot is. Magyarország hadereje 29 ezer fő, de mégis rendelkezik szárazföldi haderővel, légi haderővel és különleges erőkkel egyaránt.¹⁶

Tehát ezeken a területeken, mint látjuk már nem egyedülálló az USA hadserege. A mobilitás – „force projection” – jelenti az egyetlen olyan területet, amelyben a technológiai fölényből fakadóan az ország részleges előnye megmaradt. Ez az előny azért részleges csupán, mert ha például a repülőgép hordozási képességet vizsgáljuk, csak a létszámbeli fölényt mutathatjuk ki. Repülők tetszőleges célponthoz történő eljuttatása légi utántöltéssel ma már minden számottevő hadseregnél megoldható, valamint szárazföldi csapatok légi úton történő eljuttatása ugyancsak. A különbség a gyorsaságban és a mélységi bevetések lehetőségében van, amit a későbbiek során a technológiai fölény tárgyalása keretében részletezünk. Valamint a „force projection” másik vetületében, azaz az állandó fizikai jelenlét biztosításában, aminek keretében a világ több pontján rendelkeznek támaszpontokkal, illetve cirkáló flottákkal. Ezek együttesen biztosítják, hogy a konfliktusforrások közelében az amerikai haderő belátható időn belül bevethető legyen.

Az USA légierjének tekintetében számbeli, és technológiai fölényről is beszélhetünk. A számbeli fölény a bevethető állapotú repülőgépek és helikopterek tekintetében, valamint a légi harcokhoz szükséges fegyverek mennyiségében is jelentős. Haderőnemi fölénye – külön felderítő, harci, támogató, és helikopteres egységek – viszont már ugyancsak csökkent, hiszen például a német, a francia, vagy a brit légierő is rendelkezik ilyen képességekkel, és a sorban még szándékosan nem is említettük a kínai vagy orosz légierőt. Az Egyesült Államok légierjének technológiai fölénye azonban hihetetlen mértékben csökkent a XXI. század folyamán. A kezdeti hordozói és szuperszonikus technológiában még a XX. században vetélytársa akadt a Szovjetunió szeméjében. Annak felbomlását követően azonban az Egyesült Államok a lopakodó technológia kifejlesztésével addigi elképesztő légi fölényt tudhatott magáénak az. Később viszont, pont az

¹⁵ Special Forces, Rangers, Delta Force, SEAL stb.

¹⁶ M. H. 2. Különleges Rendeltetésű Ezred.

1999-es jugoszláviai háború során egy magyar származású szerbiai katona érdeméért derült ki az, hogy az 1950-es években használt korszerűtlen radarokkal többé-kevésbé láthatóak az amerikai lopakodó repülőgépek. Így ennek hatására a legtöbb országban – köztük Magyarországon is – modernizálták, illetve újra hadrendbe állították ezeket a rendszereket. Ennek és az ipari kémkedésnek köszönhetően a lopakodó képesség nyújtotta előny csökkent, majd az úgynevezett „ötödik generációs”¹⁷ vadászgépek építésével az USA a légi fölény ismételtelen növekedett. Ezt a 2010-es évekre kezdte elveszteni, mivel az orosz légierő – az indiai légierővel karöltve – valamint a kínai légierő is saját „ötödik generációs” vadászgépek tervezésébe és megvalósításába fogott.¹⁸ Az ennek eredményeként megalkotott prototípust az oroszok 2015-ben már széles körben be is mutatták, megmutatva annak zseniális manőverező képességét. Ugyanakkor lopakodó képességének bemutatása még várat magára. Európa országai az elmúlt 25 évben pedig „négy és feledik generációs” vadászrepülőgépeket fejlesztettek ki,¹⁹ fegyverzetükben már a létező legkorszerűbben felszerelve.

A technológiai fölényt részben a légierő tekintetében tárgyaltuk, ugyanakkor más területeken is történt olyan változás, ami ugyancsak a globális pozíciót erodálja. Rakéte technológiában az orosz és kínai haderő természetesen ellenfele az amerikainak, ugyanakkor India és Irán is rendelkezik már speciális képességű rakétákkal.²⁰ A legfejlettebb ilyen képességű eszközök pedig már a nyugat-európai gyártók termékpalettáján is elérhetőek. Újdonság lehet a szárazföldi lopakodást és a tényleges láthatatlanságot vagy csökkent láthatóságot is lehetővé tevő felületek létrehozása, ami a brit hadiipar kutatásainak középpontjában áll,²¹ ezen a területen az Egyesült Államok még nem publikált eredményeket. Ráadásul a közelmúltban mutattak be egy lengyel tank-prototípust is, amely a különböző hő követő és egyéb célzó rendszerek számára láthatatlan.²² További csorbát szenvedett el a hadiipar területén az USA, az új fejlesztésű pixelmintás terepszínű egyenruhákkal, hiszen azok bevezetése után kiderült, hogy a gyakorlati alkalmazásuk során az álcázási képességük közel sem megfelelő.²³ Közben az is nyilvánosságra került, hogy az új hadi fejlesztések keretében épített U.S.S. Freedom hadihajó és annak típusársai az Amerikai Védelmi Minisztérium fő fegyvertesztelője szerint nem élnének túl egy hadi összecsapást, sőt a fegyverrendszerük sem működik megbízhatóan.²⁴

Meglévő technológiai fölényre abban maradt meg, hogy képes az ellenséges ország védelmét

¹⁷ Radarok számára csökkentett érzékelhetőségű vadászgép, amely szerkezeti kialakításának köszönhetően éri el ezt a képességét, míg repülési és manőverezési képességei is kiemelkedőek maradnak. Ennek első típusa az amerikai F-22 Raptor típusú vadászgép. Hadrendbeállítás alatt áll az F-35 Lightning II. típusú vadászgép is.

¹⁸ Szuhaj PAK-FA és a kínai Chengdu J-20.

¹⁹ Eurofighter 2000, Rafale C, JAS 39 Gripen.

²⁰ Nem részletezzük a speciális képességeket, de itt az irányíthatóságot, célravezetési képességet, hatótávolságot, indítási környezetet (például víz alatti indítás), hordozófejek számát, több célpontos egyidejű megsemmisítést értjük.

²¹ Öt éven belül láthatatlan tankok lopakodnak a harctereken. HVG.hu 2011.12.03. http://hvg.hu/tudomany/Ot_even_belul_lathatatlan_tankok_lopakodnak_ZV832Q Hozzáférés: 2016.01.04.

²² Láthatatlan tankot gyártottak a lengyelek. MNO.hu 2014.04.04. <http://mno.hu/tudomany/lathatatlan-tankot-gyartottak-a-lengyelek-1219507> Hozzáférés: 2016.01.04.

²³ How U.S. Army spent \$5BILLION on 'failed' pixel camouflage... because they 'wanted to look cooler than Marines' DailyMail.co.uk 2012.06.25. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2164686/How-U-S-Army-spent-5BILLION-failed-pixel-camouflage--wanted-look-cooler-Marines.html> Hozzáférés: 2016.01.04.

²⁴ VARGA-TÓTH TAMÁS (2013): Nem bírna ki egy csatát a szupermodern hadihajó. Kitekintő.hu http://kitekinto.hu/amerika/2013/01/23/nem_birna_ki_egy_csatat_a_szupermodern_hadihajo/#.VrjgeZd9mSo Hozzáférés: 2016.01.04.

gyors és pontos légi támadásokkal megbénítani, majd a haderejét partraszállással és gyors reagálású erők frontvonal mögé „dobásával” eljuttatni a célszág területére, felmorzsolva annak maradék ellenállását. Ezt technológiai fölénye alapján képes végrehajtani²⁵ a technológiai téren kevésbé fejlett országokkal szemben. Ugyanakkor a jelenlegi szövetséges államokkal szemben már nem tudná ezt kivitelezni, nem is beszélve a kínai-orosz felekről.

Összefoglalva tehát látható, hogy haderejét tekintve az Egyesült Államok még mindig vezető hatalom, de korántsem nevezhető már olyan csak rá jellemző globális képességekkel rendelkező hatalomnak, mint amivé a XX. században fejlődött. Ezt a képet erősíti a 2011-es líbiai polgárháború, ahol a főszerepet az európai országok hadereje játszotta és a 2013-as mali konfliktus, ahol francia katonai erő bevetése történt meg. Elmondható továbbá, hogy a teljes „Arab-tavaszi” elnevezésű forradalmi hullám alatt az USA inkább, mint szemlélődő, jóváhagyó, vagy ellenző pozícióban tetszelgett, semmint katonailag aktív résztvevőként.

A Szíriában kitört polgárháború elején sem reagált katonailag, mivel politikai síkon Oroszország és Kína ezt ellenezte. Ugyanakkor a vegyi fegyvereket is bevető harcok komoly alapot jelenthettek volna egy katonai beavatkozáshoz, hiszen 2003-ban Irak megtámadásának alapja a vegyi fegyverek birtoklása és esetleges bevetése ellen irányult, a hivatalos magyarázat szerint. Mindenesetre az USA eleinte kiképzéssel és anyagilag is támogatta a szír felkelőket, de később *Barack Obama* is elismerte,²⁶ hogy korábban alábecsülték az események súlyosságát. Így az ország csupán három évvel később, már az *Iszlám Állam* elleni harc kapcsán kapcsolódott be fegyveresen a szíriai konfliktusba.

2011-2012-ben az Iránnal kapcsolatos konfrontáció során az amerikai hadiflotta *Hormuszorosban* való megjelenése sem tántorította el kezdetben az iráni vezetést atomprogramja folytatásától, sőt kifejezetten provokálták az USA-t, olyan nyilatkozataikkal, hogy minden ellenük irányuló katonai cselekményt meg fognak torolni, és meg is van hozzá a megfelelő eszközük. Ekkor az USA és a szövetséges Európai Unió igyekezett pénzügyi blokád alá vonni Iránt. Ez az USA gazdasági elsőbbségének megrendülésének is köszönhetően – mely tényezőt a későbbiekben részletesen is bemutatjuk – nem aratott teljes körű sikert, többek közt azért sem, mert Kína, Oroszország, és India továbbra is kereskedett Iránnal, szembe menve az USA akaratával. Sőt, Oroszország kilátásba helyezte Irán fegyverekkel való támogatását is. Ráadásul az euró zóna válsága által leginkább sújtott országok jelentős iráni olajimportra szorultak, így a művelet európai támogatása is nehézségekbe ütközött. Ugyanakkor hosszútávon a perzsa állam, gazdasági stabilitása megrendült, amely az atomprogramja átgondolását irányozta elő.

Gazdasági terület

Már *Brzezinski* könyvének megírásakor is kibontakozóban voltak az európai valamint japán gazdasággal kapcsolatos problémák.²⁷ Ekkor még az Európai Unió nem volt túl a keleti bővítésén, ahogy a NATO sem. Az azóta eltelt időben az Európai Unió politikai tekintetben tovább fejlődött, és globális tekintetben is számottevő tényezővé lépett elő. Ugyanakkor a 2007-ben elkezdődő és 2008-ra kiteljesedő gazdasági világválság új perspektívába helyezte a globális szereplőket.

²⁵ Ilyen megoldást láthattunk a 2000-es évek Afganisztáni és Iraki offenzívája során.

²⁶ KÁPLY 2014.

²⁷ BRZEZINSKI 1999. 82.

Az első és legfontosabb tényező, hogy a válság az USA-ból indult el.²⁸ A gazdaság globális volta miatt a legnagyobb amerikai hitelintézet csődjének köszönhetően az egész világon működő különböző hitelintézetek, bankok és államok kerültek csőd közeli helyzetbe, vagy csődbe is mentek. Ennek köszönhetően az Egyesült Államok gazdasági szerepe negatív megítélés alá esett, hiszen az ottani hitelezési szabályok egyszerűségének és a felülvizsgálati mulasztásoknak is nagy szerepe volt a válság kialakulásában. Ez önmagában is gyengítette az USA globális gazdasági vezető szerepét. Másrészt az USA reálgazdasága is hanyatlani kezdett, mind a feldolgozóipari adatok, mind a munkanélküliség, vagy éppen a fogyasztói árindex és az infláció tekintetében. Ugyanígy az Európai Unió gazdasága is megroppant, amely központi hitelezési rendszerrel próbálta megoldani a hirtelen felmerült problémát.

Ennek köszönhetően elindult egy olyan folyamat, amit a tárgyalat mű is előrevetített, mégpedig egy egységesebb Európai Unió felé törekvés.²⁹ Németország és Franciaország két vezető politikusa³⁰ karöltve próbálta megoldani a válságot és különböző megszorításokat bevezetni az Unió államaiban, legfőképpen azokban, amelyek pénzügyi segítségre szorultak. A válság rámutatott arra, hogy az Unió tagállamainak szüksége van egymásra, vagy inkább szükségük van Németország hihetetlen gazdasági erejére, és így cserébe a tagállamoknak a Németország által kijelölt útra kell lépniük.

Fontos megemlítenünk, hogy amíg a válság globális mivoltáról beszélünk, van olyan ország, amelyet ugyan érint, de ezzel együtt képes továbbra is gazdasági növekedést mutatni évről évre. Ez nem más, mint Kína. Ha globális erejű gazdaságot keresünk, az jelenleg Kínára jellemző. Kína természetesen ezt kihasználva fiskális támogatásokkal igyekszik egyrészt befolyást szerezni önmagának a globális politikában, másrészt olyan gazdasági kapcsolatokra szert tenni, amik tovább növelik gazdaságát, harmadrészt pedig igyekszik megmenteni a globális piac szereplőit a csődtől, hogy legyenek gazdasági partnerei a további kereskedelemben.

Érdekes adat, hogy a Forbes magazin által kiadott – a világ legnagyobb vállalatait felsoroló – publikációban³¹ az első 4 helyen kínai bank áll, de összességében a top 10 vállalat közül 5 kínai és csak 5 amerikai. Ugyanakkor ezek a kínai vállalatok a pénzügyi szektort erősítik és nem a kutatás-fejlesztést.

Összefoglalva tehát azt láthatjuk, hogy míg a vezető szerep tradicionálisan³² az Egyesült Államoké, addig a valóságban az egységes európai piac létrejöttével, az euró bevezetésével, valamint Kína és India gazdasági stabilitásának és erejének növekedésével, valamint a közel-kelet olajmonarchiáinak kialakulásával a hatalmi egyensúly eltolódott. A Goldman Sachs által közzétett tanulmányból³³ kiderül, hogy a BRICS néven tömörülő országok³⁴ 2040-re nagyobb gazdasági termelést fognak elérni, mint a G7 államok. A közösség saját valutaalapot és fejlesztési bankot is létrehozott. A két pénzügyi intézet tulajdonképpen a washingtoni székhelyű Világbank és

²⁸ A krízis a Lehman Brothers csődvédelmi kérelmével indult 2008. szeptember 15-én a reggeli órákban. Innen datálhatjuk a válság kezdetét, mert az Amerikai Szövetségi Banknak (FED) rögtön két nap alatt 172 milliárd dollárú hitelt kellett nyújtania, hogy kisegítse az óriásvállalatot.

²⁹ BRZEZINSKI 1999. 104–106.

³⁰ Angela Merkel és Nicolas Sarkozy

³¹ The World's Biggest Public Companies 2015. Forbes. <http://www.forbes.com/global2000/list/> Hozzáférés: 2016.01.27.

³² Például a WTI és BRENT hordónkénti árát még mindig USA-dollárban számolják, ahogy a legtöbb nyersanyagét is.

³³ CARLSON-TRIVEDI-URSÚA-WILSON 2011.

³⁴ Brazília, Dél-Afrikai Köztársaság, India, Kína, Oroszország

Nemzetközi Valutaalap (IMF) tükörképe, és azzal a céllal jött létre, hogy erősítse a fejlődő világot képviselő öt ország nemzetközi pénzügyi súlyát és jelentőségét.

Ne felejtjük el azonban, hogy míg jelenleg egy-egy amerikai gazdasági makro adat még árfolyam befolyásoló tényezőként jelenik meg a globális áru- és részvény piacokon, ugyanakkor már a fentebb említett szereplőkre vonatkozó adatok is globális árfolyamváltozásokat idéznek elő.

Technológiai terület

Ezt a területet részint a hadiipar kapcsán már érintettük, másrészt viszont fontos még kitérnünk rá, hiszen az USA igazán számottevő eredményei ezen a területen tapasztalhatóak. Az utóbbi évtizedben a technológiai területen sikerült megőriznie, sőt növelnie a vezető pozícióját. Ez leginkább a számítástechnikát és a hozzá kapcsolódó területeket érinti. Olyan globális befolyással bíró cégeknek³⁵ ad otthont, amelyek lassan minden ember életében jelen vannak az egész világon. E vállalatok kutatás-fejlesztési és innovációs előremutatása az, amely biztosítja az USA helyzetét a következő évtizedekre vonatkozóan is. Jelenleg csak az IT területen olyan fejlődési perspektívák mutatkoznak, amik vélhetően gyökeresen megváltoztathatják az emberi életet a következő 30 évben. Nem mellesleg ezek segítségével ismét gazdasági elsőséget szerezhet meg az USA, amennyiben ezeket a cégeket otthon tudja tartani. Ugyanis jelenleg a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy infrastruktúráisan és a gazdasági környezetet tekintve is versenyképes alternatívát tudjon nyújtani.

Ez nem lesz túl egyszerű a következő 5-10 évben, hiszen Indiában olcsó és „akcentus nélküli” munkaerőhöz lehet jutni folyamatosan fejlődő infrastruktúra mellett, Európában az Unió által támogatott kutatásokhoz, Dubaiban pedig a legmodernebb infrastruktúrához és utánózatlan életszínvonalhoz.

Politikai terület

Ez a terület az, amelyben az ugyancsak USA dominanciát mutat, de itt is szűkülő térrel. Az amerikai hírszerzésnek köszönhetően a diplomáciai manőverezések a XX. században megszokott olajozottsággal működnek, ugyanakkor ezt a tevékenységet erőteljesen beárnyékolta a WikiLeaks weboldal, amely több ország – köztük az USA – hírszerzési anyagait hozta nyilvánosságra, és így az addig csak sejtett amerikai műveletek³⁶ egy részéről is lehullt a lepel. Ennek köszönhetően számos eredeti motivációra, és őszinte véleményre is fény derült akár a diplomáciai levelezések³⁷ köréből is. Ez rendkívül kellemetlen volt az egyes országoknak – köztük az Egyesült Államoknak is – hiszen ezek nyelvezete, megfogalmazása nem a „nagyközönség” számára íródott, így gyakran sértő kijelentéseket³⁸ is tartalmaztak.

³⁵ Microsoft, Google, Exxon Mobil, General Electric, Apple stb.

³⁶ Adatgyűjtésre kérték a Magyarországon dolgozó diplomatákat. Index.hu 2010.12.03. http://index.hu/kulfold/2010/12/03/adatgyujtesre_kertek_a_magyarorszagon_dolgozo_diplomatakat/ Hozzáférés: 2016.01.27.

³⁷ A WikiLeaks 2010 novemberének végén kezdte el nyilvánosságra hozni a birtokába jutott 250.287 darab amerikai diplomáciai táviratot.

³⁸ Megvannak az első magyar Wikileaks-dokumentumok. Index.hu 2010.12.01. http://index.hu/kulfold/2010/12/01/megvannak_az_első_magyar_dokumentumok/ Hozzáférés: 2016.01.27.

A másik, sokkal nagyobb nemzetközi sokkhatást kiváltó esemény volt az *Edward Snowden* nevével fémjelzett lehallgatási botrány. *Snowden* az amerikai *Nemzetbiztonsági Ügynökség* (NSA) volt munkatársa 2013 májusában, Hongkongban olyan adatokat hozott nyilvánosságra, amelyek azt bizonyították, hogy az amerikai titkosszolgálatok a világon szinte bárki internetes tevékenységét megfigyelhették, válogatás nélkül hallgattak le telefonhívásokat és tartották azokat adatbázisban. Külön kínos, hogy napvilágot látott a tény, miszerint az Egyesült Államokkal szövetséges Németország politikusainak, sőt kancellárjának *Angela Merkel*nek a telefonját is lehallgatták.³⁹ Ez a transzatlanti szövetségi rendszeren belül is komoly kihívást jelentett, hiszen a kölcsönös bizalom nagymértékben megrendült, továbbá az Egyesült Államok nemzetközi reputációja is jelentősen erodálódott.

A problémát fokozta, hogy az USA hírszerzése nem csak a saját határain belül kezdett el operatíván ténykedni, hanem – kihasználva globális pozícióját – más országoktól is elvárt olyan intézkedésekre irányuló lehetőséget, amelyek nem nevezhetőek éppenséggel száz százalékos átláthatónak, vagy demokratikusnak.⁴⁰

Ezektől az eseményektől eltekintve az Egyesült Államok globális politikaformáló képessége megmaradt, de – legalábbis ami a finom módszerekkel történő befolyásolást illeti – a dolga nehezebbé vált, hiszen a botrányok miatt felszínre került módszerek és technikák ellen a legtöbb ország elhárító szerve elkezdte a felkészülést.

Katonailag aktív Oroszország

Az USA politikai szerepvállalásának alakulására a további nagyhatalmi szereplők viselkedése és térnyerése is kiemelt hatással van. Jelen tanulmány Oroszországot vizsgálja, hiszen a bipoláris világrend felbomlásának egyik nagy kérdése volt, hogy mi fog történni Oroszországgal a geopolitika terén. *Brzezinski* fentebb említett műve Oroszországot a demokratizálódás útjára lépő országgént vizionálta, amely regionális hatalomként fog komoly szerepet betölteni. Helyette viszont – a jelenleg is zajló események tükrében – kijelenthető, hogy Oroszország valóban regionális hatalom, de ismételten a nagyhatalmi pozíció elérésére törekszik.

Oroszország felismerte, hogy Ukrajna fontos hídfő az eurázsiai szerepvállalásban, ezért részéről 2006-2008 között egy az országra irányuló állandó politikai-, gazdasági- és médianyomás volt megfigyelhető. Ennek a nyomásnak nem kedvezett az sem, hogy Ukrajna nem olyan mértékű fejlődést mutatott be a demokratizálódás folyamatában, mint ami a nemzetközi közösség részéről elvárt volt és ezért az évek múlásával sem került sokkal közelebb az Unió csatlakozáshoz. További balszerencsés fordulat volt az orosz gáztól való nyugat-európai függést csökkentő célkitűzés, amelynek eredményeképpen Európában olyan alternatív megoldásokat kerestek, amik Ukrajnát is elkerülik. Így Ukrajna európai szemszögből leértékelődött, ugyanakkor az Egyesült Államok és Oroszország szempontjából továbbra is geostratégiai fontossága volt.

A helyzet végül a Krím-félsziget Ukrajnától való elszakadásában és Oroszországhoz való csatlakozásában eszkalálódott, amelyet a nemzetközi közösség nem ismert el, majd a kelet-ukrajnai területek elszakadási kísérletével kirobbant a kelet-ukrajnai háború. A 2008-ban kialakult

³⁹ NSA-botrány: német minisztereket is lehallgattak. Euronews 2015.07.02. <http://hu.euronews.com/2015/07/02/nsa-botranynemet-minisztereket-is-lehallgattak/> Hozzáférés: 2016.01.27.

⁴⁰ Például az Európába telepített állítólagos CIA-táborok. Lsd.: Titkos CIA-táborok Kelet-Európában? MNO.hu 2005. 11.03. http://mno.hu/migr_1834/titkos-ciataborok-keleteuropaban-538849 Hozzáférés: 2016.01.27.

orosz-grúz háború tanulságából okulva – miszerint sem az USA sem az EU nem volt képes gyors reagálással beleszólni a háborúba – a kelet-ukrajnai helyzet rendezési kísérletében már Németország és Franciaország játszotta a főszerepet, míg az Egyesült Államok a NATO tagállamokban növelte katonai jelenlétét, ezzel is világos határt szabva az esetleges orosz törekvéseknek. Az Egyesült Államok további intézkedésként gazdasági szankciókat vezetett be Oroszország ellen, amihez az Európai Unió is csatlakozott. Ebben az esetben látszik, hogy az Európai Unió az USA szövetségeseiként lépett fel, ezzel is geopolitikai teret nyerve a maga számára. Fontos kihangsúlyoznunk, hogy képességeiket tekintve a világ két legnagyobb gazdasági, technológiai, politikai és katonai ereje koncentrálnak e két szereplőnél.⁴¹

A fentebb tárgyalt ukrán konfliktusok előzményét jelentette a NATO keleti rakétavédelmi pajzsának⁴² harmadik fázisa. Ekkor már konkrét fenyegetés hangzott el Oroszország részéről: „Amennyiben a helyzet tovább romlik, megelőző csapás alkalmazása mellett dönthetünk.” mondta *Nikolaj Makarov* orosz vezérkari főnök 2012. május 3-án,⁴³ egy nappal azután, hogy *Anatolij Antonov* orosz védelmi miniszter helyettes azt nyilatkozta: „Amikor az amerikaiak hozzálátnak a rakétavédelmi rendszer harmadik fázisának kivitelezéséhez Európában és úgy gondoljuk, hogy stratégiai nukleáris erőnk hatékonysága veszélybe kerül, súlyos lehetőségek merülnek majd fel a megfelelő orosz válaszlépést illetően.”⁴⁴

Az Egyesült Államoknak és az Európai Uniónak nem ez volt az első esete a közelmúltban, hogy az Oroszországgal kapcsolatos stratégiájukat újra kellett tervezni, példaképpen említhetjük *Vlagyimir Putyin* új perspektívát körvonalazó, 2011 végén tett kijelentését, miszerint létrehoznák az *Eurázsiai Uniót*. 2011 júliusában Oroszország, Kazahsztán és Fehéroroszország közös vámuniót hozott létre, 2012. január 1-jétől pedig létrejött az *Egységes Gazdasági Térség*, amiről a három ország vezetői már korábban megállapodtak.⁴⁵ A 2015. január 1-jén elinduló gazdasági együttműködésben egy 165 millió emberre kiterjedő egységes piacon, egységes gazdasági jogszabályokkal segítenék a vállalkozásokat, és előbb-utóbb szabaddá tennék a tőke és a munkaerő áramlását. Ehhez az Unióhoz 2014. október 9-én Örményország is csatlakozott.⁴⁶

A jövőbeli elképzelés szerint a közös politikai, gazdasági, katonai, vám, humanitárius és kulturális térséget alkotó konföderációs államszövetség önálló piaccá és a világ egyik geopolitikai pólusává válna, határai az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig húzódnának. Ebből is kirajzolódik az a törekvés, hogy Moszkva helyreállítsa a befolyását az egykori Szovjetunió utódállamainak többsége felett.

A már fentebb említett szíriai polgárháborúba 2015. szeptember 20-án belépő Oroszország szerepvállalásával megerősítheti világpolitikai szerepét, hiszen a Közel-Keleten egy oroszbarát

⁴¹ DAVID C. GOMPERT 2006. 68–69.

⁴² Oroszország többször is aggodalmát fejezte ki a rakétavédelmi pajzs tekintetében, mivel szerintük a rendszer, kiépültével képes lesz előre jelezni, illetve adott esetben elfogni vagy megsemmisíteni akár az orosz rakétákat is, amely gyengíti az orosz haderő ütőképességét, felborítva ezzel a hidegháború után kialakult erőegyensúlyt.

⁴³ Oroszország már megelőző csapással fenyeget a rakétavitában. Index.hu 2012.05.03. http://index.hu/kulfold/2012/05/03/oroszorszag_mar_megelozo_csapással_fenyeget_a_raketavitaban/ Hozzáférés: 2016.01.27.

⁴⁴ Russia warns 'point of no return' imminent in US missile defense talks. Russia Today. 2012.05.02. <https://www.rt.com/politics/russia-us-missile-defense-arms-race-iran-406/> Hozzáférés: 2016.01.27.

⁴⁵ Russia, Kazakhstan, Belarus Sign Treaty Creating Huge Economic Bloc. Time.com. 2014.05.29. <http://time.com/135520/russia-kazakhstan-belarus-treaty/> Hozzáférés: 2016.01.27.

⁴⁶ Örményország csatlakozott az Eurázsiai Gazdasági Unióhoz. Kitekintő.hu. 2014.10.11. http://kitekinto.hu/europa/2014/10/11/ormenyorszag_csatlakozott_az_eurazsiai_gazdasagi_uniohoz/#VJX3JV4BA Hozzáférés: 2016.01.27.

társég létrehozásával a nyugati tömböt gyengítheti. A Szíriában eddig is jelenlevő orosz erők⁴⁷ így biztosíthatják tovább Oroszország mediterrán kapcsolatait, és ehhez viszont stabil szövetséges országra van szükségük, amit az *Aszad-rezsim* tud biztosítani számukra. Így a térségben eddig elkönnyvelt orosz befolyási övezeti veszteségek – mint Egyiptom, Líbia – nem folytatódhatnak tovább, sőt egy erősebb iráni, libanoni, szíriai tengellyé kovácsolódhatnak a jövőben.

Természetesen sok támadás érte Oroszországot a beavatkozását illetően, többek között azért, mert az Iszlám Állam elleni fellépésként aposztrofált légitámadások az *Aszad-rezsim* ellenzékét is nagymértékben érintették. Az igazi kérdés az, hogy a katonai beavatkozással sikerül-e Oroszországnak valóban tartós békét elérnie Szíriában, és így a Közel-Kelet egyfajta stabilizációját is megteremteni, hiszen akkor a globális politikai téren egy ismételten számottevő hatalommá léphet elő, amelyre a Nyugatnak valahogyan reagálnia kell.

Jelenleg elmondható, hogy a belső gazdasági és politikai gyengeségei alapján Oroszország nem tekinthető hatalmas, globális politikai aktornak, de jelentős olaj- és gázkészletei és ennek köszönhetően egyes európai országokkal szemben kiépített függőségi viszonyainak köszönhetően jelentős regionális hatalomnak tekinthető. Ezt a képet pedig a jelentős nukleáris hadereje teszi teljessé.

Perspektívák

A fentebb tárgyalt események egyaránt azt mutatják, hogy az USA-nak nem sikerült olyan mértékben megtartania globális pozícióit, mint amilyeneket elért a XX. század elején és olyan új kihívások jelentek meg a globális politikában, amelyek hatására az USA elkezdte elveszteni egyeduralmát a világ ügyeinek intézésében. Ahogy *Fareed Zakaria* könyvében is írja: „*A posztamerikai világ fokozódó önbizalma azt jelenti, hogy vannak olyan hozzáértő önkéntesek, akik bölcsen tudnak olyan helyzetekben cselekedni, amikor az USA nem tud, vagy nem akar.*”⁴⁸ Az Egyesült Államok az elmúlt évtizedben már nem töltötte be mindenkor azt a „Világ csendőre” szerepet, amely régebben jellemezte, teret engedett a feltörekvő hatalmak számára is a különböző konfliktusok rendezésében.

Természetesen nem arról van szó, hogy az USA gyorsan süllyedne, és új hatalom veszi át a helyét a világpolitika színterein, hanem arról, hogy az eddigi egyedülálló képességei már nem egyedülállóak, és az ennek köszönhetően eddig koncentrált globális hatalmi centrum eltolódik, többszereplőssé válik. Ez az újonnan kialakuló hatalmi rendszer, merőben újszerű lehet majd, hiszen sem a régi – európai hatalmak által dominált – többpólusú világrendre, sem a hidegháborúra jellemző bipolaritásra, sem pedig az azt követő egypólusú világrendre nem fog hasonlítani. Hiszen a felgyorsult gazdasági és pénzügyi globalizációnak köszönhetően a tőke koncentrációja is elkezdett felbomlani, amit elősegítenek az egyre erősebb ázsiai szereplők, különös tekintettel a Kína mellett működő ASEAN együttműködésre.⁴⁹

Arról nem is beszélve, hogy a jelenlegi konfliktusforrások – a terrrorszervezetek – mind nagyobb problémát jelentenek a globális politikai palettán, ráadásul ezek finanszírozása és térnyerése szintén eddig nem látott sikerességet mutat fel. Az ezen szervezetek elleni fellépés

⁴⁷ A 70-es évek óta Oroszország használhatta a tartuszi haditengerészeti bázist és földközi-tengeri kikötőt.

⁴⁸ ZAKARIA, FAREED 2009. 28.

⁴⁹ Association of South East Asian Nations (ASEAN), Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége. 10 tagállama: Brunei, Fülöp-Szigetek, Indonézia, Kambodzsa, Laosz, Malajzia, Mianmar, Szingapúr, Thaiföld, és Vietnam.

pedig teljesen új együttműködések, hatalmi szövetségeket hozhat létre, amelyekből új hatalmi rend emelkedhet fel.

Jelen tanulmányt talán érdemes egy Brzezinski 2012-ben kiadott könyvében fellelhető mondattal zárni, amely mondat jól összefoglalja a világban zajló eseményeket és felvázol egy lehetséges perspektívát: „*A jelenlegi globális elit fent vázolt összetétele [...] a hatalom történelmi léptékű újraelosztását jelenti a Nyugat kárára, s egyben ennek a hatalomnak a szóródását a világ négy különböző térségében.*”⁵⁰ *

IRODALOM

- BRZEZINSKI, ZBIGNIEW (1999): *A nagy sakktábla*. Amerika világhéghőse és geostratégiai feladatai. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- BRZEZINSKI, ZBIGNIEW (2013): *Stratégiai vízió*. Amerika és a globális hatalom válsága. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- CARLSON, STACY - TRIVEDI, KAMAKSHYA - URSÚA, JOSÉ - WILSON, DOMINIC (2011): *The BRICs 10 Years On: Halfway Through The Great Transformation*. Goldman Sachs Global Economics, Commodities and Strategy Research 2011. <http://blogs.univ-poitiers.fr/o-bouba-olga/files/2012/11/Goldman-Sachs-Global-Economics-Paper-208.pdf> Hozzáférés: 2016.01.27.
- DAVID C. GOMPERT (2006): Mit akar Amerika Európától? In Vincze Hajnalka (szerk.): *A transzatlanti vita*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- GIDDENS, ANTHONY (2008): *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KÁPLY MÁTYÁS (2014): Obama: alábecsültük a Szíriában zajló eseményeket. Kitekintő.hu http://kitekinto.hu/iszlam/2014/09/30/obama_alabecsultuk_a_sziriaban_zajlo_esemenyeket/#VqAKzpd9mSp Hozzáférés: 2016.01.10.
- VARGA-TÓTH TAMÁS (2013): Nem bírna ki egy csatát a szupermodern hadihajó. Kitekintő.hu http://kitekinto.hu/amerika/2013/01/23/nem_birna_ki_egy_csatat_a_szupermodern_hadihajoj/#VrjgeZd9mSo Hozzáférés: 2016.01.04.
- ZAKARIA, FAREED (2009): *A posztamerikai világ*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Egyéb források:
- Adatgyűjtésre kérték a Magyarországon dolgozó diplomatákat. Index.hu 2010.12.03. http://index.hu/kulfold/2010/12/03/adatgyujtesre_kertek_a_magyarorszagon_dolgozo_diplomatakat/ Hozzáférés: 2016.01.27.
- Az EP vizsgálatot indít a CIA-táborok ügyében. BruxInfo 2006.01.18. <http://bruxinfo.hu/cikk/00000000-az-ep-vizsgalatot-indit-a-cia-taborok-ugyeben.html> Hozzáférés: 2016.01.27.
- How U.S. Army spent \$5BILLION on 'failed' pixel camouflage... because they 'wanted to look cooler than Marines' DailyMail.co.uk 2012.06.25. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2164686/How-U-S-Army-spent-5BILLION-failed-pixel-camouflage--wanted-look-cooler-Marines.html> Hozzáférés: 2016.01.04.
- Láthatatlan tankot gyártottak a lengyelek. MNO.hu 2014.04.04. <http://mno.hu/tudomany/lathatatlan-tankot-gyartottak-a-lengyelek-1219507> Hozzáférés: 2016.01.04.
- Magyar bürokratikus túlélőről írnak a Wikileaks-iratokban. Index.hu 2010.12.03. http://index.hu/kulfold/2010/12/03/magyar_burokratikus_tulelorol_irnak_a_wikileaks-iratokban/ Hozzáférés: 2016.01.27.
- Megvannak az első magyar Wikileaks-dokumentumok. Index.hu 2010.12.01. http://index.hu/kulfold/2010/12/01/megvannak_az_első_magyar_dokumentumok/ Hozzáférés: 2016.01.27.
- NSA-botrány: német minisztereket is lehallgattak. Euronews 2015.07.02. <http://hu.euronews.com/2015/07/02/nsa-botrany-nemet-minisztereket-is-lehallgattak/> Hozzáférés: 2016.01.27.

⁵⁰ BRZEZINSKI, ZBIGNIEW 2013. 44.

- Oroszország már megelőző csapással fenyeget a rakétáitában. Index.hu 2012.05.03. http://index.hu/kulfold/2012/05/03/oroszorszag_mar_megelozo_csapással_fenyeget_a_raketavitaban/ Hozzáférés: 2016.01.27.
- Örményország csatlakozott az Eurázsiai Gazdasági Unióhoz. Kitekintő.hu 2014.10.11. http://kitekinto.hu/europa/2014/10/11/ormenyorszag_csatlakozott_az_eurazsiai_gazdasagi_uniohoz/#.VJX3JV4BA Hozzáférés: 2016.01.27.
- Öt éven belül láthatatlan tankok lopakodnak a harctereken. HVG.hu 2011.12.03. http://hvg.hu/tudomany/Ot_even_belul_lathatatlan_tankok_lopakodnak_ZV832Q Hozzáférés: 2016.01.04.
- Russia, Kazakhstan, Belarus Sign Treaty Creating Huge Economic Bloc. Time.com 2014.05.29. <http://time.com/135520/russia-kazakhstan-belarus-treaty/> Hozzáférés: 2016.01.27.
- Russia warns 'point of no return' imminent in US missile defense talks. Russia Today 2012.05.02. <https://www.rt.com/politics/russia-us-missile-defense-arms-race-iran-406/> Hozzáférés: 2016.01.27.
- The World's Biggest Public Companies 2015. Forbes 2015. <http://www.forbes.com/global2000/list/> Hozzáférés: 2016.01.27.
- Titkos CIA-táborok Kelet-Európában? MNO.hu 2005. 11.03. http://mno.hu/migr_1834/titkos-ciataborok-keleteuropaban-538849 Hozzáférés: 2016.01.27.

NYERGES ÁDÁM

nyerges.adam@pte.hu

PhD hallgató (PTE-BTK), egyetemi oktató (METU)

Lehet-e a terroristát vallomásra kényszeríteni?

Guantánamo és a CIA akciók emberi jogi alapkérdései



— *Is it possible to force the terrorists to signed a confession? – The basic questions of human rights in view of Guantanamo and the CIA actions* —

ABSTRACT The aim of this study is to examine in the title described legal and ethical problems. At the beginning of the study we clarify the legal frameworks and then examine the possibilities of the human rights feasible. This is a very special and sensitive situation, therefore the author of this study does not want to take a position on this controversial issue. This study is only a summary, which clarifies and takes into consideration the most circumstances of the topic.

KEYWORDS terrorism, guantanamo, human rights, torture

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.5 <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Nyerges Ádám (2016): Lehet-e a terroristát vallomásra kényszeríteni? – Guantánamo és a CIA akciók emberi jogi alapkérdései. *Belvedere Meridionale* 28. évf. Különszám. 49–59. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Ez a tanulmány megpróbálja a címben leírt problémát jogi, majd pedig erkölcsi alapon megvizsgálni. A tanulmány elején tisztázzuk a jogi kereteket, és kitérünk az emberi jogok vonatkozó szakaszaira, majd ezek után az adott speciális körülményekre vonatkoztatva vizsgáljuk meg az emberi jogok betartásának, betarthatóságának lehetőségeit. Ezek után mindezt erkölcsi, morális szempontból vizsgáljuk meg. A tanulmánynak viszont nem feladata állást foglalni eme nemzetközi szinten is igen vitatott kérdésben, csupán tisztázó, a legtöbb körülményt figyelembe vevő, összefoglaló műnek íródott.

Az emberi jogok nemzetközi védelmének alapjai

Történetileg az első jogok biztosítása először Angliában a Magna Charta Libertatum révén jelent meg. A Magna Charta Libertatum az 1215. június 1-én Földnélküli János angol király által aláírt szabadságlevél. A király kül- és belpolitikájával – ami a hűbéresek és városok kiváltságait sértette – elégedetlen bárók kényszerítették, hogy fogadja el az okiratot. A 63 cikkelyt tartalmazó Magna Charta Libertatum biztosította az egyházi és világi bárók, valamint a városok jogait, kiváltságait, személyi és vagyoni biztonságát. Rendelkezéseket tartalmazott a kereskedelem, vám- és pénzügyek területén, valamint elrendelte a súlyok és mértékek egységesítését is. Egy 25 tagú bizottság volt hivatva arra, hogy az uralkodóval betartassa. 1225-ben megújítására került sor.¹ Később, az 1628-ban megjelent Petition of Right a kényszerintézkedések ellen tiltakozva követelte többek között annak biztosítását, hogy törvényes ítélet nélkül senkit ne lehessen tartóztatni, illetve bebörtönözni.

1689 a Bill of Rights (más néven: Jognyilatkozat) megszületésének éve, mely máig érvényben van Nagy-Britanniában. A Bill of Rights az angol alkotmányos monarchia alapvető jogszabálya, amely nagymértékben korlátozta a királyi felségjogokat. Bár *III. (orániai) Vilmos* angol királynak nem voltak ínyére ezek a megszorítások, de végül elfogadta a parlament döntéseit. A Bill of Rights a parlament jogainak biztosítását tartalmazta, és segített megszilárdítani az alkotmányos monarchia alapjait.²

Az Egyesült Államok jogrendjében az 1776-ban elfogadott Függetlenségi Nyilatkozattól fogva jelen van az alapvető szabadságjogok biztosítása és az egyenlőség elve.³

Franciaországban a forradalom után, 1789. augusztus 26-án kihirdetett Emberi és polgári jogok nyilatkozata⁴ deklarálta először az emberi jogok sérthetetlenségét, és az emberek egyéni és közösségi jogait. A dokumentum a következő alapvetéssel kezdődik, amely a lefektetett alapvető jogokat már ekkor a francia polgárokon túl, kivétel nélkül mindenkire érvényesnek tekintette és tekinti máig:

¹ Sz. JÓNÁS 1971. 614–617.

² Főbb rendelkezései: Az uralkodó nem helyezheti hatályon kívül a parlament által elfogadott törvényeket, a törvényeket a választott parlament hozza. Hadügyekben és pénzügyekben a parlament dönt, az uralkodó békeidőben nem tarthat állandó hadsereget a parlament hozzájárulása nélkül, és nem szabhat ki új adókat a parlament hozzájárulása nélkül. A király joga a választáskor a többségi párt tagjaiból a miniszterek kinevezése. Létre kell hozni a független bíróságot; a király köteles időnként összehívni a parlamentet; a király egyszemélyű hatalom, de csak vétőjoga van. Az uralkodó nem zárkozhat el a kérvények elől; nem tagadhatja meg a protészantsoktól a fegyverviselés jogát; indokolatlanul nem szólhat bele a parlamenti szavazásokba; nem büntetheti meg a parlamenti képviselőket azért, amit a vitákon mondtak; és nem szabhat ki kegyetlen büntetéseket.

³ USA függetlenségi nyilatkozata.

⁴ La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen

„Minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad, a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak.”⁵

A nyilatkozat népszuverenitást, esélyegyenlőséget hirdetett, valamint kimondta, hogy a törvény előtt minden ember egyenlő, és különbségtétel csak erényei és képességei alapján képzelhető el köztük. Megcáfolta a királyok isteni legitimitációját, helyette a „minden polgár egyformán alkalmazható minden közhivatalra, állásra és méltóságra” elvet vezette be. Minden polgár természetes és elvülhetetlen joga „a szabadság, a tulajdon, a biztonság és az elnyomással szemben való ellenállás”. A nyilatkozat megállapítja, hogy a jogokra való igény abból a tényből származik, hogy „Az egyes ember természetes jogainak gyakorlása más korlátokba nem ütközhetik, mint azokba, amelyek a társadalom többi tagjai számára ugyanezen jogok élvezetét biztosítják”. Ezért a jogokat a nyilatkozat a „közakarát kifejezéseként” kezeli, így hirdet jogegyenlőséget és „csak a társadalomra nézve ártalmas cselekedeteket” tiltja. A nyilatkozat szólásszabadságot és sajtószabadságot biztosít és némileg csekélyebb biztosítékot ad a vallásszabadságra: „feltéve, hogy (...) e nézetek megnyilvánulása a törvényes rendet nem sérti”. A nyilatkozat tiltja az *ex post facto*⁶ büntetőjog alkalmazását és a gyanúsítottal szembeni indokolatlan durvaságot, ugyanakkor az ártatlanság vélelmét⁷ is hirdeti.

A forradalom előtti Franciaországban, miután az illetékes hatóságok vád alá helyezték, technikailag azonnal bűnösnek kezelték az embert, a parlament névre hallgató királyi törvényszékek pedig kínzásnak vethették alá, hogy vallomást csikarjanak ki belőle. A védelemnek nagyon kevés joga volt, tehát az ítéletig az emberek nagyon komoly kockázatnak voltak kitéve, ha meggyanúsították őket.

Az emberi jogokat tehát eredetileg az egyes nemzetek saját maguk számára próbálták deklarálni, és csak a XIX. század második felében, illetve a népszövetségi rendszer idején kezdődött el az emberi jogok nemzetközi szintű védelmének kiépülése. A XX. század második feléig azonban ez a védelem töredezett volt, személyek meghatározott csoportjaira terjedt ki, valamint területileg is korlátozott volt. A második világháborút követően változás következett be, azaz megdőlt az a tézis, amely azt állította, hogy az emberi jogok védelme az államok belügye. Mindez a második világháború által okozott pusztulásnak és az egyes etnikumok, vallásfelekezetek ellen elkövetett kegyetlenkedésekkel szembeni tehetetlenségnek volt köszönhető.⁸

Az emberi jogok védelmének nemzetközi szintű kiépülésében az ENSZ Alapokmánya (1945) jelentette a kiindulópontot, amely az emberi jogok tiszteletben tartásának elvét a nemzetközi jog alapszabályaként fogalmazta meg.⁹ Az ENSZ keretében elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) megerősítette, és értelmezte az Alapokmányban rögzített követelményt, univerzális és általános jelleggel minden emberi lény jogaiként fogalmazva meg azokat.¹⁰ Az emberi jogok nemzetközi védelmének fő jellemzői közé tartoznak a következők:

⁵ Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata.

⁶ Visszamenőleges hatályú.

⁷ Mindaddig, amíg bűnössé nem nyilvánítják, minden ember ártatlannak vélelmezendő.

⁸ „(...) megmentjük a jövő nemzedékét a háború borzalmaiktól, amelyek életünk folyamán kétszer zúdítottak kimondhatatlan szenvedést az emberiségre (...)”. Az ENSZ alapokmánya (részlet).

⁹ „(...) újból hitet teszünk az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfiak és nők, valamint a nagy és kis nemzetek egyenjogúsága mellett (...) megteremtjük azokat a feltételeket, amelyek mellett az igazságosság és a nemzetközi szerződésekből, valamint a nemzetközi jog egyéb forrásaiból eredő kötelezettségek iránti tisztelet fenntartható (...)”. Az ENSZ alapokmánya (részlet).

¹⁰ CHRONOWSKI–RÓZSÁS 2005. 128.

- Az ENSZ által létrehozott egyetemes védelem nem zárja ki a regionális szabályozást és az egyéni védelmi mechanizmust.
- Az emberi jogok oszthatatlanok és egymással kölcsönös összefüggésben állnak.¹¹
- Az általános mellett a speciális védelem is megjelenik.¹²
- Fokozódik a nemzetközi ellenőrzés hatékonysága az emberi jogi kötelezettségek végrehajtásának aspektusában.

A súlyos emberi jogsértésekért kétféleképpen történhet nemzetközi szintű felelősségre vonás. Az első lehetőség, hogy az egyes államok egy univerzális büntető joghatóságot állapítsanak meg a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetőivel szemben. A második lehetőség az egyedi vagy általános büntetőbíróóság felállítása.¹³

Az emberi jogok univerzális és regionális normatív alapjai közül két katalógust kell megemlíteni: Az ENSZ égisze alá tartozó, 1966-ban létrehozott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát (PPJNE), valamint az Európa Tanács keretében Rómában, 1950-ben kötött Emberi Jogok Európai Egyezményét (EJEE).¹⁴ E két katalógus közös sajátosságai, hogy – általános okmányok, azaz katalógusszerűen tartalmazzák a jogokat, – első generációs jogokra koncentrálnak,¹⁵ – mindkettő tartalmaz egy-egy sajátos ellenőrző mechanizmust, és – mindkettő nemzetközi jogvédő fórumot állít fel.¹⁶

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának következő 3 cikkét fogjuk a továbbiakban elemezni:

- 3. cikk: Minden személynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz.
- 5. cikk: Senkit sem lehet kínvallatásnak, avagy kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni.
- 9. cikk: Senkit sem lehet önkényesen letartóztatni, őrizetbe venni vagy száműzni.

Az egészséghöz, testi épséghez való jogot felöleli az élethez való jog. Az élethez való jog abszolút jellegű, azaz olyan alapjog, amely megelőz minden más jogot. Az abszolút jellegéből lehet azt levezetni, hogy senkit sem lehet az életétől megfosztani, mivel ez minden ember veleszületett joga. Az élet, és ebből kifolyólag az élethez való jog szembeállítható a halállal, és ebből kifolyólag a halálbüntetéssel¹⁷ is. A nemzetközi jogi és európai alkotmányjogi jogfejlődés abba az irányba mutat, amely a halálbüntetés teljes és minden körülmények közötti eltörlését kívánja. Az EJEE részét képező, 1983. április 28-án elfogadott 6. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikke rendelkezik arról, hogy a halálbüntetést el kell törölni, valamint, hogy senkit sem lehet halálbüntetésre ítélni és halálbüntetést nem szabad végrehajtani.¹⁸ Ennek a büntetési nemnek

¹¹ Ugyanis a szabadságjogok és a politikai jogok gyakorlása és védelme nem értelmezhető a gazdasági, kulturális és szociális jogok garantálása nélkül, ezért oszthatatlanok, és ezért állnak összefüggésben egymással.

¹² Pl.: gyermekek jogainak garantálása, vagy faji diszkrimináció tilalma.

¹³ Pl.: a volt Jugoszlávia területén elkövetett súlyos cselekmények ügyében illetékes, Hágában 1993 óta működő törvényszék, vagy a ruandai népirtás elkövetőinek felelősségre vonása tárgyában 1995 óta Arushában eljáró, és ítélező bíróság, vagy az állandó jellegű Nemzetközi Büntetőbíróság, amelynek 1998-ban Rómában írta alá alapokmányát 139 állam és 2002-ben kezdte meg működését.

¹⁴ A PPJNE-t hazánkban az 1976. évi 8. tvr., az EJEE-t pedig az 1993. évi XXXI. tv. hirdette ki.

¹⁵ Személyes, politikai, gazdasági szabadságjogok, státuszjogok, eljárási jogok.

¹⁶ PPJNE: Emberi Jogi Bizottság (2006-tól: Emberi Jogi Tanács), EJEE: Emberi Jogok Európai Bírósága (Strasbourg).

¹⁷ Szembeállítható továbbá az abortusszal is, mivel a folyamat által a magzat anyaméhben belüli életciklusát törlik meg, amely a magzat halálát okozza.

¹⁸ A 6. Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikke a részes tagállamok törvényhozása számára megengedte a halálbüntetés alkalmazását háború, vagy háború közvetlen veszélye idején. A halálbüntetés minden körülmények közötti eltörléséről az Egyezményhez csatolt 13. Kiegészítő Jegyzőkönyv rendelkezik.

az eltörlését támasztja alá az emberi jogi érvelés, ugyanis az élethez és méltósághoz való jogot megsértő büntetésről van szó, illetve utilitarista szempontok alapján az elrettentő és visszatartó ereje nem igazolható.

Az emberi méltóság védelmének joga személyhez fűződő jog. Olyan minimális elismertséghez való jogot értünk alatta, amely biztosítja, hogy a jogalany emberi mivoltát senki ne vonhassa kétségbe, és ebből fakadóan az ehhez tartozó minimális tiszteletet a jogalany megkövetelhesse. Tehát e jog alapján az egyén önrendelkezésének van egy olyan magja, amit kivon mindenki más rendelkezése alól, így az ember alany marad, nem válhat eszközzé, tárggyá. Továbbá az emberi méltósághoz való jog egyfajta hivatkozási alap a bíróságoknak és a hatóságoknak, ugyanis minden esetben hivatkozhatnak rá az egyén védelmében, ha nincs olyan nevesített alapjog, amely az emberi méltóságot kifejezné. Az emberi méltósághoz való jog több részterületből áll, amelyek – megfelelő garanciákkal, törvényi szabályokkal biztosítva – egyenként korlátozhatóak. Ilyen részterület például az önazonossághoz való jog, az önrendelkezéshez való jog, vagy a szociális biztonsághoz való jog, mint például a megélhetési minimum biztosítása.¹⁹

A személyes szabadság az ember természetéből ered, annak önállóságához, jogképességéhez kapcsolódó garancia. A személyes szabadság nem abszolút jog, így korlátozható.²⁰ A korlátozás feltétele, hogy arányos, szükséges, és célszerű legyen és jogszabály írja elő. Önkényesen letartóztatni, fogva tartani senkit sem lehet, ugyanis csak bizonyított jogszabályi tiltás megléte esetén lehetséges valakinek a szabadságát kétségbe vonni, azaz ha az adott cselekményt a büntetőjog szankcionálja szabadságvesztéssel, és a szankcionálandó cselekményt bizonyíthatóan követte el az egyén, azaz jogsértő magatartást tanúsított. A hangsúly itt a bizonyításon, és a jogszabálynak megfelelő bizonyítási és ítélkezési eljáráson van. Az ember személyes szabadsághoz való joga tehát addig tart, amíg annak gyakorlásával mások személyes szabadsághoz való jogának gyakorlását nem korlátozza.

Terrorizmus

A terrorizmus fogalmának definiálásával komoly problémák adódnak a szakirodalomban, többek között azért is, mert a terrorista cselekmények mindig szubjektíven lesznek terroristaként értékelve. Azaz egy politikai erőszakot lehet forradalomnak tekinteni, lehet terrorista akciónak, vagy – ha az állam követi el – szükséges beavatkozásnak, vagy államterrornak. A megítélést sok tényező befolyásolja. Függ a szereplőktől, eszközöktől, módszerektől, eseményektől, elérni kívánt céltől, irányultságtól. Akár azt is mondhatnánk, nézőpont kérdése, mivel egy a nemzetközi bíróság által, valamint a szerb lakosság által háborús bűnösnek tekintett horvát származású egyén, a horvát lakosság szemében ünnepelet háborús hős is lehet, és ugyanez vonatkozik a terrorista akciók szereplőire, végrehajtóira is. Senki nem nevezi magát terroristának, hanem őt nevezik annak. A terrorizmus fogalmának vannak nemzeti szintű meghatározásai is, amik fontosak az államhatalom, illetve a kormányok számára:

Az USA definíciója a következő: „*az erőszak kiszámított alkalmazása vagy erőszakkal való fenyegetés a félelem felkeltésének, a kormányzat és a társadalom megszarolásának, illetve megfélemlítésének céljából.*”²¹

¹⁹ Azaz az állam senkit nem hagyhat éhen halni, mert az ellentétes az emberi méltósághoz való joggal.

²⁰ Szabadságvesztés, letartóztatás, őrizetbe vétel, távortartás stb. esetén.

²¹ TOWNSHEND 2003. 11.

A brit kormány meghatározása szerint a terrorizmus „személyek vagy anyagi javak elleni súlyos erőszak alkalmazása vagy azzal való fenyegetés valamely politikai, vallási vagy ideológiai cél elérése érdekében.”²²

Ezekkel a definíciókkal általános probléma, hogy minden szubnacionális csoportok által alkalmazott erőszakot terrorizmusnak neveznek.²³ Rengeteg definíció van, ami természetesen nem kedvező a jelenség megértésének szempontjából. A nemzetközi terrorizmus egyik neves szakértője, *Walter Laqueur* 35 különböző definíciót tárt fel, és ő maga is alkotott egyet: „a terrorizmus az erő alkalmazása és az erővel való fenyegetés abból a célból, hogy riadalmat (pánikot) keltsen a társadalomban, vagy politikai változást idézzon elő.”²⁴ Fontos lenne az egységes és pontos meghatározás más szempontból is, ugyanis a terroristák, vagy adott nézőpontból az ellenség meghatározása képezné a terrorizmus elleni fellépés alapjának legitimitását. Megfordítva a problémát, egy nemzetközileg elfogadott definíció segítene kizárni azt is, hogy egy szabadságharcra a terrorizmus bélyegét süssék rá vagy, hogy a terroristák szabadságharcra hivatkozzanak. „Szerencsére van a terrorizmusnak egy olyan definíciója, amely a legtöbb ember elképzeléseinek megfelel. Ez három elemet tartalmaz: 1. erőszak alkalmazása vagy azzal való fenyegetés; 2. civil célpontok ellen; 3. politikai célból.”²⁵ *Boaz Ganor* neves szakíró alkotott egy definíciót ezek alapján: „a terrorizmus az erőszak szándékos használata vagy azzal való fenyegetés civilek vagy civil jellegű célpontok ellen, politikai célok érdekében.”²⁶

A terrorizmus és a háború közti különbségeket kell még tisztáznunk. A háborút államok vívják, míg a terrorizmus csak eszköze azoknak, akik gyengék ahhoz, hogy nyíltan szembeforduljanak egy állammal, azaz nagyon komoly erőkülönbségek állnak fenn. A terrorizmus lényege a nyílt ütközet tagadása. Célpontjait is úgy választja meg, hogy az önvédelem lehetőségét kizárja, kész nem csak kijelölt, hanem véletlenszerű helyszíneken is támadni.²⁷ A terror alkalmazás folyamatának első szakasza az emberek figyelmének megragadása a sokk, félelem, rettegés keltesével. A terrortámadások, azaz a védtelenek elleni erőszak, drámai mértékben képes növelni a társadalomban a bizonytalanságot, az ebből eredő szorongást. Ugyanis ez a legfőbb ereje a terrorizmusnak: a megfélemlített, összezavarodott tömeg kényszerítheti a kormányzatot a követelések teljesítésére. Erőszakot mindig cél elérése érdekében alkalmaz a terrorizmus, ez a cél lehet forradalmi, társadalmi, vallási-spirituális, nemzeti-etnikai indíttatású. Fontos megemlíteni a gazdasági racionalitás szempontját is. Ugyanis klasszikus költség-haszon elemzés figyelembe vételével a terrorizmus racionális,²⁸ mert kis befektetéssel képes nagy hatást elérni, míg a háború, sokkal nagyobb befektetést igényel, ugyanakkora hatás eléréséhez. Fontos különbség még,

²² TOWNSHEND 2003. 11.

²³ Forradalmat, szabadságharcot egyaránt.

²⁴ TOWNSHEND 2003. 26.

²⁵ BARKER 2003. 26.

²⁶ BARKER 2003. 26.

²⁷ Piacok, áruházak, vendéglők.

²⁸ Nem erkölcsileg, hanem gazdaságilag. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy önmagában a költség-haszon számítás nem ad magyarázatot elterjedt és régóta tartó használatára. Az ügyet tovább bonyolítja, hogy az ésszerű gondolkodásnak több módja is elvezethet a terrorizmus, mint megfelelő módszer kiválasztásához. Fontos azonban rámutatnunk, hogy a különböző racionalitások, amelyek szóba jöhetnek a terrorista cselekedetekben tetőző indítékok kialakulásában és a célkitűzések meghatározásában, nem mindig a karteziánus parancsok és azok kanti oksági kiegészítésének szűk fogalmi kereteiből fakadnak. Alapvetően viszont mindent egybe vetve – különösen, ami a terrorista erőszak nem harcolókkal szembeni felhasználását illeti – nincs az ésszerű gondolkodásnak egyetlen, alkalmazott értelemben vett racionális rendszere, amely magyarázná a terrorizmust.

hogy a háború fizikai kényszerítő hatását, míg a terrorizmus inkább hatáskeltő, nyomásgyakorló mechanizmus.

A XX. század elején az egy-egy személy elleni terrorista akciók, merényletek voltak a jellemzőek, ezek közül az egyik az első világháború kitöréséhez is vezetett. Ettől függetlenül a '60-as évek második felére tehető Európában a modern terrorizmus megjelenése.²⁹ A modern európai terrorista szervezetek tulajdonképpen két csoportba sorolhatóak: a baloldali terroristákéba, akiknek a célkitűzése a világforradalom előmozdítása; és a szeparatista mozgalmakéba, amelyek egy nép vagy terület önállóságáért küzdenek. A hidegháború alatt szinte csak Nyugat-Európában történtek terrorista akciók, mivel a keleti blokkban a társadalmi szabadság és az információk szabad áramlása is korlátozott volt. A hidegháború utáni időszakban a nemzetközi rendszerben változás következett be, ugyanis a tömbidentitásokat³⁰ a történelmi sokféleséghez való visszatérés váltotta fel. A hidegháború, de leginkább 2001.09.11. után véget ért a merev, átjárhatatlan szövetségi rendszerek kora, helyettük időre kötött és változó célszövetségek alakultak ki, elsősorban a terrorizmus megfékezése érdekében.

Az Egyesült Államokat sújtó szeptember 11-i terrortámadás újragondolásra készítette a világ politikai, katonai, gazdasági vezetőit, és paradigmaváltást idézett elő a biztonságpolitikai gondolkodásban. A terrorizmussal kapcsolatos vélekedés addigi irányát változtatta meg a támadás egyszerűsége, hihetetlen hatékonysága és teljes szervezettsége. A terrorizmus elleni harc nem egyszerű. A nemzetközi rendszerek, valamint a nemzetközi jog elsősorban államok, illetve hivatalosan működő nemzetközi szervezetek közötti kapcsolatok kezelésére van felkészülve, az állam alatti szerveződésekkel – mint amilyenek a terrorszervezetek is – kapcsolatos problémák kezelése ebbe a rendszerbe nehezen illeszthető bele. Ugyanis egy terrorszervezetnek általában nincs hivatalos vezetője, vagy képviselője, nincs nyomon követhető, meghatározott szervezeti rendje, vagy jól körülhatárolható földrajzi területe. Ugyanakkor, mint ahogy az szeptember 11-ét követően bebizonyosodott, olyan hatást képes elérni a nemzetközi életre vonatkozóan, amire egy állam önmagában nem lenne képes. Kérdés tehát, hogy amikor a terrorizmus gyakorlati értelemben véve is globális biztonságpolitikai kihívássá vált, akkor hogyan lehet ellene a nemzetközi jog szabályai, illetve a nemzetközi élet normarendszere szerint fellépni? Amennyiben megszegjük a nemzetközi életben kialakult normákat, akkor veszélybe sodorjuk azt a kényes egyensúlyt, ami ezen a rendszeren alapul, ha viszont szó szerint alkalmazzuk a nemzetközi jogot, akkor a terrorizmus elleni harc lehetőségei szűkülnek be, ami a hatékonyság rovására megy.

Guantánamo

Kuba Guantánamo tartományában található az Egyesült Államok katonai támaszpontja, amit 1903 óta bérel Kubától, ugyanis 1903. február 23-án kapta meg e 115 km² nagyságú terület örökös bérleti jogát, amit a Kuba első köztársasági elnöke *Tomás Estrada Palma* és *Theodore Roosevelt* amerikai elnök között aláírt szerződés rögzít. Ezt a szerződést 1959-ben a kubai kommunista kormány egyoldalúan felmondta, ami irreleváns, mivel a szerződés nem teszi lehetővé az egyoldalú felmondást.³¹ Az Egyesült Államok kormánya ebből fakadóan nem hagyta el a területet, ezért Kuba megszakította az áram- és vízellátást a támaszpont felé, amit az USA saját erőmivel

²⁹ HORVÁTH L. 2014. 11–12.

³⁰ Kelet-nyugat, szocialista–kapitalista.

³¹ FETINI 2008.

és víz importtal kompenzált. Az USA azóta is minden évben átutalja az 1903-as szerződésben rögzített bérleti díjat, ami 4085 amerikai dollár, amit a kubai kormány 1959 óta nem vesz fel.³²

Ez a támaszpont az utóbbi időkben újra a média, és a különböző jogvédő szervek figyelmének középpontjába került, az ott fogvatartott és terrorizmussal vádolt személyek kapcsán. A támaszpont börtönrészlegében kb. 116³³ fogvatartottat őriznek, akik szaúd-arábiai, jemeni, pakisztáni, afganisztáni és szíriai állampolgárok, de voltak brit³⁴ állampolgárok is, akiknek többségét az Al-Kaida terrorhálózathoz fűződő kapcsolattal, illetve az egykori afgán tálib rendszer működtetésével gyanúsítanak, de természetesen vádemelés nélkül. Ez az, ami miatt ezek a foglyok itt vannak, ugyanis a kubai területnek számító Guantánamón nem hatályosak az amerikai törvények, még az amerikai alkotmány is csak közvetetten, a katonai szabályzatokon keresztül érvényesül. Ez utóbbi alapján viszont elméletileg akár bárkit statáriális módon halálra ítéltetnek és kivégezhetnek. A kínzásokról és a folyamatos megaláztatásokról rendszeres beszámolók érkeznek, a kiszabadult rabok elbeszélései által, illetve volt alkalmazottak, esetleg ügynökök beszámolóiból is sokat tudhat meg a világ.

A kiszabadultak beszámolóit megmutatták a világnak, hogy valóban súlyos jogsértésekről van szó. De a börtönben dolgozó alkalmazottak is beszámoltak ilyenekről, például egyikük arról,³⁵ hogy egy fogoly celláját annyira felfűtötték, hogy a rab, aki kínjában a haját tépte, majdnem elvesztette az eszméletét. Mások azt tanúsították, hogy az örök 24 órára megkötöztek egy foglyot magzati pozícióba, s a mellékhelysége sem engedték ki. Bevált gyakorlatnak számít az alvásmegvonás, de olyan is volt, hogy egy fogva tartott törött ujjakkal és más sérülésekkel érkezett meg a kihallgatásra, vagy egyeseken vízbefojtást szimuláltak az eredmény érdekében.³⁶ A fizikai bántalmazások mellett természetesen nagy hangsúlyt fektetnek a foglyok lelki megtörésére is, például az Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma nem tagadta: előfordult, hogy a katonák rugdaltak egy Koránt, az iszlám szent könyvének egy másik példányát pedig „véletlenül” levizelték.³⁷

Az emberi jogvédő szervek azonban nemcsak Guantánamo-t kritizálják, hanem a CIA tevékenységét is számos téren aggályosnak tartják a kérdést illetően. Gondolunk itt arra, hogy az amerikai igazságügyi hivatal engedélyezte az úgynevezett „waterboarding” technika alkalmazását, melyet vallatásoknál használnak. A módszer lényege, hogy pszichológiai reakcióként a fulladásos halált szimulálja, ennek során általában néhány másodperc alatt megtörnek az alanyok. Továbbá, a CIA-nak nagy szerepe van a terrorizmussal vádolt egyének elfogásában, illetve azok elszállításában és kihallgatásában. Ezen műveletek közben is folyamatosak lehetnek a jogsértések, mivel úgy fogják el³⁸ az egyéneket, hogy azokról sem közvetlen környezetük, sem a helyi hatóságok nem tudnak semmit, szállításuk, kihallgatásuk teljes titokban zajlik, és végül a tartózkodási helyüket is titok övezi. Így semmilyen korlátozó tényező nem áll fenn, ami az esetleges embertelen bánásmódot korlátozhatná.

³² Hystoryofcuba.com

³³ Ez a szám 2009-ben még 430 fő körül volt, de a sorozatos szabadon bocsájtásoknak, valamint az Obama adminisztrációnak köszönhetően csökkent. Természetesen nem tudunk pontos adatot, mivel minden ilyen adat az USA által titkosított, illetve a 2006 decemberében épült új szárny 178 cellája sem ad következtetési lehetőséget, mivel nem tudjuk, egy cellában hány foglyot tartanak.

³⁴ HVG.HU 2015.

³⁵ FIGYELŐNET 2007.

³⁶ SSCI 2014.

³⁷ Uo.

³⁸ Talán az elrablás szó inkább jellemzőbb lenne a cselekményre.

2014-ben nagy port kavart az amerikai szenátus hírszerzési bizottsága által összeállított és nyilvánosságra hozott jelentés is, amely tárgyalta a CIA által alkalmazott embertelen módszereket, amelyekkel a fogvatartottakat kínozták. Az ügyben *Ben Emmerson* – az ENSZ terrorelhárítási és emberjogi jelentéstevője –, illetve több jogvédő szervezet is megszólalt. Ugyanakkor *Dick Cheney* volt amerikai alelnök nyíltan kiállt a fogolytáborban alkalmazott módszerek mellett és eredményesnek titulálta a kínvallatást.³⁹

Nem kérdéses tehát, hogy a fentebb ismertetett történések sértik a nemzetközi és az emberi jogokat, hiszen a Guantánamóban fogva tartott emberek teljesen jogtalanul vannak bezárva, ugyanis vádemelés nem történt ellenük, ez pedig sért egy alapvető jogot, mégpedig azt, hogy minden embernek joga van jogszerűen lefolytatott bírósági tárgyaláshoz, és mindaddig ártatlannak kell tekinteni, míg az ellenkezője be nem bizonyosodik. Kormányok nem tarthatnak fogva embereket arra hivatkozva, hogy a jövőben bűncselekményt fognak elkövetni, és nem tarthatnak senkit fogva kínzás által kicsikart vallomás alapján sem. Továbbá a kínzás által megszerzett vallomásokat nem lehet felhasználni bírósági tárgyalásokon sem. Arról nem is beszélve, hogy az így kicsikart vallomások nem feltétlenül felelnek meg a valóságnak, hiszen a vallatott lehet, hogy beismer olyan dolgot is, aminek nincs valóságalapja, csak hogy meneküljön a kínvallatás elől. Így az a hivatkozási alap is megkérdőjelezhető, hogy a hírszerzés ez által jut létfontosságú információkhoz.

Emellett pedig egy másik alapvető emberi jog is sérül, mégpedig az, hogy minden embert védelem illet meg a kínzással, a kegyetlen, embertelen bánásmóddal szemben, amit a táborral kapcsolatos titkolózás akadályoz meg ebben az esetben.

Barack Obama egyik választási ígérete volt, hogy a támaszpontot felszámoltatja, és a 2009 óta eltelt idő alatt ugyan elég sok embert kiengedtek a táborból, annak bezárása továbbra sem történt meg. A legfrissebb fejlemények szerint az amerikai Kongresszus a hadsereg finanszírozásával kapcsolatos új törvényt fogadott el, ami több kitéltet is tartalmaz a fogolytáborral kapcsolatosan, tehát annak bezárása még mindig nem valószínű.⁴⁰ Ráadásul az Iszlám Állam szunnita dzsihadista szervezet terrorakciói, merényletei további létalapot szolgáltatnak a tábor fenntartása mellett állásfoglalók számára.

Összefoglalás

Mint ahogy azt fentebb kifejtettük, a modern terrorizmus elleni harc igen nehézkes, a normák betartása miatt, mivel az sem tartja be a normákat. Ezért érthető az amerikai törekvés a terrorizmus felszámolása ellen, és az ország biztonságának érdekében, ugyanakkor ezzel sem igazolható az alapvető emberi jogok szándékos megsértése, mivel a terrorista is ember. Természetesen lehet hivatkozni arra, hogy ha a terrorista a terrorcselekménye által megsérti az áldozatai alapvető emberi jogait, akkor a terroristával szembeni ilyen tényű fellépés is elfogadható, de pont ez az, ami a különbséget adja, pont ez az, ami megkülönbözteti a terroristát másoktól. Tehát ha az adott ember, vagy kormány átlépi ezt a határt, akkor a megkülönböztetés ténye már nem valósul meg.

Erkölcsei-etikai szempontból vizsgálva azt kell tudni megállapítani, hogy meddig vagyunk képesek elmenni a jogalkalmazásban és a saját magunk által megszabott korlátok betartásában.

³⁹ FORD 2014.

⁴⁰ ZENGERLE–CHIACU 2015.

Hiszen ebben az esetben egy fejlett, felvilágosult, kiterjedt jogi normák szerint szervezett nyugati társadalom áll szemben a harcban a céljaik elérése miatt ezeket a normákat, felvilágosult eszméket – sőt gyakran eredeti céljaikat is – szem elől tévesztő közösségekkel.⁴¹ Fel kell tenni a kérdést, hogy milyen anyagi, erkölcsi, emberi áldozatokra vagyunk készek annak érdekében, hogy a terrorizmus elleni harc ne vezessen egyenes úton a meghasonláshoz. Hiszen a terrorista cselekményeknek lehet olyan célja is, hogy ebbe az irányba vezesse a többségi társadalmat, hogy az csavarjon saját törvényein, csúsztasson alkotmányán, és minden olyan eszme – aminek nevében harcol a terrorizmussal szemben – végül erodálódjon.

Fontos megjegyezni, hogy a terrorizmus okozta kihívásokra nem csak katonailag vagy rendvédelmileg lehet választ adni, hanem meg kell próbálni politikai megoldásokat is keresni rá. Természetesen ez nem mindig lehetséges és függ attól, hogy a terrorcsoportok milyen tényezők hatására kezdtek el tevékenységüket, ez a tényező megoldható-e politikai úton. Bizonyos esetekben viszont lehetetlen a politikai környezet olyan irányú átalakítása, ami segítene okafogyottá tenni az adott terrorcsoport tevékenységét, ilyenkor pedig összetársadalmi, nemzetközi fellépésre van szükség a megelőzés és az elrettentés területén.

Egyértelmű, hogy a terrorizmus felszámolása teljes egészében nem lehetséges, a XXI. század jellemző harcmodora ez, amely újabbnál újabb célok érdekében ugyan, de folyamatosan újratermeli önmagát. Érdeemes ezért elgondolkodni a döntéshozói és választópolgári kollektív felelősség miatt azon, hogy hogyan, milyen elvek mentén szeretnénk ezt a problémát kezelni, erre milyen erkölcsi, jogi, módszertani alapjaink vannak. Meddig terjed egyáltalán az erkölcsi felelősségünk? Állást foglalni persze nem lehet, sőt talán nem is szabad, de a kérdések felvetése mindenképpen aktuális. *

⁴¹ Példának felhozható az IRA, amely az ír nemzeti felkelésből nőtte ki magát, majd a két Írország egyesülését tűzte zászlajára, de 1972 után olyan – többek közt civilek elleni – merényletek sorozatát követték el, amelyek céljaként nehezen nevezhetőek az eredeti függetlenedési vagy egyesülési célok.

IRODALOM

- Az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata*. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.niif.hu/00000/00056/html/228.htm> Hozzáférés: 2015.11.05.
- Az *ENSZ alapokmánya (részlet)*. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.niif.hu/00000/00056/html/145.htm> Hozzáférés: 2015.11.05.
- Az *USA függetlenségi nyilatkozatának hivatalos magyar fordítása*. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.niif.hu/02200/02256/02256.htm> Hozzáférés: 2015.11.05.
- BARKER, JONATHAN (2003): *A terrorizmus*. Budapest, HVG Kiadó.
- CHRONOWSKI NÓRA – RÓZSÁS ESZTER (2005): *Alkotmányjog és közigazgatási jog*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- FETINI, ALYSSA (2008): *A Brief History of Gitmo*. Time 2008.11.12. <http://content.time.com/time/nation/article/0,8599,1858364,00.html> Hozzáférés: 2015.11.06.
- Guantánamo: öt év kínzás*. 24.hu 2007.01.11. http://24.hu/kulfold/2007/01/11/guantanamo_ot_ev_kinzas/ Hozzáférés: 2015.11.06.
- FORD, ZACK (2014): *Cheney Calls Torture Report A Crock, Says He'd 'Do It Again In A Minute'*. Thinkprogress 2014.12.14. <http://thinkprogress.org/world/2014/12/14/3603444/dick-cheney-on-torture-report-revelations-id-do-it-again-in-a-minute/> Hozzáférés: 2015.11.06.
- HORVÁTH L. ATTILA (2014): *A terrorizmus csapdájában*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- Notes on Guantánamo Bay*. Hystoryofcuba.com <http://www.historyofcuba.com/history/funfacts/guantan.htm> Hozzáférés: 2015.11.06.
- SENATE SELECT COMMITTEE ON INTELLIGENCE (2014): *Committee Study of the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program*. Executive Summary, 2014.12.09. http://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/press/executive-summary_0.pdf Hozzáférés: 2015.10.15.
- SZ. JÓNÁS ILONA (szerk.) (1971): *Európa és Közép-Kelet*. IV-XV. sz. Egyetemes történeti szöveggyűjtemény, középkor. 1/2. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szabadon engedték az utolsó brit foglyot Guantánamóról*. HVG.hu 2015.10.30. http://hvg.hu/vilag/20151030_Szabadon_engedtek_az_utolso_brit_foglyot Hozzáférés: 2015.11.06.
- TOWNSHEND, CHARLES (2003): *A Terrorizmus*. Budapest, Magyar Világ Kiadó.
- ZENGERLE, PATRICIA – CHIACU, DOINA (2015): *Obama to sign defense bill with Guantanamo restrictions*. Reuters 2015.11.10. <http://www.reuters.com/article/2015/11/10/us-usa-defense-congress-idUSKCN0SZ27H20151110#sfkvqWG4WwIdYUbs.99> Hozzáférés: 2015.11.12.

GYIMESI PÉTER

petergyimesi@outlook.com

PhD-hallgató (PTE BTK)

Változó jóléti államok – változó oktatás



— *Changing Welfare States – Changing Education Systems* —

ABSTRACT The public education system is a very important achievement of the modern welfare states. The aim of this paper is to introduce the main characteristics of public education systems in the USA and Hungary and compare them from the perspective of Esping-Andersen's decommodification and the dichotomy of centralization vs. decentralization. Although these states are very different, their challenges and reform needs are mostly common. We consider that, they are two main reasons, which can cause crisis in public services and generate reform steps. This paper examines the reform actions of these states from based on their historical and legal background.

KEYWORDS education systems, institution development, welfare state, historical models.

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.6 <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Gyimesi Péter (2016): Változó jóléti államok – változó oktatás. *Belvedere Meridionale* 28. évf. Különszám. 60–68. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Az általános tankötelezettség és jellemzően teljes körűen kiépített közoktatási rendszer a modern jóléti államok egyik legnagyobb vívmányának és legfontosabb közszolgáltatási ágának tekinthető. A közoktatás és intézményrendszere ugyanis fontos szerepet játszik a szocializációban éppúgy, mint az állampolgári nevelésben, a társadalmi struktúra fejlesztésében, a gazdaság szakemberekkel való ellátásában, ezáltal pedig végső soron az államszervezet, annak intézményei és a jóléti állam fenntartása terén is. Meggyőződésünk szerint fontos szereppel rendelkezik továbbá a gazdasági különbségek csökkentésében, valamint a szocializációs különbségek kiegyenlítésében is. Éppen ezért fontos, hogy megismerjük ezen közszolgáltatás megszervezésének tendenciáit és jelenkori kihívásait.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a jóléti államok csoportosításának és a közszolgáltatások megszervezésének egy tipológiáját, majd erre alapozva röviden betekintést adjon az Egyesült Államok¹ és Magyarország oktatási rendszerének felépítésébe. Habár a két ország nagymértékben különböző történelmi, gazdasági és társadalmi háttérrel rendelkezik, úgy véljük, hogy az állam közoktatáshoz, mint humán közszolgáltatáshoz való viszonyulása mentén a közoktatási közszolgáltatás reformjának sajátos, mégis egymáshoz hasonló módozataira tudjuk felhívni a figyelmet.

Szociális jogok, dekommodifikáció, jóléti állam

Kijelenthető, hogy a közszolgáltatások rendszerének felépítése, szervezettsége és tényleges működése napjainkban az egyik legmeghatározóbb kérdés a polgárok mindennapi életében. A szociális, jóléti államok kialakulásával ugyanis egyre nagyobb mértékben hagyatkozhatunk az állam és közösségi intézményei segítségére mind egyéni mind pedig társadalmi életünkben. Egyre inkább elképzelhetetlenné válik az, hogy egy közszolgáltatások nélküli világban a mindennapi élet, a gazdaság szférája vagy akár maga a politikai rendszer szervezhető és tervezhető legyen. Ez a felismerés a politikai elitben is gyökeret vert, éppen ezért az államszervezet kiemelt feladatává vált az egyéni és társadalmi szükségletek felismerése, valamint azok gazdasági lehetőségekhez mért, illetve az egyes országokra, országcsoportokra jellemző hagyományok mentén történő kielégítése.

A szükségletek kielégítésének módja a jóléti állam szervezetének fejlődésével, valamint az egyes országokra jellemző társadalmi és gazdasági hagyományok mentén folyamatosan változott. Azt, hogy az állam mennyiben kíván beavatkozni az egyéni szükségletek kielégítésébe, alapvetően két jellemző szervezési mód – mely két, különböző felfogás szerint működő jóléti állam modellt alakított ki – mentén különböztethetjük meg, melyeket a téma neves kutatója, Richard Titmuss határozott meg, klasszikussá vált, „*Essays on the welfare state*” című munkájában:

A reziduális jóléti államot az addicionalitás jellemzi. Az állami aktorok és szervezetrendszer ugyanis nem beavatkozó, sokkal inkább kiegészítő, helyettesítő jellegű azokban az esetekben, amikor az egyén – illetve mikrokörnyezete a család – vagy a piac lehetőségei kimerültek. A reziduális jóléti állam szolgáltatási ennek megfelelően korlátozottak, csak az arra rászorulóik igényeit elégítik ki. Ennek ellensúlyozására nagyobb az egyéni és közösségi, családi öngondoskodás szerepe.

Az institutionális jóléti államot ezzel szemben a széleskörű szolgáltatásnyújtás és a kiterjedt intézményrendszer jellemzi. A modell célja az általános, minden állampolgárra kiterjedő jóléti

¹ Jelen tanulmányban az egyszerűség kedvéért az Amerikai Egyesült Államokra Egyesült Államokként hivatkozunk.

rendszerek működtetése. Ezáltal az egyéni és a piaci felelősség csökken, az igények kielégítésének elvárása pedig az államszervezetre és intézményeire fókuszálódik.²

A fenti klasszikus megközelítés természetesen ideáltipikus berendezkedéseket mutat be, azonban úttörő jellegénél fogva a mai napig irányt mutat annak ellenére, hogy vegyítiszta formában a skála egyik végpontja sem lehető fel a közszolgáltatások sokszínű struktúrája és az egyes társadalmak eltérő igényszintjei miatt.

A jóléti állam kiterjedtségének egyik legobjektívebb vizsgálati eszköze a dekommodifikáció fokának meghatározása. A dekommodifikáció fogalmát Gøsta Esping-Andersen vezette be „*The Three Worlds of Welfare Capitalism*”³ című munkájában. A fogalom kiindulópontja az egyén piacnak való kitettségének vizsgálata, illetve azé a szerepé, melyet az állam tölt be annak érdekében, hogy ezt a kitettséget lehetőségeihez képest minimalizálja. A dekommodifikáció értelmezésében nem más, mint az állam azon törekvése, hogy a szociális jogok – és ezáltal a szociális szolgáltatások – megerősítésével biztosítsa „(...) az egyén piaccal szembeni státusának árujellegtől való megszabadítását”.⁴ Ezen alapfogalom mentén alakította ki Esping-Andersen ismert komparatív osztályozási rendszerének⁵ alapját az állam szerepvállalásának változó mértéke, a szociális jogok kiterjedtsége, valamint a piac és a család szerepfelfogásának különbsége, összességében a dekommodifikáció fokának alakulása szerint.

Esping-Andersen tipológiája alapján az állami működésmód különbségeit megvizsgálva alapvetően elkülöníthetünk liberális, korporatív-etatista és szociáldemokrata típusú jóléti államokat.

A liberális jóléti állam jellemzői között találjuk a titmussi reziduális modellt fontosabb ismérveit: a rászorultsághoz igazodó segélyezési rendszert és a szerény színvonalú univerzális transzfereket. A piac és az egyén szerepe felerősödik az öngondoskodás jelentőségének növekedésével, ezzel párhuzamosan pedig a dekommodifikáció mértéke alacsonnyá válik. Esping-Andersen véleménye szerint a liberális jóléti állam klasszikus példái az angolszász országok, így Nagy-Britannia, az Egyesült Államok vagy éppen Kanada.

A korporatív-etatista jóléti államban a piac és az egyén szerepe kisebb, az állami ellátórendszer domináns. Ugyanakkor a jogok és szolgáltatások státushoz kapcsolódtak, a család és az egyházak szerepe pedig igen erős. A jóléti állam működésében meghatározó szerepet játszik a szubszidiaritás, azaz az állami intézményrendszer csak abban az esetben avatkozik be szolgáltatásaival az egyén életébe, amennyiben a családi szinten megszervezhető megoldási módok elégtelenek, avagy a kisközösség anyagi lehetőségei kimerültek. Ilyen működésmóddal a klasszikus kontinentális országok, így Németország, Franciaország, Olaszország rendelkeznek.

A szociáldemokrata jóléti állam modellje a skála végpontján helyezkedik el, a dekommodifikáció és az univerzalizmus legmagasabb foka jellemzi. Az egyén piac hatásai alól való felszabadítása ebben az országcsoportban olyan mértéket ért el, hogy a jóléti szolgáltatásokat a középosztályra is kiterjesztették. Az állami szerepvállalás hangsúlyosan nagymértékű és univerzális, ebből fakadóan a piac, illetve a család lehetőségei és szükséges beavatkozási területei is limitáltak.

Habár a fenti csoportosítási módszer erősen ideáltipikus és feltételezhető, hogy a benne leírt államtípusok tiszta formájukban nem jelennek meg, mégis úgy véljük, hogy a dekommodifikáció

² Idézi GØSTA ESPING-ANDERSEN 1990. 20.

³ ESPING-ANDERSEN 1990. 21.

⁴ Magyar fordítás: FERGE-LÉVAI 1991. 119.

⁵ ESPING-ANDERSEN 1990. 26–29.

alapgondolata alkalmas arra, hogy elemzésünk fókuszaként felhasználjuk és független mérőszámként használhassuk az elemzésünk tárgyát képező két modern jóléti állam közoktatási rendszerében történt változások értékeléséhez.

Történelmi meghatározottság és a közoktatás megszervezésének módjai

A közszolgáltatások megszervezésének jellemzőinek vizsgálatakor alapvetően figyelembe kell vennünk az egyes államok történelmi hagyományait, az ebből következő politikai és államszervezeti berendezkedést. Ezek a tényezők ugyanis alapvetően meghatározzák azt a struktúrát, értelmezési keretet, melyen belül az egyes szervezetrendszereket vizsgálhatjuk, valamint azt a politikai-igazgatási mezőt, melyben az elégtelen működés vagy külső tényezők hatására a mindenkori reformok megindulhatnak. Mivel e jellemzők nagyban befolyásolják az egyes közszolgáltatások megszervezésének kereteit, nagy hatással vannak annak irányítási tendenciáira és minőségi színvonalára is. A történelmi tradíciókon belül az egyik legmeghatározóbb tényező a helyi közösségek felelősségvállalásának lehetősége és kötelezettsége a közszolgáltatások biztosításában, azaz a decentralizáció mértéke.

A közszolgáltatások országos szintű, univerzális megszervezése és működtetése több megoldási módozat szerint is lehetséges, az adott szolgáltatási szektor főbb jellemzőinek mentén. E variabilitás legegyszerűbb példáját a központi államszervezet és igazgatás befolyásának mértékét leíró centralizáció-decentralizáció ellentéppárral írhatjuk le. Mindkét módozat magában rejt potenciális előnyöket és hátrányokat is, a közpolitikai döntéseknek pedig ideális esetben a hátrányok minimalizálására és az előnyök maximalizálására kell irányulniuk. Ennek megfelelően ebben az esetben sem beszélhetünk egyértelműen és végletesen centralizált vagy decentralizált működésmódokról – mint ahogy Esping-Andersen már ismertetett tipológiája esetében sem különíthettünk el jól lehatárolható kategóriákat a jóléti államok típusaiban.

Míg a centralizációs működésmód magában hordozza a racionális és hatékony működés esélyét az egy központban fellelhető lehető legnagyobb mennyiségű információ megléte miatt, a decentralizáció tendenciája nagyobb lehetőséget biztosít az egyéni és kisközösségi speciális igényeknek jobban megfelelő döntések meghozatalára a helyben történő döntéshozatal előnye által.

A következőkben röviden ismertetjük az Egyesült Államok és Magyarország közoktatásának felépítését a helyi közösségek felelősségvállalásának szempontjából.

Egyesült Államok – a decentralizáció legmagasabb foka

Az Egyesült Államok oktatásszervezése egészen különleges és az európai felfogástól és szervezési modellektől merőben eltérő képet mutat, mely tulajdonságainak többségét a föderális államszervezet működésmódjának köszönheti. Ezt a különleges szemléletmódot Zsigmond Anna, a téma kiváló – és hazánkban egyedülálló – kutatója több művében⁶ is részletesen bemutatja, melyekre rövid áttekintésünk során nagyban támaszkodunk.

Az Amerikai Egyesült Államok államszervezetének felépítésében a szövetségi állam, illetve szervezeteinek hatásköre rendkívül limitált és szigorú korlátok között szabályozott. A legerősebb szabályozó tényezőt maga az alkotmány jelenti, amely az egyes államokat, illetve helyi közösségeket széleskörű lehetőségekkel és felelősséggel ruhazza fel a szolgáltatások megszervezésében, illetve bizonyos jogok gyakorlásában. A feladatmegosztás és a decentralizáció e magas fokát az

⁶ ZSIGMOND1996., ZSIGMOND 2002., ZSIGMOND 2008.

alkotmány X. kiegészítése teszi egyértelművé: „*az alkotmány által az Egyesült Államokra rá nem ruházott, de az egyes államoktól meg nem tagadott jogok az államokat, illetve a népet illetik.*”⁷

Miután az alkotmány az oktatás megszervezését nem helyezi szövetségi hatáskörbe, arról az egyes államok gondoskodnak. A decentralizáció kiterjedtségére jellemző, hogy a szövetségi állam nem rendelkezik hatáskörrel az oktatás helyben történő megszervezésének koordinálásában éppúgy szervezeti, mint szakmai kérdésekben sem. Nem szabhatja meg az alsóbb szintű iskolakörzetek felépítésének, vezetésének és napi működésének kereteit, az alkalmazott pedagógiai programokat, illetve az intézményi feltételeket. A mintegy 18.500 iskolakörzet⁸ magas fokú autonómiájából következően az intézményi és szakmai feltételek széles skálán diverzifikáltak, ezzel együtt pedig az elsajátított tanulói kompetenciák is rendkívül sokfélék. A szövetségi Oktatásügyi Kabinet feladat- és hatásköre a statisztikai adatok összegyűjtésére és elemzésére szorítkozik, kiegészülve az átfogó oktatásügyi reformok kidolgozásának feladatával.⁹ E reformok azonban az oktatási rendszer magas fokú decentralizációja végett rendszerint csupán csak korlátozott mélységben, addicionális jelleggel valósulhatnak meg.

Magyarország – sajátos átmenetek a közszolgáltatások megszervezésében

A magyar közszolgáltatási rendszer történelmi meghatározottsága az Egyesült Államokéhoz hasonló lineáris fejlődési vonal hiánya miatt tendenciáiban kevésbé érvényesülhet. Fő jellemzőként az államszocialista múlt univerzális, kvázi-jóléti államának szolgáltatási modelljét és az általa kialakított rendszereket és elvárásokat mutathatjuk fel, melyet a rendszerváltás után a politikai és gazdasági szükségszerűségek mentén kialakított és a mai napig változó és változtatható szervezési elképzelések váltottak fel. A közoktatás reformjainak irányai ezen belül is jellemző képet adnak hazánk közszolgáltatási rendszerének útkereséséről, hiszen e szféra az elmúlt harminc évben két gyökeres fordulaton is keresztülment, ezzel párhuzamosan pedig jelentős módon megváltozott a közoktatás szervezésének és irányításának gyakorlata is.

A rendszerváltást megelőző államszocialista berendezkedés erősen központosító és hierarchizált struktúrája alól az oktatási rendszer sem jelentett kivételt. A szovjet befolyási övezet többi államához hasonlóan a rendszerváltásig tartó évtizedekben az állam szinte kizárólagos szerepet kapott az intézmények fenntartásában, az oktatás megszervezésében éppúgy, mint a tantervek kimunkálásában és a pedagógiai munka – tanfelügyeleti rendszeren keresztül történő – ellenőrzésében. E monolit rendszer felpuhulása és ezzel párhuzamosan az – elsősorban az alternatív tantervek korlátozott mértékű bevezetésében tetten érhető – csekély reformok a '70-es és '80-as években indulhattak csak meg, az állami berendezkedés hasonló erjedési folyamataival párhuzamosan.

A „*rendszerváltás eufóriája*”¹⁰ ilyen előzmények után törvényszerűen elvezetett a közoktatási rendszer megszervezésének ellentétes pólusáig. A friss szabadságélmény lehetőséget biztosított a központi döntéshozóknak a közoktatás decentralizációjára, a kisközösségeknek pedig az iskolák irányításában és fenntartásában való minél aktívabb közreműködésre. Ezt a folyamatot a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény tetőzte be, mely szélesre tárta az oktatási intézmények fenntartóinak körét, az állam mellé beemelve a helyi és kisebbségi önkormányzatokat, az egyházakat és a magán szolgáltatókat.

7 Idézi: ZSIGMOND 2002. 82.

8 GYÓRI 2015.

9 ZSIGMOND 2002. 83.

10 FORRAY R. – KOZMA 2013. 24.

A tanszabadságnak már a törvény preambulumban deklarált célja törvénytörően magával hozta az alkalmazott oktatási programok sokszínűségét is. A fenntartók körének kitérítése és a helyhatóságok magas fokú felelősségének előtérbe állítása ezzel párhuzamosan differenciálni kezdte az egyes iskolák oktatási teljesítményét azáltal, hogy a szerényebb anyagi képességekkel rendelkező fenntartók nem voltak képesek lépést tartani a modern oktatási rendszer egyre bővülő technikai és módszertani igényeivel. Ez a folyamat szükségszerűen magával vonta az egyes oktatási intézmények teljesítménybeli differenciálódását is.

Az oktatás minőségének fenntartásában elvárható állami szerepvállalás a decentralizált keretek között csak korlátozottan érvényesülhetett a felügyeleti rendszerek hiánya miatt, az önkormányzatok számára pedig egyre nagyobb anyagi terhet jelentett az intézmények megfelelő anyagi finanszírozása.¹¹ A rendszerváltást követő húsz évben a magyar közoktatási rendszer megszervezése lineáris módon eljutott az államszocialista rendszer inverzéhez.

Magyarországon jelenleg is a rendszerváltás óta nem tapasztalt mélységű, az állam szinte összes alrendszerére kiterjedő reformfolyamat zajlik, mely alapjaitól alakítja át az 1990 óta funkcionáló berendezkedést. A változások éppúgy érintik az államigazgatást, mint az önkormányzati rendszert és a közszolgáltatások világát, benne a közoktatással. A reform kényszere a fent ismertetett okok miatt már jó ideje szükségesnek, sőt elkerülhetetlennek mutatkozott, a téma neves kutatói szerint ezért fel kell ismernünk, hogy „nem egyszeri, egyes politikusok és hivatalnokok nevéhez köthető, kiereszkolt döntésről van szó, hanem valóságos „korszakváltásról”.”¹²

A 2012 szeptemberében hatályba lépett új köznevelési törvény a járáások területi egységeire alapítva létrehozta a tankerületek rendszerét, mely a centralizált oktatásszervezés strukturális alapjává vált. A szigorodó állami felügyelet éppúgy megmutatkozik az oktatási intézmények költségvetési kontrollján, mint a szakmai ellenőrzést biztosító tanfelügyeleti rendszerben. Ezen új szervezési felfogás átfogó értékelése a bevezetés óta eltelt idő rövidsége miatt részleteiben még nem lehetséges, azonban a decentralizáció és centralizáció közötti éles és lényegi ellenállás nélküli váltás szempontjából azonban mindenképpen tünetértékű.

A jóléti állam posztmodern értelmezése – a minőség kérdése

A dekommodifikáció fokának meghatározásakor a polgárok állami közszolgáltatásokkal való általános ellátottsága mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az intézményrendszer milyen minőségű szolgáltatásokat biztosít. Ez a megközelítés tanulmányunk alapvető összehasonlító módszere. Erre a szempontra ugyan már Esping-Andersen is felhívta a figyelmet, azonban véleményem szerint napjainkban a közszolgáltatások minőségének még fontosabb és egyre növekvő szerepe van.

Az állampolgárok piacnak való kitettségének növekedése ugyanis nem csupán az állami szereplő mellett megjelenő magán vagy egyházi szolgáltatók mennyiségi növekedésének – azaz a klasszikus piaci versenyhelyzet fokozódásának – lineáris következménye, nagy szerepet játszik a dekommodifikáció fokának kialakulásában az állami közszolgáltatók piacon való részvételének módja is, az a tényező hogy az állam milyen minőségű szolgáltatásokat képes nyújtani.

Különösen így van ez a közoktatás esetében, ugyanis a szülők többsége igyekszik gyermeke számára a legjobb tanítási-nevelési feltételeket megteremteni, ennek elérése érdekében anyagi áldozatvállalásra, illetve intézményváltásra is hajlandó. Ez a jelenség nem csupán a mobilabb társadalmakban – így a példánkként szereplő Egyesült Államokban – figyelhető meg, hanem

¹¹ A folyamat részletekbe menő leírását lásd például: VÍGVÁRI 2007.

¹² FORRAY R. – KOZMA 2013. 25.

Magyarországon is és szorosan összefügg a szabad iskolaválasztás lehetőségével. A közoktatási közszolgáltatás esetében tehát elmondható, hogy a sajátos feltétel- és keretrendszerek között hangsúlyosan megjelennek a piaci verseny elemei.

Amennyiben ugyanis a szolgáltatás megszervezésének módja vagy finanszírozásának mértéke miatt nem nyújt versenyképes szolgáltatásokat a magán vagy egyházi szolgáltatókhoz képest, úgy az állampolgárok piacnak való kitettsége növekszik, a nagyobb anyagi szabadsággal rendelkező rétegek igényeiket ebben az esetben jó eséllyel a piacról elégítik ki. Az állami szolgáltatásoktól való elfordulás esélye természetesen magasabb azon nagyobb településeken, illetve nagyvárosias körzetekben, amelyekben esély mutatkozik a verseny kialakulására, alternatív szolgáltatóknak a piacra történő belépésére. Amennyiben egy bizonyos közösségben ez az elfordulás kritikus határt ér el, úgy könnyen szegregátumok alakulhatnak ki az állami szolgáltatások piacán. Ez végső soron az állami szolgáltatás minőségének romlását, ezáltal pedig újabb rétegek elfordulását okozza. Különösen erőssé válhat ez a tendencia azokban a körzetekben, ahol az állami szolgáltatók nem képesek reális alternatívát kínálni, versenytársaik azonban jelen vannak. A folyamat végeredménye az állampolgárok szempontjából a piacnak való kitettség egyértelmű növekedése, ezáltal pedig a dekommodifikáció fokának csökkenése.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy e színvonalcsökkenési spirál kialakulásának meglátásunk szerint a következő két esetben növekszik meg az esélye:

- a közszolgáltatásokra fordított kiadások csökkenése esetén, recessziós időszakok kialakulása, illetve politikai szándék folytán (külső tényező) valamint akkor, ha;
- a közszolgáltatás szervezési módja eléri az immanens korlátait (belső tényező).

E negatív tendenciák megjelenése esetén fontos a probléma központi, politikai szinten történő felismerése és a megfelelően operacionalizált beavatkozás annak érdekében, hogy a közszolgáltatási rendszer színvonalcsökkenése elkerülhető legyen. Éppen ezért ezek a veszélyhelyzetek egyúttal lehetőségeket is teremtenek a közpolitika-alkotók számára a megfelelő reformintézkedések végrehajtására.

E két elméleti eset kiválasztásakor fő motivációnk az volt, hogy elemzésünk alapjaként olyan tendenciákat jelöljük ki, melyek az oktatási rendszerben megjelenő színvonalcsökkenés jelenségét a közszolgáltatás-szervezés szempontjából, a társadalmi és nevelési szakmai szempontoktól függetlenül képesek leírni. Jelen tanulmány nem vállalkozhat ugyanis teljeskörű, részletekbe menő leírásra, szerzőjét pedig szakmai orientációja kizárólag a szervezési-politikatudományi körülmények vizsgálatára jogosítja fel. Habár tudatában vagyunk e körülmények jelentőségének, az oktatási rendszer felhasználóinak társadalmi, szociális és kulturális környezeti vizsgálatát, valamint az ezekhez igazodó pedagógiai programok elemzését ezen a ponton nélkülözzük és az oktatási rendszer potenciális színvonalcsökkenésének eseteit a közszolgáltatás-szervezés anomáliáin keresztül igyekszünk bemutatni.

Recessziós időszakok és forráscsökkenés

A recessziós időszakoknak és a globális gazdaság változásainak kitett állami költségvetésekben hatalmas részt foglal el a közszolgáltatások egyre inkább kiterjedt szférája. Értelemszerűen konjunktúrális időszakban a közkiadások szintje a politikai akarat függvényében stagnál, illetve

emelkedik, recesszió esetén azonban szinte törvényszerűen csökken. A tanulmány témáját képező közoktatás esetén ez a trend egyértelműen kiolvasható az OECD „*Education at a Glance 2015*” felmérésében közölt adatokból is.¹³

*Az oktatási intézményekre fordított köz- és magánkiadások a GDP százalékában*¹⁴

Ország	2000	2005	2008	2010	2011	2012
Magyarország	2,7	3,2	2,9	2,8	2,6	2,6
Franciaország	4,2	3,9	3,8	4,0	3,9	3,8
Egyesült Államok	3,6	3,6	3,9	3,8	3,7	3,6
Svédország	4,0	4,0	3,8	3,8	3,7	3,7
OECD átlag	3,5	3,6	3,6	3,8	3,6	3,7

A fenti táblázatban Esping-Andersen tipológiájának referencia országait emeltük ki, továbbá felvezettük Magyarország adatait, illetve az OECD tagországok átlagát is. Mint az jól megfigyelhető, az adatfelvétel kezdetét jelentő 2000-es évtől kezdődően az egyes országok egyéni jellemzőitől függően növekedés, illetve stagnálás figyelhető meg a közoktatásra fordított állami kiadások mértékében. Ez alól csupán Magyarország és az Egyesült Államok jelent kivételt, azonban a 2008-ban kirobbant gazdasági világválság hatására e két ország kiadásai is csökkenő pályára álltak. Természetesen a kiadási adatokból nem vonhatóak le azonnali és egyértelmű következtetések az egyes országok közoktatási rendszereinek hatékonyságára és minőségére vonatkozóan, hiszen a közpolitikai döntések mögött egyedi hagyományok és hosszú távú elképzelések állnak. A recessziós időszakban egyértelműen és szinte általános jelleggel megmutatkozó kiadáscsökkenés azonban olyan, a közszolgáltatások szférájára irányuló költségvetési politikai trendet jelez, melyeknek léte megkérdőjelezhetetlen. Ez a trend alapvetően kiadási oldalról tekint a közszolgáltatási rendszerek egészére, nem pedig esetleges a recesszióból való kitörési pontként. Ennek köszönhetően költségvetési zavar esetén a központ egyértelmű reakciója a kiadáscsökkentés, mely a fentiekben már körülírt színvonalcsökkenéshez vezethet.

Recesszió esetén az állam elsődleges reakciója a közkiadások csökkentése, amely természetes válaszlépés olyan gazdasági kihívások esetén, mint amilyen 2008-tól kezdődően érte el a világ csaknem összes országát. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy amennyiben a lineáris kiadáscsökkentéshez nem társul az állami szolgáltatások átszervezése és racionalizálása, akkor ez a magatartás akár már középtávon a közszolgáltatások minőségének romlásához vezethet, ami előidézi a fentiekben már ismertetett színvonalcsökkenési-spirált, amely a dekommodifikáció fokának egyértelmű csökkenésével jár. Egy olyan fontos közszolgáltatási szektor esetében, mint a közoktatás ez a színvonalcsökkenés súlyos és hosszú távú negatív társadalmi és gazdasági kihatásokkal jár, mely éppúgy káros befolyást gyakorol az állampolgári attitűdökre, mint az adott ország gazdasági versenyképességre.

A 2008 óta tartó világgazdasági válság kibontakozása nyomán realizálódott forráskivonások hosszú hatásait jelen pillanatban még nem lehet körültekintően értékelni, ehelyütt ezért csak arra tettünk kísérletet, hogy felhívjuk a figyelmet a színvonalcsökkenés és az állami közoktatási kompetencia csökkenésének veszélyére.

¹³ OECD (2015)

¹⁴ Saját szerkesztés. Az adatok forrása: OECD (2015)

Immanens korlátok elérése

A tanulmány korábbi fejezetében már érintőlegesen ismertettük a közszolgáltatások megszervezésének egyik fontos dilemmáját, a decentralizáció fokának meghatározását. Mind a decentralizált, mind pedig a centralizált működésmód magában hordoz bizonyos hatékonysági korlátokat, amelyek elérése álláspontunk szerint könnyen a működés színvonalának romlásához és a színvonalcsökkenési-spirál negatív folyamatainak beindulásához vezet. A közpolitikai döntéseknek éppen ezért arra kell irányulniuk, hogy a közszolgáltatási szektorok működése elkerülje ezen immanens korlátok elérését, a hatékonyság csökkenése esetén pedig a központi államszervezet a megfelelő beavatkozással létrehozza az egyensúlyi állapotot. A következőkben a közoktatás decentralizált működésmódjában rejlő immanens korlátokat, valamint az ezek eléréséből fakadó reformlépéseket mutatjuk be a tanulmány két példa országán keresztül.

Egyesült Államok – lassú lépések a decentralizált reform útján

Mint azt a fentiekben is tárgyaltuk, az Egyesült Államok oktatásszervezése szélsőségesen decentralizált, ennek megfelelően pedig az oktatásirányítás szerkezete, az oktatási intézmények és a bennük működő pedagógusok szakmai színvonala rendkívül sokszínű. Ez az amerikai alkotmánnyal teljes mértékben kompatibilis állapot azonban hosszú távon súlyos szegregációhoz, leszakadáshoz, ezáltal pedig végső soron a gazdasági teljesítmény csökkenéséhez vezet. Ennek jelei már a huszadik század elején láthatóak voltak, azonban csak a második világháború és az azt követően kialakuló hidegháborús szembenállás vezetett el az első nagyobb jelentőségű reformlépéshez, az Oktatásügyi Minisztérium létrehozásához.¹⁵ Az ezt követő időszakban elsősorban a tudománypolitikának a hadiipari fejlesztésekben játszott szegmense kapott kiemelt állami figyelmet, a közoktatás terén az első jelentős reformlépésekre az ezredfordulói várni kellett. A lassú változáshoz a jogi és szervezeti környezet jellemzőin kívül minden bizonnyal hozzájárult az amerikai oktatáskutatás intézményekről alkotott képe is, többek között a híres Coleman-jelentés technokrata, közgazdasági megközelítése. Lannert Judit iskolaeredményességi kutatásokat összefoglaló munkájában¹⁶ a kutatói alapállás változását négy nagy szakaszra bontja, melyből csak a harmadik szakaszban látja annak megjelenését, hogy az elméleti kutatások eredményeit a gyakorlatba is át kívánták ültetni. Ez a gyakorlati megvalósítás ugyanakkor továbbra sem általános jellegű igénnyel lépett fel, csupán a hátrányos helyzetű gyermekek iskoláinak fejlesztésének fókuszát hordozta magában. Az általános fejlesztési igény megjelenése a negyedik szakaszban mutatkozik csak meg, ekkor is inkább pedagógiai-módszertani, mintsem intézményi-politikai szemszögből.

Az Egyesült Államok jogi-intézményi környezete és tudományos kutatói szférája tehát egyaránt gátja a gyors és határozott reformoknak, így a központi állami beavatkozás csak lassú politikai lépések sorozataként képzelhető el. Ilyen volt a 2002-ben aláírt és azóta többször kiegészített közoktatási törvény – „*No Child Left Behind Act*” –, mely kiegészítő pénzügyi támogatást nyújt a pedagógusképzéshez és a felzárkóztató oktatáshoz, valamint bevezeti a tanulmányi eredményeket mérő kontrollvizsgák rendszerét.¹⁷ A reformok és a közszolgáltatás iránti elkötelezettség azonban töretlen, ezt jelzi a Barack Obama elnök által meghirdetett, „*Race to the Top*” elnevezésű, 2009-ben elindított program is, mely egyfajta ösztöndíj keretében négy milliárd dollár összértékű kiegészítő forrást biztosított 12, a programban részt vevő állam számára, el-

¹⁵ ZSIGMOND 2008. 8–9.

¹⁶ LANNERT 2006.

¹⁷ ZSIGMOND 2002. 86.

sősorban eszközbeszerzési, képzési és infrastruktúra-fejlesztési célokra.¹⁸ Mindemellett továbbá napirenden van a „*No Child Left Behind Act*” reformja is, a modern kihívásokhoz és folyamatosan változó tanulói igényekhez való igazítás jegyében.

Mіндеzen intézkedések anélkül mentek és mennek végbe, hogy a szövetségi állam – a történelmi hagyományok által kijelölt úton megmaradva – kísérletet tenne az oktatás megszerzésével, illetve az oktatott tudásanyaggal kapcsolatos átfogó, központi, standardizált rendszer létrehozására és az irányítási kompetenciáinak növelésére, sokkal inkább addicionális szerepet játszik azáltal, hogy támogatásaival megpróbálja a közoktatás szférájának egyfajta *bottom up* reformjának elindulását kieszközölni.

Magyarország – centralizáció, decentralizáció, recentralizáció

Mint azt már a fentiekben is körülírtuk, a magyar közoktatási rendszer szervezetének, a szolgáltatás megszervezésének és irányításának fejlődése a történelmi események befolyásoló hatásának köszönhetően nem lineáris. Ennek bizonyítására jelen tanulmány keretei között teljes mértékben és történelmi távlatban nem térhetünk ki, a decentralizáció fokának bemutatásakor kiindulópontunk a rendszerváltást megelőző államszocialista modell vizsgálata.



A korábbiakban már bemutatott államszocialista közszolgáltatás-szervezési felfogás intézményrendszerét megvizsgálva megállapítható, hogy ebben a modellben a dekommodifikáció igen magas fokúnak tekinthető, az állampolgárok közszolgáltatásokkal való ellátása pedig univerzális és institucionalista jegyeket mutat. Fontos ugyanakkor leszögeznünk, hogy az államszocialista keretek között csak kvázi jóléti államról beszélhetünk, hiszen alapvetően hiányzik a dekommodifikáció egyik alapismervének számító piac, melynek hatásait az állam gyengíteni, egyensúlyozni tudná. A magas fokú állami szerepvállalás elsődleges oka az általános helyettesítő és feladatellátó szerep megléte, az egyén számára pedig nem mutatkozik alternatíva az állami szolgáltató szektoron kívül. Paradox módon tehát az állami szerepvállalás szempontjából vizsgált dekommodifikációs szint emelkedése az egyén szempontjából a dekommodifikáció fokának csökkenését hozta el azzal, hogy a piac hatásainak való kitettségét az államnak való kitettség váltotta fel.

A centralizáció foka ebben a szervezési modellben rendkívül magas a központi – politikai – akarat az intézményrendszer felépítésétől és finanszírozásától kezdve a szakmai-módszertani kérdésekig mindent meghatároz, ami megakadályozza a szférában rejlő kreativitás kibontakozását éppúgy, mint az egyéni igényekhez való alkalmazkodást, a speciális igényekre szabott tantervek és módszertani megoldások, valamint intézményrendszerek kifejlődésének akadályozásával. Az oktatásügy ilyen mértékű centralizációja tehát egyértelműen káros hatással van annak szakmai és intézményi teljesítményére és – az államszocialista modell fentiekben ismertetett sajátos berendezkedése folytán – csökkenti a dekommodifikáció fokát is.



E kiindulópontból a magyar közoktatás a rendszerváltás után gyors fejlődési pályát leírva jutott el a magas fokú decentralizációig mind szakmai-módszertani, mind pedig intézményi-irányítási szinten. Ennek oka az államszocialista rendszer struktúrájának lebontásában, működés-módjának teljes tagadásában kereshető. A tanítás és tanulás szabadságának jogszabályi szinten

18 U.S. Department of Education (2015)

való garantálása, a fenntartói környezet többpólusúvá válása mellett, hogy megnehezítette az állami ellenőrzést, szabadságot adott a fenntartóknak az intézményrendszer helyi sajátosságokhoz igazodó kialakításában – például intézményfenntartó társulások révén – valamint a speciális tantervek megjelenésével, a tankönyvkiadók versenyével felpezsdítette a szakmai-módszertani életet is. A már korábban is ismertetett fenntartói sokszínűség és ennek egyenes következményei azonban árnyalják a rendszerváltás utáni decentralizált közoktatási rendszerről alkotott képet.



Magyarország oktatásszervezését vizsgálva tehát rendkívül egyedi fejlődési pályát tárhatunk fel, mely a történelmi keretek változásainak következtében nagymértékű és radikális változásokat hordozott magában. Mivel az államszocialista rendszer lebontásakor a centralizációból a decentralizációba történt átmenet kvázi történelmi szükségszerűség volt, a közoktatás megszerzésének első olyan reformját, belső tényezők, azaz a szervezési mód immanens korlátainak elérése miatt ment végbe, a 2011-ben elindult centralizációs hullámban jelölhetjük meg.

Az új köznevelési törvény az oktatási intézmények szakmai irányítását és fenntartását állami feladatkörbe helyezte, a járásek területi egységén kialakított tankerületeken keresztül. A helyi önkormányzatok az oktatási intézmények infrastruktúrájának működtetését vállalhatják fel, főszabály szerint csak 3.000 fő települési lakosságszám felett. Az intézmények szakmai-módszertani ellenőrzése és irányítása a tankerületek által szervezett tanfelügyeleti rendszer által valósul meg. A piaci versenyt a magán és egyházi intézmények megléte teszi lehetővé. E centralizációs reform tehát a fenntartói és irányítói rendszer átalakításán kihatással van a szakmai-módszertani kérdésekre, valamint az oktatás szerkezetére is, a tankerületek rendszerének létrejöttével.

A reform eredményeit a rövid időtáv miatt egyelőre mélyebben értékelni nem tudjuk, azonban irányai jól mutatják a magyar közoktatási rendszer útkeresésének hektikus voltát. Nem egész harminc éven belül ugyanis a szféra bejárta a szélsőséges centralizáció és nagyfokú decentralizáció útját, hogy 2011-től a mérsékelt centralizáció útjára térjen. Fontos jellemző, hogy e változások minden alkalommal felülről, a központi politikai akarat részéről kezdeményezettek voltak, akárcsak az Egyesült Államok esetében, ugyanakkor a változások végrehajtása a politikai-intézményi környezet sajátosságai miatt – a tengerentúli példától eltérően – gyors mozgásokat tett lehetővé.

Konklúzió helyett

Tanulmányunkban igyekeztünk vázlatosan bemutatni a jóléti államok csoportosításának két nézőpontját, a dekommodifikáció és a decentralizáció foka szerinti tipizálást, majd ezek mentén bemutatni két, első ránézésre teljesen különböző állam oktatási rendszerét és annak reformjait. Definiáltuk, hogy meglátásunk szerint a közoktatást milyen objektív veszélyhelyzetek fenyegetik, melyek színvonalcsökkenést és ezáltal a dekommodifikáció fokának csökkenését hozhatják magukkal.

E krízishelyzetekre adott válaszok bemutatásából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a közszolgáltatási rendszer amerikai értelemben vett decentralizációja éppúgy ronthatja a szolgáltatás minőségét, mint az államszocialista értelemben vett szélsőséges centralizáció. Ugyanakkor láthattuk azt is, hogy a központi államszervezetnek egy adott gazdasági, avagy szervezési-szervezeti probléma megoldására egészen különböző eszköztár és időtartam állhat rendelkezésére,

melyek gyors és hektikus változást éppúgy hozhatnak a közszolgáltatások szférájába, mint a rosszul működő rendszer évtizedeken keresztül való konzerválását.

Habár Magyarország és az Egyesült Államok összehasonlítása, avagy akár csak egymás mellé állítása is eltúlzott ötletnek gondolható, mégis bízunk abban, hogy a magyar intézményi-jogi és közszolgáltatási rendszertől teljes mértékben eltérő amerikai felfogásba való betekintéssel ráirányíthattuk a figyelmet arra, hogy a közszolgáltatások rendszere, azon belül pedig a közoktatás különösen nagy jelentőséggel bír a társadalom szempontjából. A két ország példája pedig arra int bennünket, hogy figyelembe vegyük: a hektikus reformok éppúgy megviselhetik a közszolgáltatási rendszert, mint a reform-potenciál hiánya. *

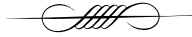
FELHASZNÁLT IRODALOM

- ESPING ANDERSEN, GØSTA (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- FERGE ZSUZSA – LÉVAI KATALIN (szerk.) (1991): *A jóléti állam*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet.
- FORRAY R. KATALIN – KOZMA TAMÁS (2013): Menekülés az iskolától. In *Educatio*. 2013/1. 23-33.
- GYÓRI JÁNOS (2015): USA. In *Kutatási zárójelentés – TÁMOP 4.1.2.B-13/1 „Pedagógusképzést segítő szolgáltató és kutatóhálózatok továbbfejlesztése és kiszélesítése”*, Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. www.ofi.hu/publikacio/usa
- LANNERT JUDIT (2006): Az iskolaeredményességi kutatások nemzetközi tapasztalatai. In LANNERT JUDIT – NAGY MÁRIA (SZERK.): *Eredményes iskola – adatok és esetek*. Budapest, OKI. 17-38. <http://ofi.hu/az-iskolaeredmenyessegi-kutatasok-nemzetkozi-tapasztalatai>
- OECD (2015): *Education at a Glance 2015: OECD Indicators*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2015-en>
- U.S. DEPARTMENT OF EDUCATION, OFFICE OF ELEMENTARY AND SECONDARY EDUCATION, OFFICE OF STATE SUPPORT: *Fundamental Change: Innovation in America's Schools Under Race to the Top*, Washington D.C., 2015.
- www2.ed.gov/programs/racetothetop/rttfinalrpt1115.pdf
- VÍGVÁRI ANDRÁS (szerk.) (2007): *A családi ezüst*. Tanulmányok az önkormányzati vagyongazdálkodás témaköréből. Budapest, Complex Kiadó.
- ZSIGMOND ANNA (2002): Egy gyerek se maradjon le! – Gondolatok az új amerikai közoktatási törvény kapcsán. In *Új Pedagógiai Szemle*. 2002/6. 81-89.
- ZSIGMOND ANNA (2008): Az amerikai mítosz: oktatás és társadalom. In *Új Pedagógiai szemle*, 2008/8-9. 123-138.
- ZSIGMOND ANNA (1996): *Az amerikai oktatáspolitikai történelmi tradíciói*. Egyetemi jegyzet, Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda.

DÖMÖS MARIANN

domos.mariann@gmail.com
PhD-hallgató (PTE BTK)

Migrációs tendenciák Olaszországban



— *Migration tendencies in Italy* —

ABSTRACT The turn of 20th and 21st centuries the migration pressure amplified and the EU member states have been missing the common devotion, the fair burden and the share of the cost of the border control. Italy is emblematic member of the international migration. The beginning of 20th century Italy was "emitters" country then became "receiving" country. In the first part of the study gives an insight into Italy like an emitters country, we examine the relations with the United States of America which is one of the biggest receiving country. That 's why the migration policy of the USA is very useful in this case. In the second part of the study gives an insight into Italy's migration policy. This paper intends to review this topic and examines the Italian migration trends, policy reactions and their relationship with society.

KEYWORDS migration, Italy, immigration politics, USA

DOI 10.14232/belv.2016.kszt.7 <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.kszt.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Dömös, Mariann (2016): Migrációs tendenciák Olaszországban *Belvedere Meridionale* 28. évf. Különszám. 72–90. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának legutóbbi jelentése alapján 2014-ben újabb 59 millió az otthonát elhagyni kényszerülő embert regisztráltak a világon. Az elmúlt évben naponta 42 500 ember döntött a hazájából való elmenekülés mellett.¹ Ezt a megközelítőleg 60 millió embert, aki az elmúlt évben a migráció mellett döntött, úgy is felfoghatjuk, mint egy képzeletbeli országot, amely a világ országainak huszonnegyedik legnépesebb lakosságszámával rendelkezik. Ezen „ország” egyik legnépesebb régiója pedig Olaszország. Olaszországot a 2015-ös év elejéig (januártól márciusig) a tengeren keresztül 7882 illegális bevándorló érte el, novemberig pedig 144 000 – áll a legfrissebb UNHCR jelentésben.² Jelenleg az olasz összlakosság 8,3%-a bevándorló.³

Európa viszonylag meglepetten és kissé értetlenkedve néz a határait ostromló migránsok tömegeire. Tapasztalatlansága, tehetetlensége részben érthető, hiszen ekkora mértékű migrációs nyomással eddig nem igen kellett számolnia. Az, hogy Uniós szinten sikerülhet-e egy egységes migrációs politikát kialakítani külön tanulmányt igényelne. Viszont az egyik fő érintett, legalábbis az Európába történő belépések tekintetében, Olaszország, amelynek érdemes áttekinteni a migrációs politikáját, valamint a bevándorlással kapcsolatos társadalmi attitűdöket. Mindenekelőtt érdemes megvizsgálni az országot érintő migrációs tendenciákat, vagyis azt, hogyan vált kibocsátó országból befogadóvá. Mindehhez pedig hasznos kiegészítésként szolgál megvizsgálni az Amerikai Egyesült Államok olasz bevándorlás történetét és azt, ami mindezt lehetővé tette. Vagyis vázlatosan áttekinteni az USA bevándorláspolitikáját. Az Amerikai Egyesült Államok a világ vezető befogadó nemzete, mely első helyet már évtizedek óta őrzi.⁴ Így migrációs politikájára való kitekintés mindenképpen hasznos tapasztalatokkal szolgálhat. Vajon voltak olyan szabályozások, amelyek jelenleg Olaszország számára is hasznosak lehetnek? Olaszország hogyan próbálta meg kezelni azt a fajta migrációs nyomást, amivel az elmúlt időszakban számolnia kell? Mi jellemzi az olasz migrációs politikát az utóbbi évtizedekben és hogyan vált tranzit illetve befogadó országgá? A politikai és a társadalmi szint hogyan viszonyul egymáshoz a kérdés tekintetében? Jelen tanulmány e kérdéseket szeretné körbejárni, miközben áttekinti az olasz migrációs trendeket, politikai válaszlépéseket, társadalmi reakciókat és ezek viszonyát. Valamint kitekintés nyújt az amerikai helyzetre az olasz bevándorlás kapcsán.

Olaszország: a kibocsátó ország

Az olasz migrációs trendeket vizsgálva, azzal szembesülhetünk, hogy az ország a 20. század elején még egyértelműen kibocsátó ország volt. Olaszok – elsősorban dél-olaszok – tömegei hagyták el anyaországukat egy jobb élet reményében és indultak útnak főleg a tengerentúlra. Az egyik fő befogadó ország az Amerikai Egyesült Államok volt, ahol nagyszámú olasz kolóniák jöttek létre. A következő nagy kivándorlási hullám az 1960–70-es évekre tehető, amikor nagyszámú olasz indult el elsősorban Németország és Skandinávia felé. A kivándorlás mellett az országban az egész 20. század során jelen volt a belső, elsősorban délről északra irányuló vándorlás, valamint a bevándorlás jelensége is. A hangsúlyok eltolódását nehéz konkrét időponthoz kötni, annyi bizonyos, hogy az 1990-es évektől kezdve egyre nagyobb arányú az Olaszországba

¹ <http://www.unhcr.org/558193896.html> (Letöltés: 2015. november 27.)

² <http://data.unhcr.org/mediterranean/country.php?id=105> (Letöltés: 2015. november 27.)

³ Emergenza migrati: 40 cose da sapere. http://www.repubblica.it/solidarieta/immigrazione/2015/09/01/news/migranti_profughi_cose_da_sapere_domande_risposte_faq-121963703/ (Letöltés: 2015. november 27.)

⁴ A táblázatot lásd részletesen PÓLYI 2014. 197.

történi bevándorlás, és ez a kétezres évektől kezdődően még nagyobb arányokat öltött. A tanulmány első felében érdemes tehát megvizsgálni az USA felé irányuló kivándorlást és ennek jellemzőit.

Az Amerikai Egyesült Államok és az olaszok

A kivándorlás már az olasz egység létrejöttét követően tömeges mértéket öltött. Ennek túlnyomó része az Amerikai Egyesült Államokba irányult, ekkor jöttek létre a „Little Italy” közösségek a különböző amerikai nagyvárosokban. 1876 és 1976 között mintegy 26 millió ember vándorolt ki.⁵ Kezdetben venetóiak, majd főleg dél-olaszok hagyták el a hazájukat. A kivándorlás fő oka a munkanélküliség volt, amely már ekkor is főleg Dél-Itáliát sújtotta. Ráadásul észak és dél egyenlőtlen fejlődése, az északi területek ipari fejlődése és dél, jobbra mezőgazdasági területeinek elmaradása tovább súlyosbította a helyzetet. A kivándorlás költségeit gyakorta átvállalták az Egyesült Államok területén élő olasz kolóniák, vagy a különböző olasz ügynökségek, közvetítőirodák, akiknek jó üzletnek bizonyult ezen emberek tudatlanságának a kihasználása. Az „Ígéret Földjére” eljutó olaszok számtalan nehézséggel kellett, hogy szembenézzenek, a nyelv problémákon át egészen a szállás és munkakeresés nehézségéig. Hogy ezt megkönnyítsék kezdetben a *padrone*, majd pedig a *prominenti* (előkelők) foglalkoztak ezen kivándoroltakkal. Vagyis a közösségi önszegélyezés nagyon fontos volt az olasz kolóniák számára. A legtöbben az ipari munkát választották, vidékre, mezőgazdasági munkát végezni nem sokan mentek. Így ezen kolóniák száma hamar meg is csappant. Mivel a kivándorolt olaszok többségének semmilyen képzettsége nem volt, a legalacsonyabb munkákat végezték (így például útépítés, rakodás). *A közösségi kapcsolatok fontossága* az Új Világban sem vesztett jelentőségéből. Bizonyos szakmákban, ahol sok olasz dolgozott, hamar létrejöttek a szindikátusok. Sok bevándorolt erős politikai kultúráját is vitte magával, így hamar létrejöttek az olasz szocialista pártok is (bár nem sok olasz taggal). S a nagyvárosok olasz negyedeiben is „kis Olaszországok” alakultak, ahol a prominensek között bizony gyakorta voltak bűnözők is. Nemcsak olasz éttermek és boltok nyíltak, hanem a közösségnek saját lapjai is voltak. 1850 és 1930 között több mint ezer olasz nyelvű újság jelent meg. Az első világháború kitörése az olasz közösségekben is felerősítette a nacionalista hangokat. Mintegy 65 ezer amerikai olasz tért vissza anyaországába és állt be harcolni. De sokan vállaltak szolgálatot az Európában állomásozó amerikai csapatok kötelékében vagy a Vörös Keresztnél is. A két világháború közötti időszakban Mussolini nacionalista eszméi eljutottak az amerikai olaszokig is és erősítette nemzeti identitásukat. Eközben igencsak érezhető volt a többségi társadalom felől érkező lenézés, amely különösen a Dél-Olaszországból érkezőket sújtotta, akiket képtelennek tartottak a társadalmi beilleszkedésre. Ebben az időszakban újabb nagy bevándorlási hullám volt érzékelhető, főleg Olaszország déli területeiről érkeztek földművesek. A második világháború kitörésével az amerikai hatóságok egyre inkább figyelemmel kísérték az olasz fasiszta propaganda tevékenységét az USA-ban is, amely végül azt eredményezte, hogy az ott élő olaszok többsége elfordult ettől a nézettől. Erre jó példa volt az, hogy az amerikai olasz fiatalok tömegesen léptek be az amerikai hadseregbe. Végül 1942-ben az amerikai főügyész azt is bejelentette, hogy nem tekintik ellenségnek az ott élő olaszokat. A második világháború utáni nehéz olasz helyzet ismét tömeges kivándorlást eredményezett, de már nem az USA volt a fő cél, hanem sokkal inkább Észak- és Nyugat-Európa. Az Amerikai Egyesült Államokba irányuló bevándorlás 1965-ben és

⁵ KUN 2012.

1990-ben ugrott meg ismét. Ezekben az években főleg a magasán képzett olaszok vándoroltak ki. 1946 és 1976 között megközelítőleg 7,5 millió olasz hagyta el az országát és ezen időszak alatt kicsit több mint a fele 4,3 millió tért csak vissza anyaországába.⁶

A szociális kapcsolatok erősségének egyik sajátos vetülete, hogy Amerikában is megjelent az olasz *mafia* és az olaszok tevékeny részt vállaltak a szervezett bűnözésben kiépítették saját amerikai szervezeteiket. Ez a számtalan sztereotípa mentén felépülő olasz maffiózó karakter aztán világkarriert futott be különböző a témában készült filmeknek köszönhetően. Természetesen a fikció nem nélkülözött minden alapot, hiszen jó pár személy valóban élő bűnöző volt, elég csak Al Caponera vagy Luky Lucianora gondolni. A két ország közötti ilyen típusú kapcsolatok a mai napig erősek. Az Organized Crime and Corruption Project a tavalyi évben számolt be egy nagyszabású vádemelés sorozatról, amelyben a szálak összeértek és amerikai, valamint olasz maffiózókat is letartóztattak.⁷ De az amerikaiakban kialakult olasz képet az sem segítette, hogy a 20. század elején aktívan működő anarchisták között is sok olasz volt, s amelynek köszönhetően, Amerika legvéresebb politikai merénylete 2001. szeptember 11-ig szintén egy olaszhoz kötődött. 1920. szeptember 16-án Mario Buda a Wall Streeten egy bomba segítségével 33 embert ölt meg és 200 sebesített meg.⁸ A jelenlegi italo-amerikai kultúráról is elmondható az, hogy az amerikanizálódás erőteljesen elérte, de nem olvasztotta be teljesen ezeket a bevándorlókat. Bár általános tendencia, hogy a másod és a harmad generációs olaszok már nem igazán beszélnek az olasz nyelvet, de identitásukban erősen meghatározó az „olaszság”. Ha az anyaországbeliek és az olaszok kapcsolatát nézzük, elmondható, hogy ez igencsak komplex. Az amerikai olaszokra már Mussolini is megpróbált támaszkodni. De már ekkor is sok „otthoni” úgy vélte, hogy az italo-amerikaiak nem tudják a sajátos olasz karakterüket megőrizni, nem ismerik az országot, ahonnan származnak és sokkal inkább csak felületes, sokszor sztereotip kép él bennük származási országukról. Ezek az elképzelések ma is tartják magukat. Persze az is megjegyzendő, hogy az amerikai olaszok sokszor komoly összegekkel támogatják anyaországukat. Politikai téren is lobbiznak az olasz érdekekért, viszont Róma általában kevésbé használja ki ezeket a kapcsolatokat.

Az olasz emigrációval foglalkozók jelenleg 60-70 millióra teszik az így elszármazottak arányát, amelyből a legnagyobb közösség Argentínában él (körülbelül 24 millió), de jelentős a számuk Braziliában (20,5 millió) és az Amerikai Egyesült Államokban is (16 millió). 1977 és 2005 között megközelítőleg 1,7 millió olasz hagyta el a hazáját. 2008-ban megközelítőleg 3,7 millió olasz állampolgárságú személy élt külföldön, amelynek Európa után a második legnépesebb tábort az Amerikai Egyesült Államokban találjuk (1,4 millió fő).⁹

⁶ A római Emigráció Múzeum írásos anyaga. <http://www.museonazionaleemigrazione.it/museo.php?id=5&percorso=5&phpMyAdmin=0b7e97fc70e5f4e5e82e321d8fe753b0> (Letöltés: 2015. március 1.)

⁷ Az ügy részleteiről lásd Trans-Atlantic Mob Swoop Hits New York's Gambinos and 'Ndrangheta. <https://www.occrp.org/en/investigations/2760-mafia-story> (Letöltés: 2015. november 27.)

⁸ Lásd részletesen Basso 2001.

⁹ Az adatok a római Emigráció Múzeumból származnak. Museo Nazionale Emigrazione kiállításának írásos anyaga. <http://www.museonazionaleemigrazione.it/museo.php?id=5&percorso=5&phpMyAdmin=0b7e97fc70e5f4e5e82e321d8fe753b0> (Letöltés: 2015. március 1.)

Az USA bevándorláspolitikája – vázlatos kitekintés

Az, hogy az Egyesült Államok miért lett ilyen népszerű célpont a gazdasági és életszínvonalbeli különbségeken túl a bevándorláspolitikájának is köszönhető volt. Az Amerikai Egyesült Államok a világ egyik legnagyobb olvasztótégelye, és a mai napig jelentős illegális bevándorló célország. Ez a nemzetközi migrációs folyamatokban a népességmozgások 27%-át jelenti. Éveken keresztül 1 millió főt meghaladó új bevándorlóval kellett számolnia, közel 11 milliós illegális migránsal és komoly reformokra szoruló bevándorlási törvénnyel.¹⁰ Kezdetben a *nyitott kapuk elve* dominált, ami azt jelentette, hogy az USA már a 18. század során, az angol uralom elleni harcban is a heterogenitását hangsúlyozta, mint fő megkülönböztető jellemzőjét. Nem Angliát tekintette az anyaországnak, hanem egész Európát. Vagyis innentől datálódik az ország menedékhelyként és a szabadság földjeként való a definiálása, valamint a Jefferson által is hirdetett elv, mely szerint mindenkinek joga van elhagynia a saját hazáját és új otthont keresnie.¹¹ Ennek megfelelően a 19. század elején semmilyen szabályozása nem volt a bevándorlásnak, a kormányzat semlegesén állt a kérdéshöz, nem szabályozta és nem is támogatta. A bevándorlás kérdéseinek a megoldása (földhöz jutás, letelepedés segítése stb.) tagállami illetve helyi, valamint az érdekelt vállalkozók szintjén volt megoldandó feladat. A század későbbi évtizedeiben már találkozhatunk szövetségi szintű bevándorláspolitikával, ám ezt még mindig a liberális szabályozás jellemzi. A beáramló tömegeket az 1870-es évektől kezdve kezdték el valamifajta szempontok alapján szűrni.¹² Az 1880-as évektől mindinkább a kizárás doktrínája vált meghatározóvá a migrációs politikában. Bár a nyitott kapuk elve az első világháborúig megmaradt, ezt egyre több megkötés, szabályozás és társadalmi vita kísérte.¹³ A világháborút követő időszak egészen az 1980-as évekig a *kvótarendszer* jegyében telt az USA-ban. Ennek kiváltó okai több jellemzőben keresendők: egyrészt a világháború hatására növekedett a félelem a bevándorlók integrálhatóságával kapcsolatban, másrészt erősödtek a félelmek, hogy a bevándorlók olyan eszméket hoznak magukkal, amelyek károsak lehetnek az amerikai társadalomra. Ennek hatására teret nyert a restriktív migrációs politika, több bevándorlást korlátozó törvény is született. Így az 1921-es *Emergency Quota Act*, amely először korlátozta *mennyiségileg* a bevándorlók számát, s amellyel kialakításra kerültek a kvótaszámok is. Ezt több újabb kvótatörvény is követte 1924-ben és ezzel Amerika becsukta a kapuit. Szigorította a bevándorlást Európa keleti és déli részéből érkezők számára, míg az amerikai kontinens déli részről továbbra is érkezhettek migránsok. A 20. század során az Amerikai Egyesült Államok bevándorlás politikája tele volt feszültségekkel. Amíg a bevándorláspolitikája egyértelműen restriktívvé vált, addig a politika továbbra is igyekezett fenntartani azt a képet az országról, hogy Amerika befogadó ország, amely bárki menedéke lehet. Ennek ellenére a második világháború idején az USA sokkal kevesebb menekültet fogadott be, mint például Franciaország vagy Hollandia. Sőt a náci Németország térnyerésével egyetemben, 1941-ben tovább szigorították a bevándorlást. A második világháborút követő időszakban valamiféle enyhülést következett el, de ez is csak szigorú szabályozás mellett.¹⁴ Majd pedig a hidegháború időszakában újra felerősödött az idegenekkel szembeni bizalmatlanság, a félelem pedig érződött a bevándorlókkal szemben is, ismét erősebb lett az megbízhatatlanságtól való félelem és a

¹⁰ PÓLYI 2014. 195–196.

¹¹ PUSKÁS 1993.

¹² Így például a kínaiakra vonatkozó bevándorlási szabályozás is ekkor született meg. Lásd. még PUSKÁS 1993. 2.

¹³ Ezeket lásd részletesen PUSKÁS 1993. 2–4.

¹⁴ DP törvényekről ld. részletesen PUSKÁS 1993. 9.

restriktív bevándorlási politika. Így például az 1952-es bevándorlási törvény súlyos csalódást okozott *a nemzeti származási kvótarendszer fenntartásával*, amely erősen diszkriminatív jellegű volt. Ám voltak előremutató jellegzetességei is: a törvényben „családegyesítést előnyben részesítő későbbi preferencia rendszer előzménye is megtalálható”¹⁵ volt.

Az amerikai közvélemény az 1960-as évekre egyre inkább liberális véleményen volt a bevándorlással kapcsolatban. Végül a polgárjogi mozgalmak hatása a bevándorlási törvény revízióját is elhozta, immáron nem faji és nemzetiségen alapuló kvótarendszer, hanem *menynyiségi szabályozókon alapult az új törvény*. A kereteken belül a vízumokat egy hét kategóriás *preferencia-rendszer* alapján osztották el, így előnyben részesültek a családegyesítők vagy a társadalmilag fontos szakmák képviselői. Vagyis a törvény változást idézett elő a nemzetközi migráció jellegében, az „*agyelszívást*”, vagyis a magasan kvalifikált munkaerő beáramlását segítette. A törvény még egy fontos korlátozást tartalmazott, ugyanis a mennyiségi kvótát a nyugati félteke országaira is kiterjesztette. „E reformok közrejátszottak abban, hogy 1965 óta az Egyesült Államokba irányuló bevándorlás regionális forrása Európából Latin-Amerikába és Ázsiába tevődött át és ezzel egy közel két évszázados irányvonal változott meg.”¹⁶ Az 1970-es évektől újabb nagy bevándorlási hullám érte el az országot. Ezen időszakra az amerikai politika számára is egyértelművé vált, hogy szükség van a bevándorlás komplex vizsgálatára, ezért a Kongresszus egy 16 tagú bizottságot hozott létre, amely a bevándorlással kapcsolatos törvényeket, eljárásokat vizsgálta és értékelt. 1980-ban a *Refugge Act* megemelte az előző évekhez képest a beengedhető menekültek számát és a törvény immáron tartalmazta a *menekült státusz* fogalmát is. Azonban a törvény visszavonta azokat a korábbi ideológiai és földrajzi kedvezményeket, amelyeket a Közép-Kelet-Európából és a kommunizmus elől menekülőknél nyújtott. A menekültügyi törvény fontos lépés volt az USA bevándorlás politikájában, ám a menekült státuszok elbírálása, valamint a politika irányított bevándorlás álláspontja továbbra is vitatott elemként jelentek meg. 1986-ban a fokozódó – főleg hispán – illegális bevándorlás következtében új törvény született ennek kezelésére.¹⁷ Az új törvény rendezni kívánta a már egy ideje az országban *tartózkodó illegális bevándorlók* helyzetét, így aki 1982 óta az Államokban élt az új törvény értelmében legális státuszért folyamodhatott. A következő években *újabb liberalizáció* figyelhető meg a szabályozásokban, így például könnyebbé tették az USA-ba való bejutást és a befogadott menekültek száma is növekvő tendenciát mutatott. Az illegális bevándorlás szabályozása után a törvényhozás ismét a legális bevándorlók felé fordult. Mindez az 1965-ös törvény nagy revízióját eredményezte, amelyet 1990-ben fogadtak el *Immigration Act* néven. A törvény elsősorban a legális bevándorlás számszerű kereteit, valamint a preferencia-rendszer átalakítását szabályozta.¹⁸ Ehhez kapcsolódik az időben korábbi új bevándorlási reform (IRCA), amelyet 1986-ban fogadtak el, és ami az illegális bevándorlók helyzetét kívánta rendezni úgy, hogy utat nyitott a legális tartózkodás és egy majdani állampolgárság megszerzéséhez. E két törvény jól mutatja az USA migrációs politikájának azt a fő célkitűzését, hogy az illegális migrációs csatornákat meg kell szüntetni, de a legális utak továbbra is nyitva állnak. Ehhez kapcsolódóan kezdtek el megerősíteni a határvédelmi rendszert is. Az intézkedéseket 1996-ban újabb reform követte, amely a képzett munkaerő iránti igényre igyekezett jogi háttérrel nyújtani. A '90-es évek törvénycsomagja megerősítette azt a hármas preferenciarendszert, amely az USA-nak azóta is a

¹⁵ PUSKÁS 1993. 11.

¹⁶ PUSKÁS 1993. 12.

¹⁷ Lásd részletesen PUSKÁS 1993. 14.

¹⁸ Erről és a törvény egyéb szabályzásairól lásd részletesen PÓLYI 2014. 198. és PUSKÁS 1993. 17.

bevándorlási politikájának az alapját jelenti. Vagyis a *családegyesítés*, a *foglalkozás-szakképzettség* és a *nemzeti sokszínűség* fenntartása. Természetesen a migráció szövetségi szintű szabályozásával több tagállami kifogás is felmerül, több törvény is született a bevándorlás tagállami kezelésére, ám ezek többségével kapcsolatban rendszeresen alkotmányellenesség merül fel.¹⁹ A preferencia rendszernek megfelelően 2000-ben a Kongresszus elfogadta a *Jövő Évszázada Törvényt*,²⁰ amely a kutatók könnyített befogadását célozta. A *2001. szeptember 11-ei* események alaposan átrajzolták nemcsak az amerikai politika, hanem a közgondolkodás álláspontját is a migráció és a terrorfenyegetettség kérdésében. Egyrésről komoly szerkezeti változások jöttek létre, melyek közül kiemelendő a Belbiztonsági Minisztérium²¹ létrejötte, amelybe a korábbi bevándorlási hivatalt is beolvasztották. 2001-ben a Bush-adminisztráció megalkotta az *Amerikai Hazafias Törvényt*,²² amely a bevándorlással kapcsolatban is több szigorítást hozott. A terrorista gyanús személyeket őrizetbe vehették, kiutasíthatták és a határok védelme is kiemelt ügy lett. A vízumreform, tovább szigorította a vízumok kiadását és a külföldiek ellenőrzését. Folytatták a déli határzár kiépítését is és azonnal deportálták a határsértőket. Mindeközben nemcsak Európában, hanem Amerikában is heves viták kereszttüzében áll a bevándorlás kérdése. Az *Obama-adminisztráció* már többször próbálta újr szabályozni a bevándorlási törvényt és elsősorban a több milliós illegális bevándorlók helyzetét kívánta azzal rendezni, hogy könnyített eljárás keretében törvényessé tehesék az ott tartózkodásukat. Ez az utóbbi időszak legjelentősebb reformját jelentené a szabályozásnak, a jelenleg Amerikában tartózkodó bevándorlók 45 %-át érintené.²³ Mindaddig azonban ez a törvényjavaslat elbukott a törvényhozás előtt.²⁴ De a közelgő amerikai elnökválasztásban is parázs vitákat eredményez a migráció és az amerikai bevándorláspolitiká.²⁵

Végignézve az amerikai bevándorlási politika tendenciáit, még inkább érthetőek az olasz emigráció trendjei. A 19. század végén és a 20. század elején a nyitott kapuk elve még jobban vonzotta a jobb életre vágyó olaszokat az Új Világba. Az újabb kiemelkedő kivándorlás 1960-as évekre tehető, amikor az amerikai migrációs politikában ismét liberalizáció következett be, majd a 1990-es években egy újabb kiugró emigráció tanúi lehettünk. Ekkor már főleg jól képzett szakemberek hagyták el Itália földjét az amerikai bevándorlási politika prioritásainak is megfelelően. Azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy a század második felétől és főleg végétől Olaszországot jóval inkább jellemzi a nemzetközi migrációs folyamatokban a szerepváltozás, kibocsátó országból tranzit és befogadó állammá vált. Érdeemes tehát áttekinteni ezeket a változásokat is. Majd pedig az erősödő migrációs nyomásra adott a politikai és társadalmi válaszokat is megvizsgálni.

¹⁹ A tagállami törvényekről lásd részletesen PÓLYI 2014. 200.

²⁰ Twenty-First Century Act

²¹ Department of Homeland Security

²² US Patriotic Act

²³ NÉMETH 2014.

²⁴ Obama's immigration action blocked again; Supreme Court only option left <http://www.reuters.com/article/2015/11/10/us-usa-immigration-court-idUSKCN0SZ04W20151110#DDAwg7SkxwyoSRZp.97> (Letöltés: 2015. november 26.)

²⁵ Jól példázza a téma fontosságát a két republikánus jelölt Donald Trump és Marco Rubio legutóbbi parázs vitája is. Trump egy jóval szélsőségesebb, szigorú bevándorláspolitiká szószólója, amelynek a leginkább vitatott része az, hogy megszüntetné a *ius soli* elvét. Azaz nem adna automatikusan állampolgárságot azoknak, akik Amerikában születnek. Valamint a jelenleg körülbelül 11-12 millió illegális bevándorlót is kiutasítaná az országból. Elképzeléseinek fontos eleme még a törvények szigorítása, a falak építése és az amerikai munkavállalók pozitív diszkriminációja. Ezzel szemben Rubio, aki maga is bevándorlók leszármazottja, emelne a bevándorlók számát. Azt ő is elismeri, hogy a törvény reformokra szorul, de szerinte elsősorban a kérdésképzési eszközein kellene változtatni. Ld. még MAKARÓ 2015

Olaszország a befogadó ország

Olaszország a század második felétől egyre több bevándorlót fogad. A migrációs tendenciák megváltozása és az egyre erősödő bevándorlás, egyre több problémát szült az 1990-es évektől. Konkrét fordulópontot, amikortól nagyon erőssé válik a migrációs nyomás, nehéz mondani. A szakirodalom ezt általában a 2000-es évekre teszi, de újabb fordulópontot jelent 2011 is, amikor a líbiai Kadhafi rendszer megbukik és ezzel már korlátlanul érkehetnek illegális bevándorlók az ország felől. Olaszország lakosságának egyre nagyobb aránya bevándorló, és ez a szám csak tovább növekszik, miközben a politika sokáig inkább a *bezárkózó, restriktív* migrációs politikát folytatta: 2002 óta a folyamatosan szigorodó, a bevándorlást feltartoztatni kívánó tendencia volt látható, ám ennek az eredménye kevésbé mondható sikeresnek. Miközben a politikai szintet sokkal inkább a bevándorlás elutasítása jellemzi, addig társadalmi szinten egy *jóval el- és befo-gadóbb* attitűdöt láthatunk. Azaz a társadalmi elvárások és a politika által adott válasz sokáig egyáltalán nem állt összhangban. Az utóbbi időben a két szint közötti távolság csökkent, több ponton *közelítés* vagy *egyértetés* volt tapasztalható a bevándorlás kezelésével kapcsolatban. De ez nem a bevándorlási törvények sikerének volt köszönhető, hanem pontosan ellenkezőleg: az igazán hatékony megoldást kínálni képtelen politika ölbe tett kézzel szemlélte, hogy a bevándorlók száma egyre csak növekszik, miközben a már ott lévők is egyre több feszültséget okoznak. Így természetes folyamatként jelentkezett a társadalom egy részének a *radikalizálódása*, amit bizonyos politikai pártok, más égető kérdésekkel karöltve, sikeresen tudtak megragadni. Ennek az eredménye lett 2012-re az Unió szerte az egyik legszigorúbb bevándorlási törvény, a Bossi-Fini törvény. Az elhibázott irányvonalat és a gondok fokozódását számtalan nagy vihart kavarázó esemény jelezte: a rosarnoi lázadástól elkezdve, a római Afrika Hotelen át egészen a lampedusai katasztrófáig. Azt a feltételezést miszerint a politika és a társadalom nem feltétlenül ugyanúgy áll a bevándorlás kérdéséhez, jól működő civil szervezetek és kezdeményezések egyaránt bizonyítják.²⁶

Olaszország az elmúlt időszakban, a bevándorlás egyre erősödő nyomása alatt van. Érdemes tehát megvizsgálni és elhelyezni a nemzetközi tendenciák mentén az olasz migrációs politikát, a fontosabb mérföldköveit és az olasz bevándorlási törvényeket. Magában a folyamatban különböző fokozatok különböztethetők meg: a bevándorlás kezdeti szakaszán domináns volt a fiatal férfiak érkezése, akik dolgozni akartak, és minél hamarabb visszatérni a szülőföldjükre. Majd egyre több házastárs érkezett az országban, megnőtt a nők, majd pedig a gyerekek aránya is a migrációban. A folyamat utolsó szakaszában már folyamatos, életvitelszerű tartózkodásról

²⁶ Az egyik ilyen példa az ún. *centro socialék* léte, olyan közösségi terek, amelyek a bevándorlók integrálása mellett számos más tevékenységet is folytatnak. Azaz egy alulról szerveződő, a társadalom legelemibb köréből jövő kezdeményezés. Sikerének okát pedig abban látom, hogy felismerte a migráció egyik problémáját, a már az országban tartózkodó bevándorlók helyzetének a rendezését, ott tartózkodásuknak a legalizálását és társadalmi integrációjukat. Azoknak, akik úgy döntenek, hogy az országban maradnak, segíteni kell beilleszkedni, hogy ők maguk is a társadalom hasznos elemivé váljanak. Eredményességük másik oka pedig abban áll, hogy felismerték, hogy a bevándorlás ellenesség legfőbb akadálya nem gazdasági okokra, hanem a kulturális különbségekre és az ezektől való távolságtartásra, félelemre vezethető vissza. Azaz míg a többségi társadalom, viszonylag könnyen belátja, hogy a bevándorlókra szükség van a gazdaság bizonyos ágazataiban, és erről akár első kézből, empirikus úton is meggyőződhet, addig a kulturális távolságtartás és ezen különbségektől való félelmet sokkal nehezebb legyőzni. Ezek a közösségi terek pedig pont a kulturális „szálnál” ragadják meg a problémát: viszonylag alsó szinten, egy-egy kerületben megismertetik az ott élő bevándorlókat az olasz nyelvvel és kultúrával, valamint különböző rendezvényeken keresztül a többségi társadalmat is közel hozzák a velük élő migránsokhoz. Pont azt a problémát igyekeznek kezelni, ami a politikából teljesen hiányzik.

beszélhetünk és a bevándorlók második generációjáról, azaz azokról, akik már Itáliában születtek. Az ő jelenlétüket nem lehet figyelmen kívül hagyni, a velük kapcsolatos problémák is sürgető feladatai lettek a politikának.

A politikai szint már a bevándorlás jelentősebb növekedésétől kezdve megpróbálta azt szabályozni. Általánosságban az mondható az olasz bevándorláspolitikáról, hogy a 2000-es évekig *lazább és megengedőbb* volt, csak a tartózkodási engedélyek meglétére és a kiutasításokra koncentrált. „Ez a helyzet – legalábbis kezdetben – egy igen kevésbé hatékony jogalkalmazási gyakorlattal párosult, amelynek háttérben az egymást követő kormányoknak az a törekvése állt, hogy minél kevésbé veszélyeztessék az államháztartási bevételek egyre növekvő részét adó idegenforgalom érdekeit, másrészt zavartalan esélyt biztosítsanak a fejlett nyugati országokból érkező, magas képzettségű munkaerő beilleszkedésére.”²⁷ Mindez pedig az ország előnyévé vált, hiszen ekkor a többi nagy befogadó nyugat-európai ország már a bevándorlási törvények szigorítását szorgalmazta.

1986-ig tulajdonképpen csak a személyazonosságot igazoló dokumentumot és tartózkodási engedélyt ellenőrizték. Az első nagyobb, átfogó törvény az *1986-os 943. számú* bevándorlási törvény volt, ami rendezni kívánta a migránsok jogi helyzetét és a munkaerőpiaci egyenlőségeinek a garanciáit. Az 1990-es *Martelli-törvény* kiterjesztette a *menekültek védelmét* az Európán kívülről érkezőkre is és legalizálta a már ott lévők helyzetét. A törvény szabályozta a menekültekkel kapcsolatos bebocsátási feltételeket és eljárási szabályokat. Valamint létrehozta a bevándorlók befogadásához szükséges pénzalapot. Erre szükség is volt, ugyanis az 1990-es évektől érezhetően növekedett a bevándorlók létszáma. Az 1998-as *Turco-Napolitano* törvény már ezt a megnövekedett létszámú közösséget igyekezett rendezni. Ez a törvény több helyütt pontosítja a befogadás és a tartózkodási engedélyek feltételeit, valamint szigorúbb kiutasítási normákat szab meg, összhangban a schengeni követelményekkel és a tamperei programmal. Az *2002. évi 189. számú törvény* további szigorításokat tartalmazott. Ennek köszönhetően megszületett az Európai Unió *egyik legszigorúbb bevándorlásellenes törvénye*, az ún. *Bossi-Fini törvény*. Szigorította a tartózkodási engedélyek hosszabbításának a feltételeit, büntette az illegális bevándorlást. A törvény világos különbséget tett az országba törvénytelenül és legálisan érkezők között, valamint szankcionálta a lejárt tartózkodási engedélyek után is az országban maradók, a túltartózkodókat. A szakértők szerint a törvény ellentmondásos volt, ugyanis egyrésztől lehetőséget adott a bevándorlóknak, hogy helyzetüket törvényesítsék, másrésztől viszont nehéz feltételekhez kötötte a tartózkodási engedélyek meghosszabbítását, azaz azokat is „büntette” akik törvényesen érkeztek az országba. A másik fő kritika a törvénnyel kapcsolatban a mai napig az, hogy a bevándorlás jelenségét kriminalitásként kezelte.

2006-tól a megváltozott politikai helyzet, Romano Prodi két éves bal-liberális kormányzási ciklusa, a bevándorlási politikára is kihatott. Prodi az EU bizottsági elnöki székéből lett olasz miniszterelnök, és ennek megfelelően egy *EU-konform migrációs politikát* képzelt el Olaszország számára. Ennek megfelelően törölte az újonnan belépő államokkal szemben felállított munkaerő-bevándorlási kvótát, és ezzel szabad utat adott a tömeges méretű román bevándorlásnak. Azonban ebben az időszakban már komoly gondok jelentkeztek országszerte, nagy sajtóvisszhangot kiváltva. Így Prodi 2007 után már nem tehetett mást, mint, hogy *szigorításokhoz* folyamodott. Ezek közé tartozott a főváros környéki roma táborok felszámolásának megkezdése és az uniós állampolgárok kiutasítását megkönnyítő törvényerejű rendelet is. Az alapvetően befogadó-

²⁷ NYUSZTAY 2011. 100–101. http://www.perfekt.hu/c/document_library/get_file?uuid=990f2c72-7857-4f3b-b9d5-eb06caee9715&groupId=10804 (Letöltés: 2015. március 28.)

gondoskodó politika és a kényszerű szigorítások ellentmondását a kormányfő egy sajtóközleményben próbálta meg feloldani. „Ki kell elégíteni az állampolgárok nagyobb biztonságra való igényét, de ugyanígy biztosítani kell a bevándorlóknak az emberi léthez méltó körülményeket... Az olasz gazdaságnak szüksége van a bevándorlókra... El kell kerülnünk a xenofób túlkapásokat, mert az idegengyűlölet és az intolerancia nem tartozik kultúránkhoz.”²⁸ Ez a fajta *laza bevándorláspolitikai* tagadhatatlanul hozzájárult ahhoz, hogy a 2000-es évek második felében újabb kiugró növekedés következett be a bevándorlásban. Ezen belül pedig az irreguláris migránsok száma is jelentősen megugrott. A problémák pedig sorra jelentkeztek. Egyrészt ezzel a mértékű bevándorlással nőtt a közbiztonsági kockázatok aránya is. A migráció, és főleg az irreguláris migráció komoly összefonódásokat mutat a bűnözéssel, nem volt ez másképpen Olaszországban sem. A bevándorlókhoz köthető bűncselekmények száma igencsak megugrott, amit a média sokszor egyoldalúan és túlzóan mutatott be. „A bevándorlókkal összekapcsolható kirívó eseteket hatásosan közvetítő média által sugallt összkép szerint az évtized közepére a bevándorlók váltak fő elkövetőivé az erőszakos és a tulajdon elleni bűncselekményeknek, továbbá a kábítószerez-forgalmazásnak. Ugyanakkor a hivatalos adatok ennek némiképp ellentmondani látszanak, hiszen a bevándorló népesség 2001-2005 közötti 101%-os növekedésével szemben az ugyanezen időszakban bűncselekményekért elítélt külföldiek száma „csupán” 46%-kal emelkedett.”²⁹ Ennek hatására az olasz közhangulatban és a 2008-as választási kampányban a bevándorlás kérdése központi szerepet játszott, több párt retorikájában is megjelent. Az Északi Liga ezt ki is használta és politikai kampányában egy szigorú bevándorláspolitikai megalkotását sürgette. „Érvelésük azon alapult, hogy a bevándorlás lehetőségeinek – a globalizáció következményeként kialakult – bővülésével nagyszámú, az olasz társadalomba való beilleszkedésre nehezen vagy egyáltalán nem képes migráns érkezik az országba, akik forrásokat vonnak el a gazdaságfejlesztéstől és kezelhetetlen társadalmi feszültségeket gerjesztenek.”³⁰ 2008-tól a Berlusconi-kormány, az Északi Ligával karöltve, szigorította a bevándorlási törvényeket, kihasználva az erre fogékony közhangulatot is. A 2008. évi 125. számú törvény és a 2009. évi 94. számú törvénycsomag *pénzbüntetéssel sújtotta az irreguláris bevándorlást*, kiutasítással is lehetett szankcionálni az ilyen migránsokat és a büntetőeljárásokban súlyosbító körülménynek számított, ha valaki így tartózkodik az országban. A törvény eredetileg az illegális bevándorlást börtönbüntetéssel is büntette volna, a feltételezések szerint Berlusconi-kormányától azért állt el, mert az olasz börtönök már így is túlterheltek voltak, nem bírták volna a további nyomást. A törvényekben súlyos díjakat vetettek ki a tartózkodási engedélyek kérvényezésére, meghosszabbítására, valamint az állampolgársági kérvényekre is. A törvény lehetővé tette, hogy azok, akik irreguláris migránsoknak lakást adnak ki büntethetővé váltak, valamint a hajléktalan bevándorlókat egy központi belügyi nyilvántartási rendszerbe gyűjtötték össze, ahol rögzítették az adataikat. Továbbá arra is kitért az új szabályozás, hogy az újszülöttek nyilvántartásba vételéhez mind a két szülőnek a legális papírjaira is szükség van. Ezzel tulajdonképpen ellehetetlenítették az irreguláris bevándorlók gyerkeinek a törvényessé tételét és mindenfajta szociális gondozásból kizárták őket. A Berlusconi-kormány nemzetközi szinten is igyekezett a bevándorlás ellen tenni. Líbiával és Egyiptommal, valamint másik 28 országgal a bevándorlás visszaszorítását célzó megállapodásokat kötöttek. Ezekben többek között közös parti járőrözésről és az irreguláris bevándorlók visszatoloncolásáról is rendelkeztek. „Az egyezmények alapján 2008-ban az olasz hatóságok 36 951 regisztrált illegális

²⁸ NYUSZTAY 2011. 108–109.

²⁹ NYUSZTAY 2011. 109.

³⁰ NYUSZTAY 2011. 110.

partraszállásból 17 880 esetben éltek a visszatoloncolás eszközével, amely – a dolog belpolitikai hullámverései mellett – az Európai Unió vonalán is feszültségeket keltett. Az olasz kormány is több ízben bírálta az Európai Bizottságot, mert az nem nyújtott kellő támogatást az afrikai migrációnak leginkább kitett tagállamoknak, amelyek így kemény és népszerűtlen intézkedésekre kényszerültek.³¹ Ezek a szigorítások súlyos kritikában részesültek az ellenzék, a társadalom és a civil szféra nagy részétől is. Az EU bírálatainak az eredménye az lett, hogy a három hónapon túl Olaszországban tartózkodó, de megélhetést és lakhatást igazolni nem tudó uniós állampolgárok elleni kiutasítást lehetővé tevő határozatot nem fogadták el. A kritikák nagy része azt emelte ki, hogy a kormányzat a társadalom egy részében lévő bevándorlás ellenes hangulatot használta ki, a bevándorlás kérdését csupán *közbiztonsági-rendvédelmi kérdésként* kezelte és a szociális, kulturális aspektusait teljesen figyelmen kívül hagyta. A bevándorláspolitikát 2012-ben a *Maroni-Tremonti törvénnyel* tovább szigorított. Immáron pénzbüntetést is kiszabtak az irreguláris bevándorlás törvényessé tételére, ami 80-200 eurós eljárási díjat jelentett.³² Végül a tiltakozásoknak és a 2013-as lampedusai hajókatasztrófa hatására az olasz Képviselőház 2014 tavaszán elfogadta azt a törvényt, ami az irreguláris bevándorlást már nem bűncselekménynek, hanem szabálysértésnek minősíti. Az illegális bevándorlás innentől kezdve szabálysértésnek minősül és legfeljebb kitoloncolással lehet büntetni. Ha a bevándorló ezután sem hagyja el az országot és újra rátalálnak, azzal is csak szabálysértést követ el és nem lehet őrizetbe venni, mint korábban. A törvény módosítását a Beppe Grillo vezette Öt Csillag Mozgalom nyújtotta be és a kormányzó Demokrata Párt is támogatta. Az Északi Liga viszont aláírásgyűjtést kezdeményezett az irreguláris bevándorlás bűncselekménnyé minősítéséhez.

Míndezekből is látható, hogy a politikai szint a válaszlépéseivel nem kezelte jól az egyre növekvő migrációval járó problémát. A törvények elhibáztak és inadekvátak voltak és folyamatos vita tárgyát képezték. Voltak, akik szerint az olasz politika lazán és túlságosan „jóságosan” kezeli a kérdést, a bevándorlók pedig azt csinálnak, amit csak akarnak. Míg voltak, akik szerint az olasz politika rasszista és egoista, megsérti az emberi jogokat és permanensen elnyomja a bevándorló közösségeket. Ebből is látszik, hogy a politika nem volt megfelelően felkészülve a kérdés kezelésére, nem tudta hogyan is kellene irányítania azt. A szigorítások mellett a már ott lévő migránsoknak, folyamatosan „amnesztiát” hirdetett, azaz legálissá teheték a tartózkodásukat, de ez nem volt teljes megoldás, mert mindig egyre többen és többen érkeztek. Az, hogy a legalizáció hogyan, milyen mértékben és milyen feltételek mellett történjen, komoly viták tárgyát képezi a mai napig. Alapvetően ahhoz, hogy egy bevándorló törvényessé tegye az olaszországi létét tartózkodási engedélyt (*permesso di soggiorno*) kell igényelnie. Ezt minden, olyan külföldi állampolgárnak meg kell tennie, aki három hónapnál hosszabb időt kíván az országban eltölteni. A *permesso di soggiorno* érvényessége a vízumokéhoz igazodva, hat-kilenc hónap, valamint egy vagy két évre szólhat, attól függően, hogy az illető szezonális munkát végez, valamilyen oktatásban vagy képzésben vesz részt, vagy dolgozik.³³ A törvények lehetővé teszik, hogy a megújítandó *permesso di soggiorno* helyett, *carta di soggiorno*, azaz huzamos tartózkodási engedélyt is lehet kérni. Ezt eredetileg öt év, majd a Bossi-Finit törvény szigorítása következtében, hat év folyamatos és legális olaszországi tartózkodás után lehet igényelni. A *carta di soggiorno* határozatlan idejű tartózkodást tesz lehetővé, ám kiadásnak a feltételei igen szigorúak. A kérelmezőnek többek

31 NYUSZTAY 2011. 110.

32 Lásd még SZABÓ 2012.

33 A további részleteket ld. http://www.poliziadistato.it/articolo/225-Il_rilascio_del_permesso_di_soggiorno/ (2015. március 20.)

között állandó meghatározott jövedelemmel kell rendelkeznie, vagy ha családos, el kell tudni tartani a családját. A törvény azt is részletesen leírja, hogy milyen esetekben nem adható ki a carta.³⁴ A legális itáliai lét következő lépcsőfoka az olasz állampolgárság (*cittadinanza*). Ezt a legnehezebb megkapni, ugyanis ez alapvetően a *ius sanguinis* elvén alapul, azaz vér szerint jár az állampolgárság. Mindazok olasz állampolgárok, akiknek legalább az egyik szülője olasz. Ha valaki bevándorló szülők gyermeke, de Olaszországban születik és ott él, tizennyolc éves korától jár az állampolgárság vagy korábban is megszerezhető, ha a szülők kérelmezik. Ezen kívül házassággal és hosszabb olaszországi tartózkodással is megszerezhető. A hosszabb legális olaszországi tartózkodás időtartam legáltalánosabb esetben minimum tíz év.³⁵ Azonban a statisztikai adatok azt mutatják, hogy ezeknek a megszerzése és megújítása (főleg a *permesso di soggiorno*) nem növekedett, azaz a feltételezések szerint sok bevándorló visszatért a hazájába vagy egyszerűen csak tovább ment egy harmadik országba.³⁶ Ez azt is jól szemlélteti, hogy Olaszország még manapság sem klasszikus célország, a bevándorlók közül sokan inkább ugródeszkanak használják az északabbra lévő országokba eljutáshoz. Mindezekhez természetesen hozzá kell tenni, hogy a statisztikákban az irreguláris migránsok nem szerepelnek.

A társadalmi hatások

A társadalom és a bevándorlók relációját vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy társadalom alapvetően inkább befogadó attitűddel rendelkezik. Ám a tapasztalatok azt mutatják, hogy a megnövekedett számú, más országokból érkezőket nehezen fogadták és fogadják el. Az olasz társadalom tudatában van a köztük élő bevándorlóknak, de az esetek többségében inkább kívülállónak tekint rájuk. A sztereotipizálás másik általános jellemzője a migránsok egy tömbként kezelése. Ahogy a bevándorlás jelensége is egy komplex, többtényezős folyamat, úgy magukra a bevándorlókra sem lehet egyetlen egészként tekinteni, különböző élettörténetek, motivációk, döntések és célok állnak mögöttük. Maga a folyamat is eltérő időintervallumban és ritmusban folyhat. Olaszországra is jellemző, hogy a bevándorlók és a többségi társadalom egymástól történő elhatárolása gyakran „*a mi és a többiek (altri)*” mentén történik. Ez magában hordozza azt a jelentéstöbbletet, hogy nemcsak az olaszoktól, a többségi társadalomtól különböznek, hanem ezzel párhuzamosan ők, a migránsok egy egységes, homogén tömböt alkotnak. Mindez így nem igaz, hiszen sok bevándorló hasonló a többségi olasz társadalomhoz, sokan pedig egymástól is nagyon különböznek. Olaszországnak nem egy bevándorló közössége van, hanem több, egymástól sokszor teljesen eltérő és mindenféle kapcsolat nélküli csoportja. Ráadásul ez a fajta, mi és a többiek megkülönböztetés magában hordozza a *kirekesztést* is.

Az olasz migrációs politika *kritikája* során a szakirodalomban gyakorta megjelenik az a gondolat, hogy az integráció hangsúlyozása mellett, érdemes lenne nagyobb figyelmet fordítani a szisztematikus ellenőrzésre (pl. a vízumszabályozásnál, a tartózkodási engedélyeknél). Valamint állandó vita tárgyát képezi a *CIE működése*, ahova azon bevándorlók kerülnek, akik egy esetle-

³⁴ A további részleteket lásd: http://www.portaleimmigrazione.it/immigrazionenet/APR_CDS_Stranieri.aspx (Letöltés: 2015. március 21.)

³⁵ A további eseteket ld. <http://sportelloimmigrazione.it/riciedi-documenti/riciesta-cittadinanza-italiana.html> (Letöltés: 2015. március 21.)

³⁶ A 1999 és 2001 közötti statisztikai számítások ezt egyértelműen alátámasztották, ugyanis csökkenő tendenciát mutattak az évente kiadott tartózkodási engedélyek és megújítások alapján. COLOMBO – SCIORTINO 2004. 22.

ges igazoltatás során nem tudnak érvényes papírokat felmutatni.³⁷ A leggyakrabban felmerülő kérdés, hogy mennyire hatékony a működésük, emberi jogilag kifogásolhatóak és általában a kitoloncolásról is negatívan szoktak vélekedni a szakértők. Egyrészt a CIE-be kerülők nem feltétlenül lesznek kitoloncolva, csak papírt kapnak róla, másrészt maga az eljárás is nagyon költséges. Körülbelül 845 és 4767 euróig terjed egy-egy ember kitoloncolása az országból. Nem véletlenül működnek alacsony hatékonysággal ezek a központok. A ténylegesen kitoloncoltak aránya 46% körül mozog. Ráadásul az ország kényszerű elhagyása nem oldja meg a bevándorlás problémáját, nincs visszatartó ereje.³⁸ Ezzel kapcsolatban a legfrissebb eredmény, hogy egy parlamenti bizottság fogja vizsgálni a központok működését, „a bevándorlók fogva tartásának körülményeit, a létesítmények működését, azt, hogy előfordulnak-e az alapvető jogokat és az emberi jogokat sértő törvénytelenések ezekben az intézményekben. Ezen kívül felülvizsgálják a központok vezetőjének kinevezési módját, értékelik a felelős hatóságok munkáját, hogy rendesen vezetik-e a bentlakók nyilvántartását, és azt is, mennyire gazdaságos a rendszer.”³⁹ Mindez pedig a civil szféra óriási sikere, elsősorban a Gabriella Guido által vezetett LasciateCIEntrare elnevezésű szervezet küzd évek óta a CIE bezárásáért és az emberibb, humánusabb bevándorlásért.⁴⁰

Az olasz migrációs politika kritikája során érdemes megemlíteni még a *nemzetközi környezetet* is, hiszen egy ország migrációs döntése óhatatlanul érintik a nemzetközi kapcsolatokat is: egy rigid, regresszív migrációs politika gyakorta feszültségeket okoz a nemzetközi politikában. A migrációs politikát nem lehet könnyen átvenni és átalakítani, sajátos környezetre, sajátos jellegzetességekre kell kidolgozni a leginkább megfelelőt. Illetve ezen a ponton meg kell említeni azok a nemzetközi szerződéseket is, amelyet az ország a bevándorlás mérséklésének a céljából köt. Olaszország is kötött ilyen szerződéseket, amelyek szintén nagy társadalmi felzúdulást váltottak ki, főleg az embertelen bánásmód miatt. A téma szempontjából ezek közül kiemelendő az *olasz-líbiai baráti szerződés*, illetve ennek hozadéka a *Hirsi-ügy*.⁴¹

A többségi társadalom és a bevándorlók első komoly szembekerülése 2010-ben *Rosarnoban* történt. Ez volt az olasz társadalom számára az első nagy sokk, az a pont, amikor már ország-szerte szembe kellett nézni a bevándorlás jelenségével és az ezzel járó problémákkal. Rosarno

³⁷ Az olasz bevándorlási törvény kimondja, hogy ha valakinek nincsenek hivatalos iratai és igazoltatják a CIE-be kerül, és ott marad mindaddig, amíg nem tudja magát igazolni vagy ki nem utasítják az országból. A maximum itt tölthető idő 18 hónap. Összesen 11 központ működik Olaszországban. Lásd részletes: MAZZA 2013.

³⁸ A római Ponte Galeria központról ld. a jogvédők által készített dokumentumfilmet: <https://vimeo.com/70425353> (Letöltés: 2015. március 29.)

³⁹ A Képviselőház internetes közlését lásd Olaszország vizsgálatot indít a bevándorlók központokban. <http://www.liberties.eu/hu/news/olasz-cie-ugyi-bizottsag> (Letöltés: 2015. március 29.)

⁴⁰ <http://www.lasciatecientrare.it/> (Letöltés: 2015. március 29.)

⁴¹ 2009 májusában Lampedusa szigetéhez közel az olasz parti őrség eritreaiakkal és szómáliakkal teli hajót tartóztatott fel. A baráti szerződés értelmében átszállították őket az olasz felségjelzésű hajóra és visszavitték a bevándorlókat a kiindulási pontjukra, Líbiába. A tömeges kitoloncolás a bevándorlók akarata ellenére történt: a migránsokat nem azonosították, nem értesítették sorsukról, nem adta meg nekik a jogot, hogy nemzetközi védelmet kérjenek. Az Olasz Menekültügyi Tanács, ami egy nem kormányzati szervezet, az Emberi Jogok Európai Bírósága elé vitte az ügyet. A bíróság szerint Itália megsértette a Nemzetközi Emberi Jogi Egyezmény 3. cikkét, amely a megalázó bánásmódra és kínzásra vonatkozik. A strasbourgi testület arra ítélte Olaszországot, hogy a bírósági költségtérítéssel együtt fejenként tizenötezer euró kártérítést fizessen 22 bevándorlónak. Az ítéletet lásd itt: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteiből. Az egyezmény 3. cikke. A kínzás és az embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma. Hirsi Jamaa és mások Olaszország elleni ügye. http://epa.oszk.hu/02300/02334/00048/pdf/EPA02334_Fundamentum_2012_02_123-132.pdf (Letöltés: 2015. március 29.)

déli, hagyományosan mezőgazdasággal, elsősorban narancstermesztéssel foglalkozó calabriai település. Ezekben az ültetvényekben rengeteg, főleg irreguláris, afrikai bevándorló dolgozik. 2010 januárjában súlyos zavargások törtek ki a helyi és afrikai lakosság között, annak hatására, hogy három fiatal bűnöző rálőtt és megsebesített több bevándorlót. Az embertelen bánásmód, a kilátástalanság és a növekvő válság hatására az elégedetlenkedő afrikaiak kimentek az utcára, majd pedig a helyi lakosság is így tett, tiltakozva a túlzott bevándorlás ellen. Teljes lincshangulat, tömeges erőszak alakult ki, az afrikaiakat pedig Rómába küldték. Az események éles közfelháborodást és a bevándorlás problémájának erős felszínre törését váltották ki. Rosarno egyértelműen rámutatott arra, hogy a beilleszkedés sikertelen és növekszik a rasszizmus.⁴²

A problémák kicsúcsosodása végül 2013 októberében következett, amikor is közel 360 ember veszett a tengerbe *Lapedusa* közelében.⁴³ Ennek hatására tárgyalták újra a bevándorlási törvényt és enyhítették, valamint felállították a *Mare Nostrum* programot. Enrico Letta kormányának a célja az volt, hogy többé ne történhessen hasonló katasztrófa és az Afrikából Európába tartó bevándorlókat megsegítsék. A program széleskörű társadalmi támogatottsággal bírt, az olasz társadalom többsége Itália szegényének tartotta, hogy egy ilyen mértékű katasztrófa megtörténhetett. A *Mare Nostrum* egy katonai-humanitárius művelet volt, amely 2014-ig működött és közel 100 000 embert sikerült megmenteni vele.⁴⁴ A program költsége körülbelül 550 millió euróba került, amelyet az olasz adófizetői, valamint Uniós forrásokból fedeztek. A program a tavalyi év végén megszűnt és a *Triton* elnevezésű Uniós misszió váltotta fel. Ez teljes egészében a FRONTEX irányítása alá tartozik, és EU forrásokra támaszkodik. A különbség a korábbi olasz programhoz képest, hogy az olasz hajók nemzetközi vizeken is cirkáltak és segítettek a bajbajutottakon. A *Triton* csak az Unió tengeri határáig tevékenykedik, az olasz partoktól mintegy 30 mérfölddel délre befejeződik. A *Triton* misszióban 26 európai tagállam vesz részt emberekkel és eszközökkel, valamint havonta 2,6 millió euróval finanszírozzák. A programról igencsak megoszlanak a vélemények, sokan aggódnak, hogy újabb tragédiák történhetnek a Földközi-tengeren.

A bemutatott példák is mutatják, hogy a 2000-es évektől kezdve Olaszország már nem tudott elfordulni a bevándorlás kérdése elől. Jelen volt és a hétköznapi élet részévé vált, egyre több esemény hívta fel a politika, a média és a társadalom figyelmét is, hogy a kérdés aktuális és egyre sürgetőbb. A fentebb tárgyalt események, intézmények és missziók mellett személyesebb, a helyi szintet érintő kezdeményezések is napvilágot láttak és bekerültek a köztudatba. Ilyen volt a Rómából indult *Hotel Africa*, amely a Tiburtina pályaudvaron működő, spontán szerveződő illegális, fekete bevándorló közösség (1990–2000) volt. Erre felfigyelt több olasz kutató is és elkezdtek tanulmányozni ezeknek az embereknek az életét. Létrehoztak egy archívumot (*Archivio Memorie Migranti*), amiben ezen emberek személyes élettörténetét, Odüsszeáit gyűjtötték össze.⁴⁵ A szervezet ma is működik és hangsúlyozza, hogy a bevándorlás csak akkor kezelhető sikeresen, ha ismerjük az emberek személyes történeteit. Ebbe a gondolatsorba pedig szervesen kapcsolódnak egyéb fontos civil szervezetek is.

⁴² Lásd még FÜRJÉSZ 2010.

⁴³ Egy túlélő szemszögéből ld. Lampedusa boat tragedy: a survivor's story. The Guardian. <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/22/lampedusa-boat-tragedy-migrants-africa> (Letöltés: 2015. március 29.)

⁴⁴ Ám 2014-ben így is közel 500 migráns veszett a tengerbe és további 1400 eltűnt. Olasz belügyminiszter: a *Mare Nostrum* misszió az év végén fejeződik be. Webrádió. http://webradio.hu/hirek/kulfold/olasz_belugyminiszter_a_mare_nostrum_misszio_az_ev_vegen_fejezodik_be (Letöltés: 2015. március 29.)

⁴⁵ <http://www.archiviomemoriemigranti.net/presentazione?shareLang=it-IT> (Letöltés: 2015. március 29.) valamint TRIULZI 2013. 51–66.



Jelen tanulmány arra tett kísérletet, hogy az olasz migrációs politika útját, az abban bekövetkező változásokat felvázolja. Ennek egyik fontos elemeként, a „kibocsátó Olaszország” és az Amerikai Egyesült Államok szoros viszonya okán, az USA bevándorláspolitikájára is kitékin tettünk. A két ország bevándorláspolitikáját nehéz lenne összehasonlítani, hiszen számtalan különbség van köztük, kezdve a történelmüktől egészen a geopolitikai helyzetükig és az időbeli eltérésekig. De általános jellemzőket kiemelhetünk és felmutathatunk Olaszország, de akár az egész Unió számára is.

Az Amerikai Egyesült Államok a világ egyik legnagyobb befogadó országa, így migrációs politikája joggal tarthat igényt a figyelemre, vázlatos áttekintése pedig érdekes összevetéseket adhat. Nem feltétlenül mindenben követendő példaként, de elgondolkodtató iránymutatásként mindenképpen. Fontos kiemelni azt, hogy az USA a bevándorláspolitikájának alakításakor mindig is fontosnak tartotta ennek *gazdasági aspektusát* és nem félt ennek kívánalmi mentén szabályozni. A kezdetben uralkodó nyitott kapukat, a szabályozott nyitott kapuk elve váltotta fel. S bár viszonylag hosszú idő múlva, de a második világháborút követő időszakról kezdve egyértelműen beépült a bevándorláspolitikai másik fontos pillére a *humanitárius segítségnyújtás*. „Az USA példája szemléletesen mutatja, hogy mily kivételes pillanata a történelemnek, amikor a gazdaságosság kívánalmi és a humanitárius szemlélet képviselője egybeesnek, s egymást erősítik. Az Egyesült Államok bevándorláspolitikájának változásai azt tükrözik, hogy mindig a gazdaság és hatalom illetve a külpolitika élvezett elsőséget, csak azok függvényében érvényesülhettek a menekülteket illetően is az emberiség általános hangoztatott követelményei.”⁴⁶ A tudatosan irányított bevándorláspolitikai prioritások egyensúlyban tartásával a kvótarendszer ellenére is hosszú időn keresztül fent tudta tartani a szabadság földjének imázsát. A bevándorlást az 1980-as évektől igyekezett a jelen gazdasági és politikai követelményeinek megfelelően átalakítani, úgy, hogy a hagyományos befogadó szemlélet sem tűnt el. Ennek megfelelően a bevándorláspolitikai egy fontos aspektusát az illegális bevándorlást szabályozta, majd pedig a legális bevándorlást is. Az illegális bevándorlás elleni harc fontos eleme az ország migrációs politikájának és ma is súlyos kérdéseket vet fel. Egyrészt 2001 után súlyos emberi mulasztások kerületek napvilágra, másrészt pedig egy túlszabályozott, bürokratikus rendszert láthatunk, amely magukat a jogalkalmazókat is elbizonytalanítja. A nemzetiségi kvótarendszer visszavonásának pedig fontos szerepe volt abban, hogy a bevándorlás kibocsátó országaiban, etnikai összetételében jelentős változás állt be: immáron Dél-Amerika és Ázsia vált meghatározó forrásterületté. Jelenleg az USA-ba irányuló bevándorlás 53-55 százalékát adja a latin-amerikai és karibi térség.⁴⁷ Azonban a mexikói határon épült kerítésrendszer nem oldotta meg az illegális bevándorlás problematikáját, maximum felületi jelleggel kezelte. Ahogy azt is jól mutatják a Pew Research Center legutóbbi adatai, hogy immáron a mexikói bevándorlás lelassult, sőt többen térnek vissza országukban, mint ahányan elhagyják azt.⁴⁸ Vagyis ezen folyamatok már kétirányúvá váltak. Ezzel párhuzamosan más migrációs folyosók megerősödtek: az utóbbi években tovább erősödött az ázsiai, de az **afrikai bevándorlás is sokszorosára nőtt.**⁴⁹ Miközben bevándorlási politika egyik leginkább

⁴⁶ Puskás 1993. 18.

⁴⁷ A Pew Research Center 2011-es adatai szerint az USA több mint 300 milliós lakosságából közel 52 millió hispán származású, akik közül körülbelül a háromnegyede mexikói, akik általában a déli határ mentén egy tömbben élnek (MexAmerika, Mexifornia jelenség) PÓLYI 2014. 195. és 204.

⁴⁸ More Mexicans Leaving Than Coming to the U.S. <http://www.pewhispanic.org/2015/11/19/more-mexicans-leaving-than-coming-to-the-u-s/> (Letöltés: 2015. november 26.)

⁴⁹ Az afrikai bevándorlás változásáról ld a Pew Research Center legfrissebb tanulmányát: African immigrant

problematikus része továbbra is a nagyarányú illegális bevándorlás, nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy az amerikai társadalomban továbbra is az afroamerikai és fehérek közötti konfliktusok is fennmaradtak. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az Egyesült Államok migrációs politikája egy többfunkciós közpolitika, amely egyaránt igyekszik a gazdasági (munkaerőigény), népesedési politikát (családegysítésekkel), az etnikailag kiegyensúlyozott multikulturális társadalmat és a humanizmus, szolidaritás jegyében a menekültek egy jelentős csoportjának a befogadását biztosítani. Mindeközben pedig az illegális bevándorlás visszaszorítására is törekszik, elsősorban a déli határszakaszon emelt kerítéssel, amely feltartóztatni igen, de megállítani nem tudta a folyamatot. Jelenleg pedig az országban tartózkodó illegális bevándorlók jogi helyzetének a rendezése az Obama-adminisztráció fontos célja.

Olaszország esetében is sok hasonlóságot fedezhetünk fel a bevándorláspolitikát vizsgálva. Az országban is a politika megengedő álláspontja figyelhető meg a kezdeti szakaszban, amely elsősorban gazdasági megfontolások mentén alakult. Majd Itália is próbálkozott a szabályozással, amelynek szélső pontja egy restriktív migrációs politika kidolgozása lett, amely magát a jelenséget is kriminalizálta, ám a problémát nem oldotta meg. Volt törekvés az illegális határok védelmére is a Mare Nostrum program keretében, amely a határőrizet mellett, fontos humanitárius küldetéssel is rendelkezett. Ezt a programot váltotta az uniós Triton, amely jóval inkább a Földközi-tengeri csempész útvonalak ellehetetlenítését célozza. Az utóbbi időben ismét enyhülés figyelhető meg az olasz migrációs politikában. Itáliában a *Matteo Renzi* által vezetett kormánypárt szeretné egyszerűsíteni az állampolgárság megszerzését és így rendezni a másod és harmadgenerációs bevándorlók helyzetét, könnyíteni társadalmi integrációjukat. Az elmúlt időszak migrációs nyomása fokozott kihívások elé állította Olaszországot is. Látható, hogy a bevándorláspolitikai alakulása soktényezős folyamat, amely hatására bizonyos időszakokban enyhülés, máskor pedig szigorodás érzékelhető. Mégis Olaszország eddigi politikájában inkább a tanácstalanság olvasható ki, amely szélsőséges megoldásokat is eredményezett. Az, hogy az erősödő kihívásokra sikerül-e adekvát, a társadalom által is sürgetett válaszleépéseket adni, kérdéses. Annyi bizonyos, hogy Itáliának nem egyedül, hanem Uniós szinten is megoldási stratégiákat kell kidolgoznia, amelyekben a korlátozó intézkedések mellett az integrációnak is fontos szerep jut és így csökkentheti a társadalmi feszültségeket is. A bevándorlók sikeres integrációjával pedig mintát, utat mutathatnak: az illegális bevándorlás bűncselekményként kezelése nem oldja meg a problémákat, akik már az országban vannak, azokat meg kell próbálni a közösség hasznos tagjaivá tenni. Az elmúlt időszak olasz kormányzati lépései ezen irányba mutatnak a bevándorlási törvények enyhülésével, ám számtalan probléma továbbra is fennáll. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BASSO, CHIARA (2001): *Un italiano in America: Mario Buda, l'uomo che fece saltare Wall Street*. <http://italies.revues.org/2048?lang=en> (Letöltés: 2015. november 27.)
- COLOMBO, ASHER – SCIORTINO, GIUSEPPE (2004): *Gli immigrati in Italia*. Bologna, Il Mulino.
- population in U.S. steadily climbs. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/02/african-immigrant-population-in-u-s-steadily-climbs/> (Letöltés: 2015. november 26.)

- CSERESNYÉS FERENC (2005): *Migráció az ezredfordulón*. Pécs – Budapest, Dialóg Campus.
- DAVIES, NORMAN (2002): *Európa története*. Budapest, Osiris. 731. 70. függelék, Kivándorlás Európából c. 1248.o.
- HEARDER, HARRY (1992): *Olaszország rövid története*. Maecenas történelemkönyvek. Budapest, Maecenas Kiadó.
- Immigranti in Italia: lavoro e integrazione*. Museo Nazionale Emigrazione kiállításának írásos anyaga <http://www.museonazionaleemigrazione.it/museo.php?id=5&percorso=5&phpMyAdmin=0b7e97fc70e5f4e5e82e321d8fe753b0> (Letöltés: 2015. március 1.)
- KUN TIBOR (2012): Az USA és az olasz bevándorlók. *Klio* 21. évf. 4. sz. 91–97. <http://www.c3.hu/~klio/kliol24/klio091.pdf> (Letöltés: 2015. november 27.)
- L. RÉDEI MÁRIA (2007): *Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- L. RÉDEI MÁRIA (2014): A nemzetközi migráció demográfiai és geográfiai aspektusai. In Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán: *Migrációs tendenciák napjainkban. A 21. század migrációs folyamatainak tanulmányozásához*. Pécs, Publicon. 29–43.
- MAZZA, CATERINA (2013): *La prigione degli stranieri. I Centri di Identificazione e di Espulsione*. Roma, Ediesse.
- MOLNÁR ANNA (2011): *Olaszország története a második köztársaság idején*. Budapest, Áron Kiadó.
- NYUSZTAY LÁSZLÓ (2011): Az olaszországi bevándorlás néhány kérdése az új évezred elején. In Nyusztay László: *Tanulmányok a nemzetközi migráció köréből*. http://www.perfekt.hu/c/document_library/get_file?uuid=990f2c72-7857-4f3b-b9d5-eb06caee9715&groupId=10804 (Letöltés: 2015. március 28.)
- PÓCZIK SZILVESZTER – DUNAVÖLGYI SZILVESZTER (2008): *Nemzetközi migráció – Nemzetközi kockázatok*. Budapest, HVG-ORAC.
- PÓLYI CSABA (2014): Észak-Amerika a nemzetközi migrációban. In Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán: *Migrációs tendenciák napjainkban. A 21. század migrációs folyamatainak tanulmányozásához*. Pécs, Publicon.
- PUSKÁS JULIANNA (1993): Az Egyesül Államok bevándorlási politikája (1890–1990). *Régió – kisebbség, politika, társadalom*. 4. évf. 3. szám <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00015/pdf/10.pdf> (Letöltés: 2015. november 23.)
- SZABÓ TIBOR (2012): *Olaszország politikátörténete (1861–2011)*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- SZTANÓ LÁSZLÓ (2014): *Taljánok, olaszok, digók*. A nemzeti sztereotípiák fogságában. Budapest, Corvina.
- TARRÓSY ISTVÁN (2014): Elméleti megfontolások a nemzetközi migrációs tendenciák megértéséhez. In Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán: *Migrációs tendenciák napjainkban. A 21. század migrációs folyamatainak tanulmányozásához*. Pécs, Publicon. 9–25.
- TRIULZI, ALESSANDRO (2013): Listening and archiving migrant voices: how it all began. In Engel, Ulf – Ramos, Manuel Joao: *African Dynamics in a Multipolar World*. Leiden, Boston. 51–66.
- ZÁMBÓ PÉTER (2011): Az új határőrizeti rendszer, a FRONTEx és ami utána jön... In Tarrósy István – Glied Viktor – Keserű Dávid: *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Publikon, Pécs, 2011.

Cikkek

- Emergenza migrati: 40 cose da sapere. *La Repubblica*. http://www.repubblica.it/solidarieta/immigrazione/2015/09/01/news/migranti_profughi_cose_da_sapere_domande_risposte_faq-121963703/ (Letöltés: 2015. november 27.)
- Da dove vengono i migranti. *Limes*. <http://www.limesonline.com/da-dove-vengono-i-migranti-2/3005> (Letöltés: 2015. március 20.)
- Dove vivono gli immigrati. *Limes*. <http://www.limesonline.com/dove-vivono-gli-immigrati/3007> (Letöltés: 2015. március 1.)
- Eviction resistance at The Square. *UK Indymedia*.

- <http://www.indymedia.org.uk/en/2006/06/343297> (Letöltés: 2015. február 11.)
- FÜRJÉSZ JUDIT (2010): Utcai harcok Olaszországban. *Kitekintő*.
http://kitekinto.hu/europa/2010/01/09/puskaval_lttek_rajuk_botokkal_verték_ket/#.VRgMD_msU_Y
 (Letöltés: 2015. március 29.)
- HOOPER, JOHN: Southern Italian town world's 'only white town' after ethnic cleansing. *The Guardian*.
<http://www.theguardian.com/world/2010/jan/11/italy-rosarno-violence-immigrants> (Letöltés: 2015. február 28.)
- Itt elbukhatnak az euroszeptikusok. *Magyar Nemzet Online*.<http://mno.hu/hirtvarchiv/itt-elbukhatnak-az-euroszeptikusok-1228171> (Letöltés: 2015. március 28.)
- KLEIN, NAOMI: Squatters in white overalls. *The Guardian*.
<http://www.theguardian.com/world/2001/jun/08/globalisation.comment> (Letöltés: 2015. február 11.)
- MAKARÓ BETTINA (2015): Forró téma lett a bevándorlás Amerikában is. *Kitekintő*.
http://kitekinto.hu/amerika/2015/10/10/forro_tema_lett_a_bevandorlas_amerikaban_is/
 (Letöltés: 2015. november 26.)
- NELSON, ZED: Lampedusa boat tragedy: a survivor's story. *The Guardian*.
<http://www.theguardian.com/world/2014/mar/22/lampedusa-boat-tragedy-migrants-africa> (Letöltés: 2015. március 14.)
- NÉMETH ANNA: Obama: „Meg kell javítanunk a bevándorlás rendszerét.” *Kitekintő*.
http://kitekinto.hu/amerika/2014/11/21/obama_meg_kell_javitanunk_a_bevandorlas_rendszert/#.VlcNoHYvfIU (Letöltés: 2015. november 26.)
- Obama's immigration action blocked again; Supreme Court only option left <http://www.reuters.com/article/2015/11/10/us-usa-immigration-court-idUSKCN0SZ04W20151110#DDAwg7SkxwyoSRZp.97>
 (Letöltés: 2015. november 26.)
- Olasz belügyminiszter: a Mare Nostrum misszió az év végén fejeződik be. Webrádió. http://webradio.hu/hirek/kulfold/olasz_belugyminiszter_a_mare_nostrum_misszio_az_ev_vegen_fejezodik_be
 (Letöltés: 2015. március 29.)
- Olaszország vizsgálatot indít a bevándorlóközpontokban. *Liberties.eu*
<http://www.liberties.eu/hu/news/olasz-cie-ugyi-bizottsag> (Letöltés: 2015. március 29.)
- PICCIRILLI, ANTONIO: Prenestino, in cinquemila per difendere il lago: „Siamo andati oltre ogni aspettativa” *RomaToday*. <http://pigneto.romatoday.it/corteo-lago-ex-snia-25-aprile.html> (Letöltés: 2015. március 28.)
- SZABÓ DÓRA (2012): Tovább maradhatnak az olasz bevándorlók. *Kitekintő*.
http://kitekinto.hu/europa/2012/02/21/tovabb_maradhatnak_az_olasz_bevandorlok/#.VRfQmfmsU_Y
 (Letöltés: 2015. március 29.)
- Trans-Atlantic Mob Swoop Hits New York's Gambinos and 'Ndrangheta. <https://www.occrp.org/en/investigations/2760-mafia-story> (letöltés: 2015. november 27.)

Olasz és nemzetközi szervezetek

- Archivio Memorie Migranti
<http://www.archiviomemoriemigranti.net/presentazione?shareLang=it-IT>
 (Letöltés: 2015. március 29.)
- CSOA ExSnia <http://www.exsnia.it/soa-exsnia/> (Letöltés: 2015. február 14.)
- CSOA Forte Prenestino Centocelle <http://www.forteprenestino.net/> (Letöltés: 2015. február 14.)
- LasciateCIEntrare <http://www.lasciatecientrare.it/> (Letöltés: 2015. március 29.)
- Scuola Popolare Pigneto
<https://scuolapopolarepigneto.files.wordpress.com/2013/05/universitc3a0-delle-lingue-programma.pdf>
 (Letöltés: 2015. február 16.)
- ILO <http://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm> (2015. január 22.)
- IOM <http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home.html> (2015. január 22.)
- UNHCR <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home> (2015. január 22.) valamint <http://www.unhcr->

centraleurope.org/hu/rolunk/unhcr-magyarorszagon.html (Letöltés: 2015. március 10.)

Egyéb internetes források

Pólyi Csaba és Tarrósy István a Gazdasági Rádióban. <http://gazdasagiradio.hu/vendeg/73678/> (Letöltés: 2015. január 25.)

Quelli ch arrivano e quelli che se ne vanno. ANSA-Centimetri.

<http://www.giornalettismo.com/archives/681631/italia-quelli-che-arrivano-e-quelli-che-se-ne-vanno/immigrazione-3/> (Letöltés: 2015. február 20.)

Italia Ora (Olaszország most) honlap. <http://www.italiaora.org/> (Letöltés: 2015. március 20.)

http://www.poliziadistato.it/articolo/225-Il_rilascio_del_permesso_di_soggiorno/ (2015. március 20.)

http://www.portaleimmigrazione.it/immigrazionenet/APR_CDS_Stranieri.aspx

(Letöltés: 2015. március 21.)

<http://sportelloimmigrazione.it/richiedi-documenti/richiesta-cittadinanza-italiana.html> (Letöltés: 2015. március 21.)

A. GERGELY ANDRÁS CSC
 andrasgergelya@gmail.com
 főiskolai docens (ELTE TK)

Független függések, avagy Common Sense és földrészpopulizmus

— *Independent dependencies, or
 Common Sense and
 the continent-populism* —

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.8
<http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: A. Gergely András (2016): Független függések, avagy *Common Sense* és földrészpopulizmus. *Belvedere Meridionale* 28. évf. Különszám. 91–97. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)



Emberiesség, szabadság, jogállam – ezek lennének meghatározó alapelvei, „kőbe” vésett konszenzusos partnerség mintázataként megfogalmazott deklarációi az Egyesült Államoknak Matthew Spalding forrásműve szerint.¹ Mert hát az ókori római joguralom és hagyománykövetés ideája mint vezérelv George Washington óta mintáértékkel bír az

államférfiak megannyi generációja számára, akik midőn folytonosan a jog uralmát helyezik az emberek fölötti uralom helyébe, kulcsmegoldásként a republikanizmus és alkotmányosság elveit kívánják képviselni. „*Minden nemzet valamilyen közös minőségből merít értelmet és célt – azonos etnikai jellegből, közös vallásból, egyazon történelemből. Az Egyesült Államok más. Amerikát egy adott időben, adott emberek egy csoportja az emberiségéről, a szabadságról és a jogállamról alkotott meghatározott alapeszmék mentén alapították*” – tanítja bevezetőjében a szerző (13–14. oldal). Az USA mint a nyugati civilizáció eredménye – bár a zsidó-keresztény kultúra és a brit politikai szabadságelvek forrongó közegében született –, nem egyik uralkodóját a másikra cserélte vagy a népet nyomta mélyebbre kitérően, hanem úgy próbált alkotmányos jogrendet, népszuverenitási alapokat lefektetni (kialakulásakor még tizenhárom gyarmat érdekelte számára 1776-ban), hogy az új kormányzati struktúrát maguk az emberek legyenek képesek tartalommal megtölteni és intézményesen megvédeni. A Függetlenségi Nyilatkozatban az alapvető jogokról, a kormányzás cél- és értékrendszeréről, s párhuzamosan a politikai hatalom korlátozásáról fektettek le alapelveket, s 1789. évi ratifikálása óta a partnerségi közösség minden érdekeltjének saját közös hagyományait az alapító atyák közjogi alapdokumentumához kötődő „nemzeti és politikai közösség” világtörténelmileg is sikeres példázata formálja meg. Az önnön kivételességének tudatában és példázatának egyetemlegesen is terjesztendő mivoltában megerősödött forrásmű máig érvényesnek tekintett üzenete a nemzeti státusz kivételes, de nem követhetetlen bizonyosságára épül, mégpedig olyanféle örök érvényű filozófiai igazságokon és éles politikai meglátásokon magasodva, amelyek a világ legrégebben hatályos alkotmányának sikerét tanúsíthatják. Az Atlanti-óceán túlnani oldalan, saját európai alkotmányos rendszerünk és az európai Államok példájának már Victor

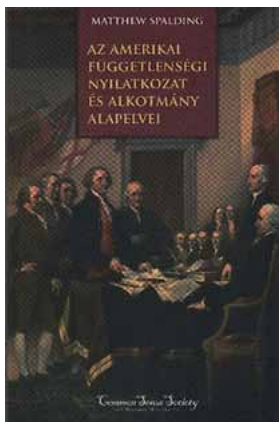
¹ *Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat és alkotmány alapelvei.* Common Sense Society – Századvég Kiadó, Budapest, 2011. 157 oldal. /Rediscovering Our Principles, Reclaiming Our Future... We Still Hold These Truths/.

Hugo által is fennen üdvözölt áthozatala idején már evidenciává fogalmazódott a jogállami rendszer, a republikanizmus és a szabadság eszméjében rejlő alapvető filozófiai igazságok mint alapelvek elismerése. Olyan történelmi lehetőség, ugyanakkor felelőssége is, melyet már az amerikai forradalmár, Thomas Paine is felismert 1776-ban: „*Amerika ügye széles értelemben az egész emberiség ügye*”.

Matthew Spalding a Heritage Foundation B. Kenneth Simon Center for American Studies igazgatója, alkotmányjogász és történész, aki közérthető értekezésében az elvülhetetlen alapelvek nyomkövetésével mutatja be az amerikai alkotmányozás historikus útját és történelmi nemzetformáló szerepét. Maga az Alkotmány-szöveg (117–135. oldal) és Módosításai (136–151. oldal) a Kongresszusban 1776. július 4.-én elfogadott *Egységes Nyilatkozat* közlésével (109–116. oldal) egészül ki, s egyenként értékeli a Bill of Rights (88–95. old.), a mindenkor Legfelsőbb Bírósági gyakorlat (102–108. old.) bírói felülvizsgálattal összefüggő, a „korlátozó alkotmány általános teóriájából következő” eljárásmodokat is megerősítő hatását, a „kiegészítő óvintézkedések” rendszerét és az „államokból álló nemzet” föderalizmusra meg helyi önkormányzati autonómiára épülő konvencióit (79–87. old.).

Spalding felváltva (vagy nemegyszer együttesen) gyakorolja a politikakutató, a politikai filozófus, a politikatörténész és a politikuskritikus készségeit, és 2010-es kötetének sajtóértékelései között független szakértői mivoltának dicsérete, az alkotmányelemző fegyvertárával érdemben küzdő, a közgondolkodás és a közmegegyezésre figyelemmel lévő publicista szabadelvű megnyilvánulását körülhízelgő gondolkodói minősítések halmozása lelhető meg. Az alkotmányos berendezkedés

sikerének tekintett hagyománykövetés, a szabadság értéknormáit követő példamutatás, valamint az államok közötti partnerség mellett megerősített autonómia – melyek máig érvényesnek tekinthető üzenettel veszik körül az amerikai alaptörvényt – ekképpen megjelenítése a szerzői szándék szerint mindazon amerikaiaknak szól, akik rászolgálnak, hogy alapozó bevezetést kapjanak a Függetlenségi Nyilatkozat és a szövetségi alkotmány keletkezéstörténetébe, legfontosabb alapelveibe. Nem kevesebb, mint az USA belső politikai erőterét és külpolitikáját visszafogott lelkességgel megjelenítő mű ez, amelyben a kortárs (avagy időbeli korlát nélküli) modern politikai gondolkodás két meghatározó alapszövege „maguktól értetődő igazságokként” aposztrofált értékek formájában jelennek meg, mintegy konzervatív és konzekvens alapon végigvezetve a hatalmi ágak elválasztásától, vagy a fékek és ellensúlyok rendszerére épülő kormányzás gyakorlatától az elvi alapokra épülő politikai vezérfonalig, mint olyat, melynek a leggyakoribb fölidézése a Nyilatkozat sokat idézett felütésében fogalmazódik meg: „*Minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Joggal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre*”. E történelmi értékű és szilárdságú önrételmezés, mely legfőképpen következményei és velejárói okán kapott méltó rangot, Spalding szerint bizonyos társadalmi-kulturális változások és alkufolyamatok eredménye, vagy inkább talán ezeknél is sokkal mélyebb, természetjogi vagy az isteni törvény kifejeződése. Szerzői állásfoglalása az utóbbi melletti érvelést tekinti érvényesnek, hisz úgy ismereti a történelmi előzményekből



építkező, változásaival együtt is a „klasszikus” (a Cincinnatus által az egyetlenkedő néppártot lecsendesítő és a senatus tekintélyét helyreállító dictator) mintájára megformált történelmi szerepkört, mely a Függetlenségi Háború és az egyenlőnek teremtett lakosság partnerségében véli meglátni a Nyugat emberének új példázatát (16-24. old.). Értő aggodalommal óv a kormányzati hatalom túlterjeszkedésének legitimálásától, féltőn tekint az Egyesült Államok alapító atyái által lefektetett elvek relativizálására, az alkotmány önkényes, „originalista” értelmezésére, illetve mindezekeken keresztül „a Természet Törvényei és a Természet Istene” által mintegy elrendelt szisztémára (25-30. old.). A kormányzottak beleegyezése, az egyenlő természetjogok, a ratifikáció során kialakított rendszerelvű logika érvényre juttatása alkotja azokat a princípiumokat, melyekből fakad a törvényhozói hatalom, végrehajtói hatalom és bírói hatalom egészséges elválasztása, a Föderáció megformálásában az Alkotmányozó Gyűlésen lefektetett elvek mindenkor kontrollja (39-68. old.), a bármikor esedékessé váló politikai szabadságkorlátozás veszélyére felügyelés a mindenkor központi hatalom túlsúlyával szemben (72-83. old.), tehát végső soron a népképviselőt nevében a „nagyobb köztársaság” választott képviselőire ruházott kontroll-feladatok súlyát növelendő. Madison ismert kinyilatkoztatása szerint „A néptől való függés kétségkívül a kormányzat első számú öre”, de ehhez „kiegészítő óvintézkedésekre” is szükség van, az emberi erény viszont „indulattal és érdekel” van körülvéve, melyek így együtt már az alapító atyák előrelátó gondoskodása révén az emberiség versengő érdekeit uraló felelősségvállalással terheltek, ezáltal megnehezítik azt, hogy „a magasabb rendű indítékok hiányának” velejárójaként túlhatalom alakuljon ki. Másik oldalon pedig „az elfogult és hatalmaskodó többség visszélése” ellenében is speciális eszköztárra van szükség, demokratikus államformára, mely „eléggyé energikus és hatékony ahhoz, hogy megvédje magát, és eleget tegyen céljainak anélkül,

hogyan önkényessé válna” (72-73. old.).

A jogállam rendszerét Spalding az amerikai alkotmányozás történelmi útja, öröksége, továbbá a republikanizmus és a szabadság alapelvében lefektetett filozófiai igazságok elismerése révén teret nyerő egyensúlyok kialakításáig vezeti el. Sugallja azt is, hogy nem csupán az amerikai egység, hanem a bárhol és bármely államiság számára alapelv-jelentőségű szabadság normája lehet az, ami „örök érvényű” filozófiai, morális és aktuálpolitikai belátások felé vezet. A kötet visszafogott lelkessége, retorikus harsányság nélküli szárazsága nem csupán magabiztos cselekvésorientációt sugall, de a követendő példa, a „minta” nagyszerűségét sem rejt szem elől. A „világ legrégebbi hatályos alkotmányának” sikere és változástörténete ugyanakkor azt is illusztrálja, mennyiben nem aktuális mintázat vagy evidens célrendszer mindez a más berendezkedésű, eltérő struktúrájú, sajátlagos történelmi-politikai környezetű további államok számára...

Közmegegyezés a másságban

Spalding kötetében (jóllehet a magyar kiadásban) szerepel mintegy mottóként a nehéz kiegyezés-képességéről hírhedt, és ugyanakkor francia, brit, török és más tiszteletkörök után éppen Amerikában a megújuló támogatásért kilincselő Kossuth Lajos egy mondata, melyet 1852 januárjában ejtett el Washingtonban: „A dolgok jelen állása szerint Európának márpedig nincs jövője, ha csak nem az amerikai republikanizmus”. A republica híve talán ismerhette, mindenesetre a magyar nemesi hagyomány által meghurcolt attitűdnek tarthatta a konzervativizmus hagyománykötött alakzatait, az aulikus-nemesi, a kisenemesi-röghözkötött, meg a populáris kegyekre építkező klerikális változatot is. A magyar felvilágosult nemesség/értelmiség számára példás előképnek tekintett német-honi filozofok azonban a naiv lelkességgel vagy akut politikai hatásoknak kitett elvbátorsággal vol-

tak más egyensúlyban: báró Eötvös József vagy Széchenyi István, Bessenyei György vagy Batsányi János „europээр” szellemiségére inkább gyakorolt hatást Wilhelm von Humboldt, aki még a történetírói feladatok terén is a „minél tisztábban és maradéktalanabban” vállalt történelem-ábrázolást pártolta, a „belső igazság” mentén a „közvetlen megfigyelés elöl elzárkózó” attitűdre szavazott. A kor ekképpeni felfogása, a nemzeti látószögben a konzervatív világkép respektálása ugyanúgy a mitikus nemzetépítés céljait szolgálta, mint az amerikai hagyománytartó értékrend képviselőinek meghatározó megnyilvánulásai. Napjaink neokonzervatív Amerikájában ez a fajta politikatörténet és funkcionalizmus immár felülrétegződött a bipoláris világ és a posztbipoláris világképek új kihívásainak, szerepvállalásainak és külpolitikai szerepkeresésének feladattudatával is – egyszóval azzal, hogy a történő történelem drámai változásai immár rákényszerítették az USA külpolitikáját és új civilizációs keretrendszert építő stratégiáit az erőforrások politikai ellenőrzésének vállalására, a hidegháborút „új világrenddel” meghaladni próbáló törekvések belső térnyerését jóváhagyó államszerep vállalására is. A hetvenes évek első harmada óta az amerikai politikatudomány újabb főiránya lett a neokonzervatív felfogások kedvelése, közgazdász, jogász, szociológus vagy filozófus rendszerkritikák is erre vették a főirányt, újfajta reflexió-készségre szorítva magát az államot, a szavazópolgárt, a lázadó korosztályokat és a társadalomtudósok szélesebb körét is. Mindeme fejlődés- és korszecifikus vonások konzervatív bírálata jutott idővel az Államok politikatörténetének új tónusú értelmezésében teret nyerő politikai filozófiáknak is.

E korszakos diadalról és az „Amerikamítosz” kiépülésének politikai következményeiről, az ellenforradalmi attitűdről és konzervatív „hátramenetről” szóló monografikus művével lepi meg olvasóit az a monográfia, melyet Békés Márton írt meg *Az amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenfor-*

radalom címen.² A roppant aprólékos, precíz és szikár kötet azt a fajta politikai filozófiát és gazdaságlelektani korszakot jellemzi meglehetősen árnyaltan, amely a posztbipoláris világban immár az unipoláris vagy világkormányzási trendek felé haladni látszik. A korábbi másságokkal szembeni új-másság rendszer- és világképe a neokonzervatív hagyománykötöttség keretei közötti eszmetörténeti alapokat fejtí föl, a „hagyomány politikájára” épülő filozófiai és gazdaságteoretikus alapokat, a nemzetközi kapcsolatok ezekből fakadó jellegét, mint olyan ki-nem-merevített élő-éltető hatásegység, amely nem egyszerűen konzervatív a közösségszolgálat terén, s nem diktatorikus a múlttal-jelennel-jövővel összefüggésben, hanem a szakadatlan áramlás, az átélt idő élménye, a „változatok végtelen variációjának” nevezhető történelem sodrában a generációk időfelfogásának módosulásában, a második világháborútól a Bush-éra végéig tartó időszak atlanti kultúrkörre jellemző aktualitásaira, nemzetközi súlyának átalakulására jellemző trendek összegződésében fogalmazható meg talán leginkább. A történelmi revolucionizmus és az ellene ágálló ellenforradalmi gondolkodás feszültségeiből fakadó léhelyzeteket úgy helyezi a konzervatív diskurzus-mezőbe, hogy merevségtől javarészt mentes politikai filozófia fakad belőle, a „tagadás tagadásába”, a történelmi tudat tradicionalista akcionizmusába torkolló „transzcendens alázattal” szembeni értelmezési keret, melyet az amerikai típusú konzervativizmusba ágyazódó neokonzervatív irányzat ismertetésével old meg, mintegy átlépve azon a fikciós határvonalon, amely nem-ideológiai és nem-haladáselvű világokat a Pax Americana világhegemóniára áhítózó változathoz vezet. Az egydimenzióssá váló ideológiai világ, az alapító atyák követését a bipoláris világ utáni közegében a „megalkotott mérsékelt alkotmányos rendszer megóvását” célul tűző (380. old.) törekvésekben, Washington, Hamilton és John Adams nemzedékeinek örökségét taglalva, az amerikaiak „újrakezd-

² Századvég Kiadó, Budapest, 2008. 464 oldal.

hető” célrendszerében a „Reagan-forradalom” és ellenforradalmi erőinek küzdelmében a lehetséges (bármily utópikus) jövőt keresi. A demokrácia, mint Amerika legalapvetőbb tradíciója, kitermelte már a neokonzervatív ellenforradalom után a forradalmi neokonzervatív eszmeképzetet is: bár az egydimenziós világhatalmi térben „majdnem kizárólagosan külpolitikai iskola lett”, de realizmusra fókuszáló képessége, „az erő és az idealizmus” keveredéséből összeálló hibriddé vált, mellérendelően kezelve „a protestáns etikát és egyéb kulturális féket”, teleologikus történetfilozófiai konstrukcióban megnevezve a haladás progresszív mivoltát (374–380. old.). Az Előszóval együtt nyolc fejezet és a kiadós bibliográfia (nem túlzás a szóhasználat ekképpen) korszakos súlyú ideológia- és politikaelméleti alapkönyvvé teszi ezt a kiadványt. Az Államok szerepe a nemzetközi politikában, erőinek és megosztó-támogató stratégiáinak változatai a külkapcsolatokban, a posztbipoláris káoszban torz rendet teremteni kívánó erőkkel szembeni megerősödésben megmaradó (már nem birodalmi, de nagyhatalmi) magabiztosság, és az egypólusúvá vált nemzetközi térségben az ideologikus-utópikus szereputat vállalása még további stratégiai értékeket, szövetségeket, belső egyensúlyok átalakítását igényelnek. „Negyvenéves út után tehát a neokonzervativizmus történetében olyan húsz esztendő következett, amely diametriális ellentétben áll az eredeti mondanivalóval”. A második világháború utáni hidegháborús korszakot követően „a neokonzervativizmus másfél évtizedes korszakulódás után a hatvanas évekre egy sajátos amerikai ellenforradalmi jelenség lett, amely a nyolcvanas évekre – a *Reagan Revolution* idején, azzal egy időben – elérte teljességét, majd 1988–1990-ben többnyire a normális viszonyok közé kívánta visszakalauzolni az országot” (393. old.). A hidegháborús győzelem, a jobboldal túlélési játéka, az antikommunizmusban egyesített konzervatív erők belső megosztottsága ekkor vezetett el a realista világképben fogant, tévutakat kerülni próbá-

ló új, főként generációs csoport átfarmálódó stratégiájához. Az amerikai konzervativizmus paradigmaváltása és visszatérése az intézményi és kulturális gyökerek meghatározta „régi-új” úthoz, talán nem utolsósorban annak ismételt tudomásulvétele is lett, hogy „az amerikai kormányzat a nép saját választásának eredménye, amelynek intézményrendszerét az alkotmányozási folyamat során megfontolt államférfiak alakították ki és kodifikálták az amerikai alkotmányban. Az első elnök szerint ezért az alaptörvényhez való hűség, a megosztott állami hatalom rendszerének fenntartása, valamint a tekintéllyel és erkölccsel rendelkező kormány átgondolt cselekvése stabilizálhatja az amerikai rendszert” (400. old.). A Zárzó konklúziója e neokonzervatív értékelv újrafölszámított dimenzióit jeleníti meg, rövid összefoglalásban is meghaladva a megelőző négy száz oldalon taglalt számtalan verziót. A tanulságok értéke és normatív elve persze nemcsak szembe megy a Fukuyama vizionálta „*kormányzás és államépítő világrénd*” képzettel, vagy az *Amerika válaszüton* neokonzervatív örökség-eszmével, de a reményt is meghagyja, hogy az Államok nem „*A Nagy Szétbomlás*” felé haladnak, nem „*A történelem vége*” irányába indultak, hanem e végponton túli szférák valóságközeleli célrendszere felé.

A nagy szétbomlás és a független függések

Előző, fejezet-záró mondatokban alighanem látványosan túlértékeltem Békés Márton munkáját, mikor az alighanem legtekintélyesebb teoretikus, Fukuyama korszakos koncepcióival ellenpontozott gondolatmenetét emeltem ki. Ám mégsem csupán kontrasztot állítottam: egykönnyen átlátható, hogy az amerikai tradíció-kötött állampolitikai, kormányzati stratégia, kül- és nemzetpolitikai testcselek jellegzetes korszaka az Alaptörvény kora óta is számos kerülő ellenére stabilan megmaradt alapelvekre épül. A neokonzervatív hagyo-

mány is a demokrácia, autonómia és hatalomgyakorlás mindenkori „választóját” emeli fókuszba, s ennek fölmutatásával Fukuyama sem tesz kevesebbet, mint rangképességet nevez meg, bármily lehangolt végkicsengéssel komponál monografikus műveket – szemben Békés Márton pozíciójával, aki persze kiemel, hangsúlyoz, kontrasztokat formál, nagy kompozícióba építi tényanyagát, de alapvetően nem vizionál, hanem deskripcióra vállalkozik. Viszont ha egy négyévfél száz oldalas monográfia nem egykönnyen ismertethető a maga tagoltságával, árnyalt és gazdagon hivatkozott forrásanyagával, teoretikus és historikus bázison fogant körképével, talán az a képzet mégis érvényes lehet, hogy az ugyanabban a kiadói sorozatban kiadásra került Fukuyama-kötet majd összevethető lesz Békés monográfiájával. Ez persze könnyen belátható tévedése a recenzensnek: Francis Fukuyama *Amerika választúton. Demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség* című munkájában³ a Bush-örökség üttévesztésével és a 2001-09-11 óta érvényben lévő amerikai külpolitikai rizikóvállalás szimbolikus szférában végbemenő bukásával foglalkozik, nyílt pártszakadás vagy világnézeti meghasonlás formájában is a többi neokonzervatívval folytatott vitát tükrözve... – de nem politikai pamflet formájában, hanem angolszász típusú szaktudományi eleganciával és meggyőző erővel.

A kötet hét nagyobb fejezete az Alapelvekből indul ki, a neokonzervatív örökséggel folytatja, fenyegetés és kockázat stratégiai háborúival, amerikai kivételességtudatból fakadó nemzetközi legitimációval és a fejlődés társadalomátalakítási teoremaival teljesíti ki, hogy majd a világrend intézményeinek újragondolásával és egy másfajta USA-külpolitika körképével zárja. A belső ív több ponton parallel a Békés taglalta ideológiai és stratégiai fejlődéstörténettel, „az amerikai gondolkodás bezárulásának” ideológiai alapjait felfejtő Allan Bloom-féle felfogás kritikai

felülbíráásával, a Nemzeti Érdek és a Közérdek című folyóiratok szellemi horizontjával, az USA biztonságpolitikai háttérszervezeteinek stratégiai tervező tevékenységével, meg az Új Amerikai Évszázadért projekt Clinton elnököt Irak elleni támadásra ösztökélő ideológiai hatásmechanizmusokkal. Ezenközben látja és vallja be Fukuyama: „*Arra a következtetésre jutottam, hogy a neokonzervativizmus politikai szimbólumként és gondolatkörként egyaránt olyasvalamivé fejlődött, amit nem tudok többé támogatni. Amint e könyvben bemutatni igyekszem, a neokonzervativizmus koherens elvek együttesén alapult, amelyek a hidegháború során nagyjában-egészében ésszerű külpolitikához vezettek mind itthon, mind külföldön. Az alapelvek azonban sokféleképpen értelmezhetőek, és a kilencvenes években egy olyan amerikai külpolitika igazolására szolgáltak, amely túlhangsúlyozta az erő alkalmazását, és logikusan vezetett az iraki háborúhoz*” (9. old.). Ezt az üttévesztést és a Bush-kormányzat utáni állam alternatíváit vezeti végig a könyvön, a háborút mint az egypólusú világrend „fenntartás nélküli sikereként” elkönyvelt, „demokratikus realizmusként” triumfáló stratégiát 2004-ben már mint igazságtalan és indokolatlan háborúviselési következményt taglalja egy akkori (*A neokonzervatív pillanat* című) írásában, amely a korábbi keményvonalas Izrael-ellenes politika bírálatát termelte ki magából, s ennek „az apokaliptikus muzulmán világ fennálló fenyegetéséről” szóló téziseivel is vitába száll. A háborús és konfliktusgeneráló külpolitika, mely az USA-n belül is kialakította a Belbiztonsági Hivatal ügynökségét, keresztülvitte a Kongresszuson a hazafiassági törvényt, szélesebb jogkört adott a belügyi hatóságoknak, megtámadta Afganisztánt, s meghirdette a „megelőző háború” doktrínáját, majd megtámadta Szaddam Husszein rendszerét is a tömegpusztító fegyverekkel rendelkezés vádjával, melyek épp oly valótlanok voltak, mint a tálibok elleni szilaj vádak... Mindezek inkább folytonos hadviselés légkörét, s koránt sem

³ Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 223 old.

a féken tartás taktikáját jelezték, ami részint régi amerikai policy, s benne méltó szerepe van a neokonzervatív „realisták” hangjának, részint tükrözi az erőpolitikával szembeni liberális internacionalisták jogon és nemzetközi harmónián alapuló rend eljövételében reménykedésének, továbbá a nacionalisták „nemzeti érdekeket szemellenzős, biztonságcentrikus módon” kezelő, izolacionista és idegenellenes attitűdjének, valamint a hidegháborúból még itt maradt „realista versus neokonzervatív” hagyomány követőire tagolható csoportok hatalmi szerepköreinek is. Mindezekből a világ válaszaként a „lány ellensúlyozás” következik, az amerikai hegemoniára törekvés és a globális Amerika-ellenesség kibomlása is, a belső nemzetépítési stratégiák térnyerése és küzdelme éppúgy, mint a más államokban kiváltható rokon- és ellenszenv manipulálása (19–21. old.). Olyan kérdések viszont, mint Kína, Észak-Korea, koszovói háború, Darfur-folyamat, START-egyezmények, ENSZ, Világbank és NATO-építés, Nicaragua, Kuba, Fülöp-szigetek, Dominikai Köztársaság, afrikai államok és közel-keleti konfliktusok kezelése – már nem képezték a közmegegyezéses, legitim hatalomgyakorlat kérdését, ahogyan a költségvetés hadászati befektetései vagy a külföldi államokban USA-párti politikák sikerre segítésének megannyi kísérlete sem (142–175. old.). A nemzetközi együttműködésben tehát a legitimitáció és az uralmi hatékonyság kontrasztba került, végjátzmákra kényszerült, s nemegyszer veszteségekbe torkollott. Mindennek újragondolása és a hagyományos, szuverenitáson alapuló világrend-építési gyakorlat háborúmentes övezetek kialakítását célzó stratégiai célrendszerének súlyba helyezése csak akkor lehetséges, ha a fejlődő világ szegénységét, demokrácia-deficitjét, hiányzó szuverenitását együtt mérlegeljük az Államok éppén akut doktrínáival (175–202. old.).

Az a kérdés: vajon nem kellene-e az USA-nak önkorlátozást gyakorolnia, vagy hogy a fékek és ellensúlyok rendszerébe vetett ameri-

kai hit és a koncentrált hatalommal szembeni evidens bizalmatlanság még jószándékú és erőteljes legitimitáció mentén is meglévő attitűdje jogos-e, s megőrizhető-e a bizalom hazai meg nemzetközi téren, egyúttal fölveti a kiterjeszhető másik kérdést, hogy élhet-e hatalmával a kormányzat, amikor elkerülhetetlen a kihívásokkal összefüggő szembesülés (például szeptember 11.-e)... Mindez egyben annak is vitatható témaköre, hogy a világ egyedüli szuperhatalma által elkövetett hibák megbocsáthatóak-e, s ha rávilágítanak a jóindulatú hegemonia elkerülhetetlen fogyatékoságára, szükséges és lehetséges-e „nem csupán jóindulatúnak, de körülmekintőnek és okosnak is lennie...” – immár nem csupán az amerikai szupremácia fő problémája, hanem az ítélőképesség korlátozott mivoltára, sérülékenységére is utal (201–203. old.). Ha ugyanis „*Amerika válaszáton*” van, akkor az államépítés, a 21. század kihívásaival szembeni Common Sense sem csupán szervezeti problematika, hanem egész földrésnyi hangos populizmus méltatlan visszhangja is.



A három kötet, s aminek itt az USA kapcsán evidens módon kapcsolódnia kéne újabb három opusz ismertetésével (John Lukacs: *Hozzászólások a legújabb kori magyar történelemhez* /2013/; Berit Bliesemann de Guevara & Tatjana Reiber szerk: *Karizma és hatalom* /2011/; Ernesto Laclau: *A populista ész* /2011/ – hogy több szakmai munkát ebbe az írásba már ne is próbáljak beleszuszakolni), annak mind az amerikai „álom” és földrésnyi „valóság” kontrasztjában megvan a maga nacionalista, etatista és populista verziója ugyancsak. Ezekre talán majd egy másik alkalommal visszatérhetek... Talán addig, míg a kölcsönös és független függések már nemcsak egy migrációkból fogant nemzeti-birodalmi építkezést, hanem a nyitottságból fakadó univerzális partnerséget teszik a fennállás, hagyomány és kulturális örökség alapegységévé... *

NYERGES ÁDÁM
nyerges.adam@pte.hu
 okleveles politológus, doktorandusz
 (PTE-BTK)

A választói akarat és a koalíciók kettőssége

— *The duality between the
voters' volition and the coalition
composition* —

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.9
<http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite
 this article: Nyerges Ádám (2016): A választói
 akarat és a koalíciók kettőssége. *Belvedere*
Meridionale 28. évf. Különszám. 98–100. pp
 ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929
 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így
 add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-
 ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)



„A választások során a szavazók pártokat
 és politikusokat választanak, amelyek, és akik
 ez által megbízást nyernek a politikai döntések
 meghozatalára.”¹ – írja le Török Gábor és Gal-
 lai Sándor a mára már köztudottnak hitt és
 ismert klasszikus fogalmi meghatározását a
 választási rendszereknek. A szerzők megfogal-
 mazása szerint tehát kapcsolat van a szavazók
 által leadott voksok, a keletkező mandátumok
 és a választói akarat között – és valljuk be
 őszintén, ezzel egyet is értünk valahol.

Ugyanakkor Horváth Péter a *Pártok és
 koalíciók. Kormányalakítás Magyarországon,
 1990–2014* című legfrissebb kötetében új meg-

világításba helyezi ezt a fentebb – általunk is
 – elfogadott kapcsolatot.

Talán – nem csak szakmai körökben –
 ismert tény, hogy a választási rendszerek nem
 egyszerű bináris alapon működnek, hanem
 sokkal bonyolultabb összetett folyamatok ösz-
 szességei, amely során a választópolgár által
 leadott szavazatból politikai akaratnyilvánítás
 lesz. Körösenyi András – aki maga is dicséri
 Horváth újfajta megközelítését a könyv bo-
 ritóján – is világosan leírja, hogy a választási
 rendszer nagyban befolyásolja a szavazatok
 mandátummá való transzformálását, így kü-
 lönböző választási rendszerek ugyanolyan
 választói preferenciák mellett egészen más
 parlamenti arányokat hozhatnak létre.² Azaz
 a választási rendszertől is függ, hogy a tényle-
 ges társadalmi akarat hogyan nyilvánul meg
 politikai akaratként.

Horváth Péter viszont még ennél is tovább
 megy, mikor többek között azt is megvizsgálja,
 hogy a választások után a nyertes párt kivel
 köt koalíciót és ez a koalíciókötés mennyi-
 ben felel meg a választók politikai ízlésének,
 akaratának. Maga a megközelítés – hazai
 környezetben – egyedülálló, hiszen a koalíciós
 partner kiválasztása és hatalomba emelése
 összhangban kellene, hogy legyen a választók
 által kinyilvánított preferenciákkal.

A könyvet a szerző öt nagy fejezetre
 bontotta, de terjedelmileg az első fejezet a
 legjelentőségtejjesebb. Ebben a fejezetben a
 szerző szakirodalmi áttekintést nyújt az olvasó
 számára, amely során betekintést nyerhetünk
 a klasszikus és kortárs nemzetközi elméletekbe
 a koalíciókötés, a pártösszetétel és a kormány-
 alakítás tekintetében. Ez az áttekintés igen
 nagy volumenű és fontos alapot nyújt a témá-
 ban jártas, vagy éppen kevésbé jártas olvasó
 számára a mű további olvasásához, értelme-
 zéséhez. Maga a szerző is hivatkozik a későbbi
 elemzések során az első fejezetben bemutatott
 elméletek némelyikére, ami rendkívül hasznos

¹ GALLAI – TÖRÖK 2003. 433.

² KÖRÖSENYI – TÓTH – TÖRÖK 2007. 212–213.

mankóként szolgál azoknak, akik valamilyen okból nem olvassák el teljes terjedelmében a könyvet.

Ugyanilyen okból kifolyólag hasznos segédletként funkcionálnak azok a bekezdések is, amik egyes elméleteket, vagy folyamatokat ismételtelen bemutatnak a további fejezetekben, sőt gyakran a figyelmes olvasónak is segítséget nyújthatnak az éppen tárgyalt folyamat alapos megismerésében.

A második fejezetben a pártok programtávolsága alapján vizsgálódik a szerző, négy elméleti hipotézist alapul véve. Az adatelemzés során az 1990 és 2002 között parlamentbe került pártok programjait vizsgálja a koalícióépítés szempontjából, építve az elméleti hipotézisek magyarázó erejére. Megvizsgálja, hogy az egyes hipotézisek alapján milyen lehetséges koalíciók jöhettek volna létre, és ehhez képest mi jött létre a valóságban, majd azt vizsgálja, hogy a kettő között van-e korreláció, azaz az adott hipotézis magyarázza-e a létrejött koalíció létét vagy sem. Itt a szerző is él egy kis önkritikával, amikor az adatelemzéshez használt Comparative Manifesto Project³ adatait tünteti fel forrásként, hiszen a projekt keretében csak az 1990 és 2002 közötti választási programok tartalomelemzését készítették el, ezért a szerzőnek is csak eddig állnak rendelkezésre adatok. Sajnálatos tény, hogy egy magyar kutatónak, aki a magyarországi pártpolitikával kapcsolatosan kutató, nemzetközi összehasonlító művet kell használnia, ha kíváncsi a hazai pártprogramok programkategóriáinak pártonkénti hangsúlyeloszlására. Felmerül egy igen érdekes kérdés, mégpedig az, hogy Magyarországon



miért nem volt igény eddig a választási programok részletes tartalomlemzésére.

A harmadik fejezetben a létrejövő koalíciókat a választói akarat felől közelíti meg Horváth Péter. Itt a sokkal jobban elérhető és rendelkezésre álló korabeli adatok segítségével határozta meg az egyes pártokkal kapcsolatos választói preferenciákat és diszpreferenciákat, így ezek alapján tudja vizsgálni, hogy egyes években az egyes pártok választóbázisa melyik más pártokkal szimpatizálna,

vagy fogalmazna meg elutasítást. Itt a szerző szintén megemlíti, hogy nem minden adat áll rendelkezésére minden évről és minden párt támogatói bázisáról, de ezzel együtt „*megfontolásra érdemes megállapításokat*” tesz.

Ezekhez jó választás volt a szerző részéről az adatok táblázatos ábrázolása, ugyanakkor véleményem szerint az első pár táblázattal való szembesüléskor kis idő kell az olvasónak, mire megérti annak logikai felépítését, és ebben nem segít az, hogy egy-egy táblázat több évvel kapcsolatos adatokat is tartalmaz, akár egymás mellett és alatt is elhelyezve. Talán szerencsésebb lett volna jobban szétválasztani az adatsorokat egymástól akár egy elválasztó vonal segítségével, hiszen ez a komparativitás élményét az olvasó számára nem csorbítja, de a könnyebb áttekintést mindenképpen szolgálja. Ettől függetlenül az adatok ilyen formátumú bemutatása szinte nélkülözhetetlen segítség az olvasó számára.

Az utolsó előtti fejezet olvasása előtt felmerült bennem, hogy miért lehet érdekes a téma elemzéses feldolgozásának szempontjából a kormányalakítás, intézményi környezetének vizsgálata annyira, hogy ennek tárgyalása külön fejezetbe kerüljön. Pár oldallal később kiderül, hogy a kormányalakítás politikai fo-

³ Hans-Dieter Klingemann és mások: Mapping Policy Preferences II.

lyamata az, amely valójában megbújik az intézményi keretek között és, hogy e folyamatok hogyan alakítják át az íratlan szabályaikkal az írott intézményi környezetet. Ennek párhuzamba állítása a választói akarattal az, ami miatt a fejezet illeszkedik a mű egészébe.

Kifejezetten hasznos, hogy a ciklus közbeni kormányfóváltások politikai folyamatát is részletesen vizsgálja a szerző, hiszen ekkor olyan speciálisnak ható szituációk alakultak ki, mely során a választókhoz nem került vissza az alakuló kormánnyal kapcsolatos preferenciák kinyilvánításának lehetősége. Mellesleg ezen szituációk akár legitimációs szempontból is érdekes vizsgálati alanyok lehetnének, az esetlegesen ismert – adott idejű – pártpreferenciák vonatkozásában, talán e kötetnek köszönhetően ilyen irányú kutatások is elindulhatnak a jövőben.

A könyv utolsó, ötödik fejezete a „*Konklúzió és egy tentatív magyarázat*” címet viseli, amelyben a szerző is kifejti, hogy talán sikerül további kutatások kiindulópontjához alapot szolgáltatnia. Érdekes megközelítés, hogy a választási rendszer mandátumallokációs mechanizmusát, illetve ezáltal eredménybefolyásoló hatását a politikusi autonómia keretei között vizsgálja, azaz kifejezetten a választási mérnökség, és gerrymandering irányából közelíti. Ez az a nézőpont, amit a mű eleddig mellőzött, azaz a politikusi akarat vizsgálata. Itt teljesebb ki a kormányalakításokkal és koalíciókötésekkel kapcsolatos elméleti fejtegetések, adatelemzések és egyéb magyarázatok köre azzal a magyarázattal – ami jól különválasztja a parlamenti politikát a választói politikától –, hogy a politikusok érdekérvényesítése, önérdékkövetése egy igen erős mozgatórugója,

tényezője a kormányalakítás és koalíciókötés folyamatának. Így e tentatív magyarázat során olyan egyszerű ténytet világit meg *Horváth Péter*, hogy a politikai bináris kód az, amely miatt a politikusok percepciói előtérbe kerülnek és erősen dominálják a kormányalakítás és koalíciókötés folyamatát.

Összességében elmondható, hogy a könyv igen jelentős mennyiségű szakirodalmat dolgoz fel, mindezt jól strukturált formában, és ez is jelzi azt, hogy a szerző széleskörű ismeretekkel rendelkezik a témát illetően – és műve a hazai vonatkozó irodalom és kutatások hiánya által generált űrben fontos, hiánypótló szerepet tölt be. Ráadásul a terjedelmes mellékletnek köszönhetően a könyv kiválóan alkalmas a témakör további kutatását végző szakemberek számára kiindulópontként, elméleti keretként.

Talán ezzel is magyarázható, hogy a könyv kifejezetten szakemberek számára ajánlott olvasmány, mivel fogalmi készlete, és elméleti magyarázatai olyan előzetes szakmai tudást feltételeznek az olvasóról, amellyel a laikus érdeklődő általában nem rendelkezik. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- HORVÁTH PÉTER (2014): *Pártok és koalíciók*. Kormányalakítás Magyarországon, 1990–2014. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS–TÓTH CSABA–TÖRÖK GÁBOR (2007): *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris Kiadó.
- TÖRÖK GÁBOR–GALLAI SÁNDOR (2003): Választási rendszerek. In Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest, Aula Kiadó.

MIKLÓS PÉTER PhD
 miklospet@gmail.com
 intézményvezető (Emlékpont), egyetemi
 adjunktus (SZTE JGYPK)

A posztjugoszláv Horvátország

— *The post-yugoslavian Croatia* —

DOI 10.14232/belv.2016.ksz.10

<http://dx.doi.org/10.14232/belv.2016.ksz.10>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this
 article: Miklós Péter (2016): A posztjugoszláv
 Horvátország. *Belvedere Meridionale* 28. évf.
 Különszám. 101–102. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929
 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így
 add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-
 ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)



LŐRINCZNÉ BENCZE EDIT: *Horvátország a
 függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig.*
 Aposztróf Kiadó, Budapest, 2015. 412 old.



Lőrinczné Bencze Edit főiskolai tanár,
 a Kodolányi János Főiskola Társadalom- és
 Bölcsészettudományi Intézetének vezetője
 két esztendővel *Az európai uniós bővítések
 elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás
 tükrében* című könyvének (Aposztróf Kiadó,
 Budapest, 2013. 300 old.) megjelenése után
 a tavalyi évben újabb nagyszabású politológiai
 és jelenkortörténeti munkát adott közre,
 amelyben – hasonlóan korábbi kötetéhez – a
 posztjugoszláv Horvátország politikai, gazdasági,
 demográfiai, regionalisztikus és diplomáciai
 folyamatait és tendenciáit elemzi.

A könyvet – akárcsak a nyelvtanári (orosz,
 angol) és történelem szakos diplomával, va-
 lamint gazdálkodás- és szervezéstudományi
 doktori fokozattal rendelkező szerző egész ed-
 digi tudományos munkásságát és oktatói te-
 vékenységét – a multidiszciplinaritás jellemzi.
 Több tudományterület felől közelítve a témához,
 ugyanakkor szigorú és következetes társada-
 lomtudományi metodikával készült munká-
 jában a horvát állam 1991 és 2013 időszakát
 elemzi.

A kötet első egységeiben a horvát álla-
 miság történetének vázolója után az önálló
 Horvátország alkotmányos keretei megterem-
 tésének hosszadalmas és nehézkes folyamata,
 az elmúlt huszonöt év meglehetősen dinami-
 kusan alakuló és differenciált horvátországi
 pártrendszere, valamint az adriai államnak az
 1990-es évek elején létrejött és az ezredforduló
 környékén jelentősen átalakult politikai be-
 rendezkedése kerül bemutatásra. A következő
 fejezetekben az elmúlt negyedszázad horvát-
 országi demográfiai folyamatainak, az ottani
 piacgazdaság megteremtésére tett kísérletek és
 azok eredményei makroszintű tendenciáinak,
 s a területi közigazgatási szerkezet jellemzői-
 nek elemzését és értelmezését végzi el Lőrincz-
 né Bencze Edit.

Az önálló horvát diplomácia tevékeny-
 ségét a szerző – az általános időrendi és
 folyamatcentrikus értékelő bemutatás után
 – külön az eurointegrációs és a szomszédságpo-
 litikai dimenzióból is értékeli, s a kötet végén
 önálló fejezetben vizsgálja a rendszerváltás
 utáni magyar–horvát kapcsolatokat is. Ezen
 utóbbi egységnek nagy erénye, hogy a horvát-
 országi magyar közösségek – amelyek aránya
 1910-ről 2011-re öt és fél százalékra három
 ezrelékre csökkent – történetének elmúlt száz
 évét és aktuális viszonyait is tárgyalja, mégpe-
 dig a horvát kisebbségpolitikai rendszerbe, va-
 lamint az etnikai érdekképviseleti és kulturális
 hagyományközvetítő struktúrába ágyazva.

A könyvben megfogalmazottakat – a
 negyvennégy oldalas és több száz elemet tartal-

mazó forrás- és irodalomjegyzéken túl – hatvanegy ábra és ötvenkilenc táblázat teszi szemléletessé és adatokkal megfelelően alátámasztottá. A kötet végén külön felsorolásban szerepelnek Lőrinczné Bencze Edit a témához kapcsolódó – több mint ötven magyar és angol nyelvű tételt tartalmazó – publikációinak bibliográfiai adatai.

Számomra – aki elsősorban a modernitás eszmetörténeti és politikatörténeti folyamatai iránti érdeklődés mellett elkötelezett – a kilencvenes évekbeli jellegzetes horvát újnacionalizmusnak a Franjo Tuđman elnök nevével fémjelzett nemzetépítő és államkonstruáló törekvéseknek a bemutatása volt izgalmas része a kötetnek.

A jugoszlávizmus utáni horvát nemzetállamiság narratívájának három eleme a következő. **1.** Az önálló történeti állam (amely a tizenegyedik századtól 1991-ig lényegében korlátozott államiséget jelentett) folyamatos megléte. **2.** A balkáni népektől való távolságtartás. **3.** Az európaiság hangsúlyozása. Ez utóbbi két faktor felekezeti (a katolikus jelleg az ortodoxiával szemben) és kulturális (a latin írásmód használata a cirill-betűssel szemben) tartalommal való felruházottsága mellett szintén rendelkezik történeti / alkotmánytörténeti gyökerekkel, hiszen a Magyarországgal (és így a tizenhatodik századtól a Habsburg birodalommal is) fennálló államközösség – leg-



alábbis részben – biztosította az európai kulturális színtérhez való tartozást éppúgy, mint a szomszédos (a tizenötödik és a tizenkilencedik század között oszmán török befolyás alatt álló) délszláv népektől és államoktól való elkülönülést.

A kötet fontos állítása – és ezt a szerző korábbi kutatásaiból is tudjuk – hogy Horvátország európai uniós csatlakozási folyamatainak a késlekedését – a délszláv háború, s az annak nyo-

mán fölmerülő háborús felelősség és az etnikai megkülönböztetés gyakorlatának problémái mellett – maga a horvát politikai elit hozzáállása is hátráltatta. A tuđmani retorikában ugyanis – és ez egy újonnan létrejött állam vezetőjétől persze nem meglepő – a horvátok számára rosszemlékű jugoszláviai föderalizmussal került párhuzamba az uniós eszmeisége, így az természetesen nem került egyértelmű támogatásra a kilencvenes években.

Lőrinczné Bencze Edit a fentiekben ismertetett könyvében a posztjugoszláv Horvátországnak a főbb gazdasági, politikai és társadalmi folyamatait tekinti át az önálló államiség megteremtésétől az integrálódó európai politikai közösségbe való csatlakozásig. A több tudományterület módszereit alkalmazó szintézis alapvető szakirodalomként tartandó számon a korunk köztes-európai átalakulást vizsgáló kutatók, illetve az azokat megérteni kívánó érdeklődők számára. *